

UŞAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

UŞAK UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

CİLT/VOLUME: 17, SAYI/ISSUE: 2
ARALIK/DECEMBER 2024
E-ISSN: 2651-4672

e-ISSN: 2651-4672

UŞAK ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
UŞAK, TÜRKİYE

USAK UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt/Volume: 17 - Yıl/Year: 2024

Sayı/Issue: 2 - Aralık/December 2024

İmtiyaz Sahibi

Uşak Üniversitesi Adına
Prof. Dr. Ekrem SAVAŞ, Rektör

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü

Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Adına
Prof. Dr. Zekerya BATUR, Enstitü Müdürü

Baş Editör

Doç. Dr. Metin TETİK

Yardımcı Editörler

Doç. Dr. Ahmet Eren YILDIRIM
Arş. Gör. Dr. Murat SÜMER

Alan Editörleri

Prof. Dr. Murat HİŞMANOĞLU
Doç. Dr. Ahmet Eren YILDIRIM
Doç. Dr. Beyhan PAMUK
Doç. Dr. Emre Vadi BALCI
Doç. Dr. İncilay SAVAŞ
Doç. Dr. Mahmut AVCI
Doç. Dr. Metin TETİK
Doç. Dr. Murat AYDIN
Doç. Dr. Seval KOÇAK
Arş. Gör. Dr. Gamzegül TETİK
Arş. Gör. Dr. Murat SÜMER

Dil Editörü

Öğr. Gör. Dr. Emine Tuğbanur CİĞEROĞLU

Redaktör

Arş. Gör. Tuğba Nur BEYRET COŞKUN

Mizanpaj Editörü

Arş. Gör. Dr. Gülbike YILDIRIM

Dizinlenme

Ebscohost

SOBIAD

Türk Eğitim Endeksi

Araştırma-Scientific Publication Index

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Alessandro SAPIO, Napoli Parthenope Üniversitesi, İtalya

Prof. Dr. Aykut LENGER, Ege Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Reşat CEYLAN, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Ahmet Eren YILDIRIM, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Alessio MONETA, Pisa Üniversitesi, İtalya

Doç. Dr. Metin TETİK, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Murat AYDIN, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Umut UYAR, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye

Araş. Gör. Dr. Murat SÜMER, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Alessandro SAPIO, Napoli Parthenope Üniversitesi, İtalya

Prof. Dr. Aykut LENGER, Ege Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Erhan ADA, Yaşar Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Hasan Engin ŞENER, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Mine ÖMÜRGÖNÜLŞEN, Hacettepe, Türkiye

Prof. Dr. Mehmet İVRENDİ, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Reşat CEYLAN, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Ayşegül TAŞ, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Ersan ERSOY, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Mehmet Hilmi ÖZKAYA, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Nesrin ADA, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Alessio MONETA, Pisa Üniversitesi, İtalya

Doç. Dr. Ercan ÖZEN, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Hakan Boz, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Umut UYAR, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye

Dr. David Vaněček, Masaryk Üniversitesi, Çekya

Aralık 2024 Hakem Kurulu

Prof. Dr. Aydın TAŞ- Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan UŞAKLI- Sinop Üniversitesi
Doç. Dr. Cevat SÖYLEMEZ- Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Dursun KELEŞ- Iğdır Üniversitesi
Doç. Dr. Erdem AKKAN- Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Ergin TEMEL- Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Doç. Dr. İlker SAKINÇ- Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. İslam CAN- Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Ramazan BULUT- Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Çetin ÇOBAN- Sinop Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÇAKMAK- Afyon Kocatepe Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İlknur Yaşar BİLİCİOĞLU- İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İsmail KURT- Balıkesir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Uğur BELLİKLİ- Giresun Üniversitesi

Adres: Uşak Üniversitesi, 1 Eylül Kampüsü, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

sosyaldergi@usak.edu.tr

Privilege Holder

On Behalf of Uşak University
Prof. Dr. Ekrem SAVAŞ, Rector

Publisher and Editor in Chief

Usak University Institute of Graduate Studies Prof. Zekerya BATUR, Director of Institute

Editor in-Chief

Assoc. Prof. Metin TETİK

Associate Editors

Assoc. Prof. Ahmet Eren YILDIRIM
Res. Asst. Dr. Murat SÜMER

Field Editors

Prof. Murat HİŞMANOĞLU
Assoc. Prof. Ahmet Eren YILDIRIM
Assoc. Prof. Beyhan PAMUK
Assoc. Prof. Emre Vadi BALCI
Assoc. Prof. İncilay SAVAŞ

Assoc. Prof. Mahmut AVCI
Assoc. Prof. Metin TETİK
Assoc Prof. Murat AYDIN
Assoc. Prof. Seval KOÇAK
Res. Asst. Dr. Gamzegül TETİK
Res. Asst. Dr. Murat SÜMER

Language Editor

Lecturer Öğr. Gör. Emine Tuğbanur CİĞEROĞLU

Reductor

Res. Asst. Tuğba Nur BEYRET COŞKUN

Layout Editor

Res. Asst. Dr. Gülbike YILDIRIM

Indexing

Ebscohost

SOBIAD

Türk Eğitim İndeksi

Araştırmamax-Scientific Publication Index

Publication Board

Prof. Alessandro SAPIO, Napoli Parthenope Üniversitesi, İtalya

Prof. Aykut LENGER, Ege Üniversitesi, Türkiye

Prof. Reşat CEYLAN, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye

Assoc. Prof. Ahmet Eren YILDIRIM, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Assoc. Prof. Alessio MONETA, Pisa Üniversitesi, İtalya

Assoc. Prof. Metin TETİK, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Assoc. Prof. Murat AYDIN, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Assoc. Prof. Umut UYAR, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye

Res. Asst. Dr. Murat SÜMER, Uşak Üniversitesi, Türkiye

Advisory Board

Prof. Alessandro SAPIO, Napoli Parthenope Üniversitesi, İtalya

Prof. Aykut LENGER, Ege Üniversitesi, Türkiye

Prof. Erhan ADA, Yaşar Üniversitesi, Türkiye

Prof. Hasan Engin ŞENER, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye
Prof. Mine ÖMÜRGÖNÜLŞEN, Hacettepe, Türkiye
Prof. Mehmet İVRENDİ, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Prof. Reşat CEYLAN, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Prof. Ayşegül TAŞ, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Prof. Ersan ERSOY, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Prof. Mehmet Hilmi ÖZKAYA, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Prof. Nesrin ADA, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Assoc. Prof. Alessio MONETA, Pisa Üniversitesi, İtalya
Assoc. Prof. Ercan ÖZEN, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Assoc. Prof. Hakan Boz, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Assoc. Prof. Umut UYAR, Pamukkale Üniversitesi, Türkiye
Dr. David Vaněček, Masaryk Üniversitesi, Czechia

December - 2024 Referee Board

Prof. Aydın TAŞ- Dicle Üniversitesi
Prof. Hakan UŞAKLI- Sinop Üniversitesi
Assoc. Prof. Cevat SÖYLEMEZ- Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Assoc. Prof.. Dursun KELEŞ- Iğdır Üniversitesi
Assoc. Prof. Erdem AKKAN- Mersin Üniversitesi
Assoc. Prof. Ergin TEMEL- Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Assoc. Prof. İlker SAKINÇ- Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Assoc. Prof. İslam CAN- Selçuk Üniversitesi
Assoc. Prof. Ramazan BULUT- Uşak Üniversitesi
Asst. Prof. Üyesi Çetin ÇOBAN- Sinop Üniversitesi
Asst. Prof. Fatih ÇAKMAK- Afyon Kocatepe Üniversitesi
Asst. Prof. İlknur Yaşar BİLİCİOĞLU- İstanbul Üniversitesi
Asst. Prof. İsmail KURT- Balıkesir Üniversitesi
Asst. Prof. Uğur BELLİKLİ- Giresun Üniversitesi

Address: Uşak Üniversitesi, 1 Eylül Kampüsü, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

sosyaldergi@usak.edu.tr

Editörden

İnsan ve toplumu ilgilendiren konular sosyal bilimlerin ilgi alanına girmektedir. Kısacası sosyal bilimler dünyanın ve yaşamın insani ve toplumsal yönlerini inceleyen bir anlayışı barındırmaktadır. Geçmişimizi öğrenmek için Tarih'e, içinde yaşadığımız mekân ve doğa için Coğrafya'ya, toplumsal yapı ve değerlerimizi öğrenmek için Sosyoloji'ye ihtiyaç duyarız. Bu haliyle sosyal bilimler bütün bölümleri ile merkezinde insanın olduğu toplumun ihtiyaçlarına cevap verecek bilim dallarını barındırmaktadır.

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi olarak 17 yıldır sosyal bilimler alanındaki çalışmalarını bilim dünyasına ve toplum hizmetine kazandırmanın mutluluğunu yaşamaktayız. Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü bünyesinde sosyal bilimler alanında yılda iki kez (Haziran – Aralık) e-dergi formatında yayımlanan ulusal hakemli dergimizde Tarih, Edebiyat, Coğrafya, Arkeoloji, Psikoloji, Sosyoloji, Sanat Tarihi, Eğitim, Eğitim Bilimleri, İngiliz Dili ve Edebiyatı, İktisat, Maliye, Felsefe, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri, İşletme ve Güzel Sanatlar gibi sosyal bilimler alanında yazılan Türkçe ve İngilizce özgün/çeviri makalelere yer verilmektedir. Dergimizin Aralık 2024 sayısında 7 özgün makale yer almaktadır.

Bilimsel çalışmalarıyla, bu sayının hazırlanmasına katkıda bulunan makale yazarlarına, makaleleri inceleyerek hakemlik yapan değerli akademisyenlere, yayın kuruluna ve yayın aşamasında emeği geçenlere teşekkür ediyoruz. Sonraki sayılarda tekrar buluşmak dileğiyle...

Doç. Dr. Metin TETİK

Baş Editör

İçindekiler/Contents

Nihat Tosun	İslam Toplumunda Boşanma Nafakası Problemi ve Sosyal Etkileri <i>The Problem Of Divorce Alimony In Islamic Society And Its Social Effects</i>	69-79
Hakan Gülveren Ayşe Çiftçi	Okul öncesi öğretmenlerinin eleştirel düşünme ve sınıf yönetimi anlayışları arasındaki ilişkinin incelenmesi <i>Examining the relationship between preschool teachers' critical thinking and their understanding of classroom management</i>	80-99
İlhan Yıldız	Erol Güngör'e göre İslam ve Türk Modernleşmesi. <i>Islam and Turkish Modernization according to Erol Güngör</i>	100-121
Nurullah Denizer Nazım Bayrakdar Cihat Çelik	İlâhiyat Fakültelerine Kayıtlı Hâfız Öğrencilerin Hâfızlığa Yüklediği Anlam ve Değer <i>The Meaning and Value Attributed to Khafizness by Khâfiz Students Enrolled in Faculties of Theology</i>	122-138
Ahmet Abay Alkan Alkaya	Termal Turizm Faaliyetlerin Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti ve Yeniden Satın Alma Niyetine Etkisi: Uşak Termal Tesisleri Örneği <i>The Effect of Service Quality of Thermal Tourism Activities on Customer Satisfaction and Repurchase Intention: The Example of Uşak Thermal Facilities</i>	139-152
Şaban Merdane Abitter Özulucan	Tms 41 Tarımsal Faaliyetler Standardı ve Vergi Usul Kanunu Çerçevesinde Büyükbaş Canlı Varlıkların Muhasebeleştirilme İşlemlerinin İncelenmesi ve Örnek Uygulamalar <i>An Example Application Regarding The Accounting Procedures Of Bovine Living Assets Within The Framework Of Tms 41 Agricultural Activities Standard And Tax Procedure Law</i>	153-165
Yasin Şeker Oğuz Yusuf Atasel	Sürdürülebilir Kalkınmada Kurumsal Sosyal Sorumluluk Araştırmalarının Haritalanması: Sistemik Literatür İncelemesi ve Bibliyometrik Analiz <i>Mapping Corporate Social Responsibility Research in Sustainable Development: A Systematic Literature Review and Biometric Analysis</i>	166-179

Araştırma Makalesi / Research Article

İslam Toplumunda Boşanma Nafakası Problemi ve Sosyal Etkileri

The Problem Of Divorce Alimony In Islamic Society And Its Social Effects

Nihat Tosun¹

Makale Bilgisi

Alındı:	20.10.2023
Düzeltildi:	21.03.2024
Kabul Edildi:	24.03.2024
Yayımlandı:	31.12.2024

Öz

Temel insan haklarının başında yaşam hakkı gelmektedir. Yaşamın devam etmesi için gerekli olan ihtiyaçları elde etmekte bu haklar kapsamında değerlendirilmektedir. Hakları belirlemek, koruyup kollamak hukuk sistemlerinin ilgi alanına girmektedir. Yeryüzünde özü itibarıyla iki farklı hukuki yaklaşım olagelmıştır. İlki insan kaynaklı beşeri hukuk sistemleridir. Günümüz dünyasında batı zihniyetinin ve kültürünün ürünü hukuki düzenlemeler anlaşılmaktadır. İkincisi ise, Hz. Peygamberlerin pratiği ile ortaya koyduğu ve İslam ulemasının sistemine ettiği İslam hukuk sistemidir. İslam âlimleri dini ve sosyal hayatı düzenlemek gayesiyle gönderilen peygamberlerin sonuncusu Hz. Peygamberin mesajını İslam hukuku çerçevesinde düzenlemişlerdir. İslam Hukukunun kendine özgü sosyal yaşam ilkeleri doğrultusunda kadın, erkek, büyük, küçük, toplumun her kesimden insanın haklarını ve sorumluluklarını belirlediği görülmektedir. Bu bağlamda sosyal hayatın bir parçası olan Aile hukuku bünyesinde aile bireylerinin hak ve sorumluluklarından olan nafakanın mahiyeti de düzenlemeye tabi tutulmuştur. Ancak Müslüman toplumlar pratikte İslam Hukuku dışında farklı hukuki uygulamalarla karşı karşıya oldukları için, diğer bazı konularda olduğu gibi nafaka konusunda da birtakım problemler kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu çalışmamızda boşanma nafakanın mahiyeti ve farklı yaklaşımların Müslüman toplumda yol açtığı sosyal problemler irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Nafaka, İslam, aile hukuku, boşanma, hak.

Article Information

Received:	20.10.2023
Revised:	21.03.2024
Accepted:	24.03.2024
Published Online:	31.12.2024

Abstract

The right to live is one of the most fundamental human rights. Obtaining the necessities essential for the continuation of life is considered within the scope of these rights. Determining, protecting and safeguarding rights is a matter of interest for legal systems. There have been two fundamentally different legal approaches on earth. The first is the man-made legal systems of human origin. In today's world, legal regulations that are the product of western mentality and culture are well understood. The second is the Islamic legal system that the Prophets put into practice and the Islamic scholars systematized. Islamic scholars have organized the message of the Prophet, the last of the prophets sent to regulate religious and social life, within the framework of Islamic law. It is seen that Islamic Law determines the rights and responsibilities of people from all walks of life, men and women, big and small, in line with its unique principles of social life. In this context, the nature of alimony within the scope of the rights and responsibilities of family members has been regulated as well. Alimony, one of the financial rights of a woman in the event of divorce, has been subject to discipline. However, since Muslim societies are faced with different legal practices other than Islamic Law in practice, some problems become inevitable in the issue of alimony, as in some other matters, and Muslims are faced with non-Islamic practices. In this study, the nature of divorce alimony and the social problems caused by different approaches in Muslim society will be examined.

Keywords: Alimony, Islam, family law, divorce, right.

¹ Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, nihat.tosun@usak.edu.tr

Giriş

İnsanın mutlu ve huzurlu bir hayat sürmesine katkıda bulunmak için gerekli sosyal düzenlemeleri yapan İslam dini, özü ve gayesi itibarıyla kendine özgü inanç, ibadet ve sosyal yaşam ilkelerine sahiptir. Bu ilkelerin ferdi, ailevi ve sosyal yaşamın her alanında tezahürleri söz konusudur. Aile Hukukunu ilgilendiren hususlar İslam hukukunun en detaylı şekilde ele aldığı, tereddüde yer bırakmayacak şekilde incelediği ve düzenlediği konuların başında gelmektedir. Bu konuda ki düzenlemelere toplumun ihtiyacından dolayı ilk anlardan itibaren Kitap ve Sünnet gibi dini metinlerde yeterince yer verilmiştir. Müçtehit imamlar bu metinleri kendi usulleri doğrultusunda yorumlamışlar, sistematik bir tarzda İslam Aile Hukukunun esaslarını ortaya koymuşlardır. Evlilik hususunda nikâhı ilgilendiren Hukukî düzenlemeler “Münâkehât”; adı altında, boşanma ve eşlerin birbirinden ayrılması ile ilgili hükümler ise “Müfârekât” başlığı altında değerlendirilmiştir. Mahiyet itibarıyla İslam hukuku diğer ideoloji ve hukuk sistemlerinden farklı bir şekilde teşekkül etmiştir.²

İslam coğrafyasının dışında başlayan kanunlaşma çalışmalarının etkisiyle İslâm dünyasında da kanunlaşma çalışmaları gündeme gelmiş, Klasik fıkıh kitaplarındaki kurallar ve hükümler kanun maddeleri halinde düzenlenmiştir. Modern hukukta madeni kanun adı altında ele alınan nikâh ve talak konuları ile ilgili hususlar “el-Ahvâlu’ş-Şahsiyye” başlığı altında değerlendirilmiştir. Bu konuda yapılan en son kanuni düzenleme Osmanlı Devletinin son döneminde hazırlanan "Hukuk-ı Aile Kararnâmesi" olarak 25 Ekim 1917 tarihinde yürürlüğe konulmuş, 19 Haziran 1919 tarihine kadar devam etmiştir. Ancak Osmanlının çöküşü ve son İslam devletinin dağılması ile bu coğrafyadan kopan her bir parça ve her bir topluluk farklı sistemlerle tanışmış ve değişik tecrübeler yaşamıştır. Türkiye Cumhuriyetinde de Aile hukuku ile ilgili düzenlemeler özel Hukuk çerçevesinde ve medenî Hukukun alt başlıklarından birisi olarak incelenmiştir. “Medeni Kanun” adıyla İsviçre medeni kanunundan esinlenerek 4 Ekim 1926 tarihinde güncellenmiştir.³ İlgili kanun 01.01.2002’de tekrar ele alındıysa da çalışmalar yine (AB) çerçeve anlaşması esas alınarak yapılmıştır. Bugünlerde TBMM de bu çerçevede yapılan çalışmalarda TCK nın 6284 sayılı yasa kapsamında nafaka ile ilgili düzenleme çalışmaları devam etmektedir. Bu çalışmada İslam Hukukunun “Mufarakat” başlığı altında düzenlediği boşanma ve boşanma nafakasının farklı uygulamalarının günümüz toplumunda ki yansımalarını ele almaya çalışacağız.

1- Nafaka Kavramı

Nafaka kavramı **Sözlükte**, Ev reisinin aile bireyleri için sağlamak zorunda olduğu giyecek, yiyecek, mesken ve benzeri temel ihtiyaçları ifade eder. **İstilahta ise** farklı disiplinlerde farklı şekillerde değerlendirildiği görülmektedir. **İslam Hukukunda**, sözlük manasına uygun olarak aile fertleri ile ilgili giyecek, yiyecek ve mesken masraflarında kişiye yetecek miktarı karşılama olarak ifade edilmektedir. Diğer bir ifadeyle Aile fertlerinin geçim masraflarının sağlanmasıdır. Arapça bir kavram olan nafakanın çoğulu "nafakât" tır. **Türkçede nafaka kavramı yerine** "geçim harcamaları" veya "geçim masrafı" gibi ifadeler kullanılmaktadır.⁴ Kişinin kendisinden başkasının geçim harcamalarını karşılamaktan maksat, koca, eşinin ve belli bir merhaleye kadar çocuklarının geçim masraflarını karşılamakla yükümlü tutulmasıdır. Ayrıca fakir olmaları durumunda anne-baba ve diğer yakın nesep akrabalarının geçim masraflarını da karşılamakla yükümlü sayılmıştır.

İslam Hukuku kaynaklarında kişinin kendisi ve aile fertleri için gerekli olan geçim harcamaları nafaka olarak ifade edilirse de, **esas nafaka evlilik, akrabalık ve mülk gibi** üç sebepten dolayı ortaya çıkan bir vecibe

² Abdülkerim Zeydan, İslam Hukukuna Giriş, Çev. Ali Şafak, İstanbul, Kayihan Yayınları 2008, s. 107; Sait Havva, “el-İslam”, Beyrut, Daru’l-Kitübbi’l-İlmiyye 1981, s. 37; Seyyid Ebu’l-A’la el-Mevdudi, “İslam’da Hükümet”, Çev. Ali Genceli, Ankara, Hilal Yayınları, ts., s. 48.

³ **Not:** Bugün Türkiye Cumhuriyetinde yürürlükte olan Aile Hukuku ile ilgili medeni kanun Protestan Hristiyan olan İsviçre medeni kanunlarından alınıp tercüme edilmiştir. Bu tercümeyle eşlik eden zamanın adalet bakanı Mahmut Esat Bozkurt tercih sebebini şöyle ifade etmiştir: “Türk Medeni Kanunu, medeni kanunlar içinde en yeni, en eksiksiz ve halkçı olan İsviçre Medeni Kanunundan alınmıştır. (...)” “Yasaları dine dayanan devletler, kısa bir zaman sonra memleketin ve milletin isteklerini tatmin edemezler. Çünkü dinler değişmez hükümler ifade ederler. Hayat yürür, ihtiyaçlar sürekli değişir, din kanunları, mutlaka ilerleyen hayatın huzurunda şekilden ve ölü kelimelerden fazla bir değer ve bir anlam ifade etmezler. Değişmemek, dinler için bir zorunluluktur... Esaslarını dinlerden alan yasalar uygulanmakta oldukları toplumlara, indikleri ilkel devirlere bağlarlar ve gelişmeye engel belli başlı etken ve unsurlar sırasında bulunurlar. (...)”

Bkz: Hamdi Döndüren, “Delilleri ile Aile İlmihali”, Erkam yayınları, İstanbul 2016, s. 126; Abdurrahman Dilipak, “Medeni Kanunun 93. Yılı”, Akit Gazetesi, (17.02.2019)

⁴ Konevi, Kasım, “Enisül’-fukaha” Thk.: Ahmet Abdürrezzak el- Kubeysi, Daru’l-Vefa, Cidde 1986, s. 168; Ebubekir Ahmet b. Amr el-Hassaf eş-Şeybani “Kitabü’n-Nafakât”, Thak. Ebu’l-Vefa el-Afğani, Daru’l-Kitabi’l-Arabi 1984, s.13; Muhammed Emin İbn Abidin, “Reddü’l-Muhtar” Dar Kahraman, İstanbul 1984, c. 3, s. 571; Ömer Nasuhi Bilmen, “Hukukî İslâmiyye ve Istilahatı Fikhiyye Kamusu”, Bilmen yayınevi, İstanbul, ts. c. 2, s. 444.

ve sorumluluk olarak belirtilmiştir.⁵ Günümüzde bulunmadığı için mülk yani köle nafakası bir yana bırakılırsa iki sebepten dolayı nafaka gerektiği görülmektedir. Birincisi: Evlilik sebebiyle gereken nafaka türüdür. Bu tür nafaka eş nafakasını, iddet ve çocuk nafakasını içerir.⁶ İkincisi: Akraba nafakasıdır. Bu da muhtaç olmaları durumunda anne-baba ve diğer nesep yoluyla olan akrabaların nafakasını ifade etmektedir. Yani tafsilatıyla ifade etmek gerekirse, İslam Hukukunda dört çeşit nafaka söz konusudur.

- 1- Eş nafakası
- 2- İddet nafakası
- 3- Çocuk nafakası
- 4- Muhtaç olmaları durumunda anne-baba ve akraba nafakasıdır. (Hısımlık nafakası)

Modern Hukuk dilinde ise nafaka, boşanma sırasında veya boşandıktan sonra yoksulluğa düşen eski eşe, resmi nikâhla bir başkası ile evlenmediği veya yaşam standartları yükselmediği sürece ölene kadar ödenmesi, çocuk varsa belli yaşa kadar (18 yaş) çocuğa ödenmesi ile yükümlü bırakılan maddi ödenektir. Nafakanın, boşanma davası esnasında ve boşanma davası sonrasında olmak üzere iki türü, birde çocuk olunca olmak üzere toplam üç türü vardır. Bunlar Tedbir, yoksulluk ve iştirak nafakalarıdır. Tedbir nafakası boşanma mahkemesinin devam ettiği esnada, yoksulluk nafakası boşanma gerçekleştiikten sonra, iştirak nafakası da çocuk varsa çocuğun giderlerini ve bakımını sağlamak üzere verilen nafaka türüdür.⁷ Son zamanlarda yetkili mercilerde yoksulluk nafakasının mahiyeti ve süresi tartışma konusu olarak gündemdeki yerini korumaktadır. Modern hukukta belirtilen yoksulluk nafakası, yani boşandıktan sonra eski eşe ödenmesi istenen nafaka adındaki ödemenin mahiyeti İslam Hukukunda farklı disipline edilmiştir. Sistemlerden birinin diğeriyle benzerliği ve ortak noktası söz konusu değildir. İslam Hukukunda nafaka anlayışı kendine özgü ve diğer ideolojilerden ve sistemlerden farklılık arz etmektedir.

2- Eş Nafakası

Çalışmada söz konusu nafaka çeşitlerinden eş nafakası üzerinde duracağız. Konumuzun başlığını oluşturan “Boşanma Nafakası” her iki disiplinde de kadın hakları çerçevesinde ve eş nafakası kapsamında değerlendirilmiştir. Ancak her iki sisteminin eş nafakasına yaklaşımında diğerdinden farklılık arz ettiği görülmektedir.

İslam hukukunda nafaka, nikâh akdinin hukuki neticesi olarak, akdin gerçekleşmesiyle eş olan kadının elde ettiği mali bir haktır. Kocanın da yüklendiği bir sorumluluktur. Zira nikâh akdinde eşlerden birinin hakkı diğerdinin sorumluluğunu gerektirmektedir. Kadın evlenip eşinin evine yerleştikten sonra, eşine itaati, nefsinin ve vaktini ona hapsedmesine karşılık nafakası, yani giyecek, yiyecek, barınma ve mesken masraflarını karşılamak,

⁵ Şemseddin es-Serahsi, “Kitabü'l-Mebcut” Çağrı Yayınları 1982, c. V, s. 180. **Not:** Nafaka sebeplerinden sayılan mülkten maksat, kölenin mülkiyetine sahip olan efendisinin, kölenin geçim masraflarından sorumlu olması olarak anlaşılmaktadır.

⁶ **İddet**, evliliğin kocanın ölümü, boşanma veya fesih nedenlerinden birisiyle sona ermesi halinde boşanan kadının bir başkası ile yeniden evlenebilmesi için beklemek zorunda olduğu süredir. İddet süresi, boşanma şekline ve kadının hamile olup olmamasına göre farklılık gösterir. Mesela;

Kocasından boşanan kadının İddeti, yani beklemesi gereken süre üç kuru' dur. **Kuru'**: ıstılahta Mezheplere göre farklı değerlendirilmiştir.. Hanefî ve Hanbelî mezheplerine göre kuru' dan kastedilen hayızdır, yani boşamadan sonra üç hayız geçmesidir. Maliki ve Şafîî mezheplerine göre ise temizlik süresidir (tuhurdur), yani boşandıktan sonra üç temizlik döneminin geçmesi diye ifade edilmiştir.

Kocasını ölen kadının beklemesi gereken iddet süresi dört ay on gündür. Bu süre dolmadan kocası ölen bir kadının bir başkası ile evlenmesi caiz görülmemiştir.

Hamile iken kocasını ölen kadının beklemesi gereken İddet süresi ise doğuma kadardır. Doğumla beraber hamile olan kadının iddet süresi biter.

Talak, Ric'î talak olsun, bâin talak olsun boşanma hâlinde kadının beklediği iddet süresince kocanın eski eşe nafaka yükümlülüğü devam eder. Boşama sayısının iki veya üç defa olması sonucu etkilemez. Ancak İmam Şafîî, İmam Mâlik ve İmam Ahmed b. Hanbel gibi bazı mezhep imamalarına göre üçüncü boşamadan sonra sadece mesken temin edilir; diğeri geri kalan giyim, yiyecek vb. ihtiyaçları karşılamak gerekmez. İfade edildiği gibi nafaka boşama iddeti ile ilgilidir. Kocasının vefatından dolayı iddeti bekleyen kadına nafaka gerekmez. Çünkü kocanın vefatı ile tüm malı mirasçılara intikal eder. Karısı da her halükârda (kocanın çocuğunun olup olmaması durumuna göre) dörtte bir oranında veya sekizde bir oranında mirasçı olur. Bkz: Cürçânî, Şerif Ali b. Muhammed el-Cürçânî, “*et-Terifat*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut1983, s. 148; Burhaneddin Ebi'l-Hasen b. Ebi Bekir el-Merğınani, “*el-Hidaye Şerhu Bidayeti'l-Mübeddi'*”, Thk. Ve Tahric, Ahmed Cad, Daru'l-Hadis, Kahire 2008, c. I-II, s. 413; Mevsili, “*el-İhtiyar*”, c. III, s. 174; Muhammed Ali es-Sâbuni, “*Ravaiu'l-Beyan Tefsiru Âyati'l-Ahkâm*”, Mektebetü'l-Ğazali, Şam 1977, c. I, s. 528; Bilmen, Hukukî İslâmiyye, c. II, s. 488.

⁷ <https://www.cerensumer.av.tr/nafaka-nedir> (Okuma 05.09.2023)

diğer bir ifadeyle günlük geçim masraflarını karşılamak kocaya ait vacip hükmünde bir yükümlülüktür. İslam hukukunda Nafaka yükümlülüğünden kastedilenin bu olduğu anlaşılmaktadır. Kocanın eşinin geçim masraflarını karşılamasıdır.⁸ Ayet-i Kerimede: “Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir.”⁹ Buyruğuyla nafaka sorumluluğunu kocaya yükleyerek, ailede onun sorumluluğunun daha fazla olduğuna işaretlerle şöyle buyrulmuştur: “Kadınların, yükümlülükleri kadar meşru hakları vardır. Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır”¹⁰ Nafaka israf yoluna kaçmadan ve cimrilik de etmeden yöredeki örf ve âdetler dikkate alınarak evli eşlerin maddi imkânlarına ve sosyal seviyelerine göre sağlanır. Âyet-i Kerime’de şöyle bildirir:” *Eli geniş olan, elinin genişliğine göre nafaka versin. Rızkı dar olan da, Allah’ın ona verdiği (o ölçüde) harcasın. Allah, bir kimseyi ancak kendine verdiği ile yükümlü kılar.*”¹¹ Eşlerin her ikisi de zenginse buna uygun harcama yapılır, ikisi de fakirse, kadın kocasından, zenginler seviyesinde bir harcama isteyemez. Birisi zengin diğeri fakirse, ortalama yol izlenir. Kocanın maddi durumu müsaitse, kadının sosyal seviyesindeki hanımların hizmetçi bulundurması söz konusu ise, o takdirde hizmetçi tutmak da nafaka kapsamına girer denilmiştir.¹² Eşe nafaka vermenin sebebi "ihtiyaç" değildir. Zira kadın zengin olsa bile geçim masrafları yine kocaya aittir. Nafakanın sebebi, kocanın nikâhtan doğan bir hak olarak hanımını evde tutması ve kadınında eş olarak kendisini kocası için hapsedmesidir. Evlilik hayatı süresince koçasının yanında olduğu ve nefsinin kocasına teslim ettiği sürece nafaka hakkına sahip olmaktadır. Bu sorumluluğunu ihmal ettiğinde de hakkını kaybetmektedir. Kocanın sorumlu olduğu nafaka adındaki bu yükümlülük, karı koca ilişkileri devam ettiği sürece gerekli ve geçerlidir. Aralarında boşanma, ayrılma, izinsiz ve mazeretsiz, meşru bir sebep olmadan kocasından ayrı kalma yani nüşüz gibi hallerde karı koca ilişkisinin bitmesi veya ilişki imkânının yok olması nedeniyle nafaka sorumluluğu sakit olur.¹³

Evlilik halinde eşin nafakasını temin etmek sadece koca konumunda olan eşe aittir. Kocanın dışında başka birisinin bu nafakayı verme ve karşılama sorumluluğu söz konusu değildir. Malî durumu ne olursa olsun kadın kocanın nafaka sorumluluğu ile yükümlü tutulamaz.¹⁴ Diğer yandan sadece eşinin nafakasından sorumludur. Kadının hısımlarından hiçbirinin nafakasından sorumlu değildir. Hatta başka bir kocadan olma küçük çocuklarını eşinin izni olmadan onun evinde barındırması uygun görülmemiştir. Çünkü bir kocanın, eşinin akrabalarına karşı bakım sorumluluğu ve nafaka yükümlülüğü bulunmaz. Bunula beraber eşinin yakınlarına yardımcı olursa bu, onun güzel ahlâkının gereğidir.¹⁵

Modern hukuk diye ifade edilen bugün yürürlükteki medeni kanuna¹⁶ göre ise nafaka, kocanın boşanma sırasında veya boşandıktan sonra yoksulluğa düşen eski eşe (boşadığı karısına), bir başkası ile resmi nikâhla evlenmediği veya yaşam standartları yükselmediği sürece ölene kadar yaptığı maddi ödemedir. Bu tür nafakaya tedbir nafakası ve yoksulluk nafakası denilmektedir. Tedbir nafakası boşanma mahkemesinin devam ettiği esnada, yoksulluk nafakası ise boşanma gerçekleştikten sonra verilen nafaka türüdür. Özellikle üzerinde tartışılan yoksulluk nafakası boşama gerçekleştikten sonra boşanan eşin yeniden evlenmesine veya vefatına kadar yapılması gereken maddi ödeme olarak ifade edilmiştir.¹⁷ Evlilik hayatının ve aile ilişkilerinin devam ettiği esnada eş nafakasından ve kadın haklarında bahseden bir düzenleme görülmemekte, evlilikten sonra kazanılan malların eşler arasındaki paylaşımından bahsedilmektedir.

⁸ Zeyneddin İbn Nüceym, “*el-Bahru’r-Râik*”, el-Mektebetü’l-Macidiyye, Pakistan, c. IV, s. 173; Abdullah b. Mahmud el-Mevsili, “*el-İhtiyar*” Daru’l-Marife, Beyrut 1975, c. IV, s. 3.

⁹ Bakara Suresi 2/233.

¹⁰ Bakara Suresi 2/228

¹¹ Talâk Suresi 65/7

¹² Eş nafakanın miktarı ve mahiyeti fihki kaynaklarda tafsilatı ile tartışılmış ve değerlendirilmiştir. Bkz: Şemseddin es-Serahsi, “*Kitabü’l-Mebhut*” Çağrı Yayınları 1982. C.V, s. 181 el-Hassaf eş-Şeybani “*Kitabü’n-Nafakât*”, s. 44.

¹³ Zeyneddin İbn Nüceym, “*el-Bahru’r-Râik*”, c. IV, s. 173; Mevsili, “*el-İhtiyar*”, c. IV, s. 3; Orhan Çeker (Yayına hazırlayan) “*Osmanlı Hukuk-i Aile Kararnamesi*”, Mehir Vakfı Yayınları, 2022

, s. 44; Abdüsselam b. Muhammed eş-Şüveymir, “*Eserü ameli’l-Mer’e Fi nafakatü’z-Zevciyye*”, Camiatü İmam b. Suud el-İslamiyye, Riyad 2011, s. 12;

¹⁴ İbn Nüceym, “*el-Bahru’r-Râik*”, c. IV, s. 173; Bilmen, Hukukî İslâmiyye, c. II, s. 448; Damat Efendi, Mecmuu’l-Enhur, c. I, s. 484; Muhammed b. İdris eş-Şafî, “*el-Ümm*”, (Hadislerin tahric eden ve talikte bulunan Mahmut Mataracı), Daru’l Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1993, c. V, s. 127; Recep Çetintaş, “*İslâm Hukukunda Evlenmeden Doğan Haklar Bağlamında Nafaka*” İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 24, 2014, s. 185-203.

¹⁵Bkz: Din İşleri Yüksek Kurulu, “*Fetvalar*”, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları: 1066, Halk Kitapları: 243, İstanbul 2019, s. 442; Hamdi Döndüren, “*Delilleri ile Aile İlmihali*”, Erkam yayınları, İstanbul 2016, s. 239;

¹⁶ **Medeni kanundan maksat:** T.C. Anayasası ile Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler, Konumuzla ilgili hususta Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bu konularla ilgili Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi ve yürürlükteki diğer kanuni düzenlemeler anlaşılmaktadır. Bkz: Ailenin korunması ve kadına karşı şiddetin önlenmesine dair 20.03.2022 tarihinde resmi gazetedeki yayımlanan 6284 numaralı kanununun 1. Maddesi.

¹⁷ <https://www.cerensumer.av.tr/nafaka-nedir> (Okuma 05.09.2023)

Görüldüğü gibi, İslam hukukuna göre nafaka evlilik ilişkileri devam ettiği sürece eşe ödenmesi gereken nafaka türüdür. Boşanma durumunda kadının iddet süresinin bitimine kadar devam eder. İddet süresinin bitmesi ile nafaka sorumluluğu sona erer. Evliliğin devam ettiği sürece evli eşin nafakasının ancak şu durumlarda sakıt olduğu belirtilmiştir.

- Kocasının evine taşınmayan veya onun evlilikten doğan hakları için evde olmayan eşin,
- Kocasından izinsiz olarak evi terk eden veya geçerli bir mazereti olmadan evinden ayrılıp kocasından ayrı kalan, kocasının davetine rağmen evine dönmeyen veya itaatsizlik eden eşe kocanın nafaka ödeme yükümlülüğü kalkar.

Diğer bir ifadeyle, kocanın eşine nafaka ödemekle yükümlü olabilmesi için iki şart zikredilmiştir.

- 1- Evliliğin sahil evlilik niteliğinde olması gerekir. Bu itibarla batıl ve fasit evlilik konumundaki birlikteliklerde nafaka sorumluluğu doğurmaz.
- 2- Kadın, kocasının kendisinden her halükârda istifade edebileceği bir durumda ve yerde olmalıdır.¹⁸

İslam hukukunda nafaka, nikâh akdinin hukuki sonucu olarak kadına ödenmesi gerekli mali bir hak, kocaya da ödemesi gerek gereken mali bir yükümlülük olarak değerlendirilmektedir. Karı koca ilişkilerinin devam ettiği sürece yerine getirilmesi gereken bir sorumluluktur.

3- Boşanmış Eş Nafakası

Evlilik müessesinde nikâh akdi ile bağlantılı olan nafaka sorumluluğu, hukuk sistemleri tarafından farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Nafaka sorumluluğu eşlerin birbirinden ayrılması ile bağlantılı bir düzenleme olarak görülmektedir. Geçmişten günümüze boşanma hukukunu ve eşlerin birbirinden ayrılmasını düzenleyen çeşitli sistemler ola gelmiştir.¹⁹ Burada bu farklı sistemlerden İslam hukukunun ortaya koyduğu sistem ile Türkiye’de yürürlükte olan hâkim kararı ile eşler arası ayrılmayı ve boşanmayı esas alan sistem üzerinden değerlendirmede bulunulacaktır. İslam hukukunda nafaka, evlilik hayatının ve karı koca ilişkilerinin devam ettiği esnada, eğer boşanma durumu olursa, boşanmadan sonra iddet süresinin bitimine kadar gerekli olan bir yükümlülük olarak değerlendirilmektedir. Türkiye’de yürürlükte olan medeni kanun düzenlemesinde ise, nikâh bağının ortadan kalkması, evliliğin sona ermesinden sonra gerekli görülen ve hâkimin takdiri ile “yoksulluk nafakası” adıyla belirlenen bir yükümlülük olarak sabit olmaktadır. Bu iki sistemin özünün ’de, eşler arasındaki ayrılık ve nafaka hukukunu düzenlemesinin de tamamen farklı olduğu görülmektedir. Medeni kanunda eşler arası ayrılık sadece hâkim kararına bağlı iken, İslam hukukunda hâkim kararını gerekli kılan ayrılık çeşitleri olduğu gibi, hâkim kararına gerek kalmadan kocanın ve ya kadının tasarruflarıyla gerçekleşen ayrılık ve boşanma çeşitleri söz konusudur. Dip notta işaret ettiğimiz bu eşler arası ayrımına ve boşanma yöntemleri temel İslam kaynaklarında tafsilatıyla açıklanmaktadır.

4- Boşanmış Eş Nafakasının Sosyal Hayata Yansımaları

Farklı hukuk sistemlerine göre mahiyeti ve uygulaması farklılık gösteren boşanmış eş (eski eş) ve boşanmış eş nafakasının yansımaları ve toplumdaki etkileri de farklılık arz etmektedir. Müslüman toplumların

¹⁸Ahmet Yaman ve Halit Çalış, İslâm Hukuku, Bilay Bilimsel Araştırma Yayınları, Ankara 2018, s. 255.

¹⁹ Farklı toplumlarda evli eşlerin ayrılması ile ilgili farklı sistemler ve yaklaşımlar olmuştur. Bu konuda meydana gelen uygulamaları dört şekilde mütalaa etmek mümkündür:

a) **Boşanmayı yasaklayan sistem.** Katolik Hristiyanlığın anlayışına uygulamasıdır. Katolik mezhebinde, evlenen kişilerin evlendikten sonra bir daha boşanamayacakları ilkesi benimsenmiştir. İncil’deki; "Allah'ın birleştirdiğini insan ayırmamalıdır" sözüne dayanılarak boşanma imkânsız hale getirilmiştir.

b) **Serbest boşanma sistemi.**

Bu sistemde eşlerden her ikisine de boşanma ve ayrılma hakkı tanıyan veya karşılıklı rıza ile eşlerin boşanmasına ruhsat veren bir sistemdir. Eşlerin talep etmesi boşanmak için yeterlidir. Rusya ve bazı komünist ülkeler uygulandığı belirtilmektedir.

c) **Boşanmanın hâkim kararına bağlandığı sistem**

Türkiye ve İsviçre gibi ülkelerde de uygulanan bu sistem, Protestan Hristiyanların görüşünden mülhemdir. Buna göre eşler boşanmak istediklerinde hâkime başvurma hakkına sahiptirler. Hâkim boşamaya karar verirse eşler boşanır ve evlilik sona erer. İstemezse boşanamazlar, istemeseler bile bu evliliği sürdürmeye devam etmek durumundadırlar. Bu sisteme göre boşama hakkı, ne erkeğin ne de kadındır. Erkeğe ve kadına tanınan hak, sadece boşanmak üzere hâkime müracaat etme ile sınırlıdır. Boşama hakkı ve yetkisi hâkime aittir.

d) **İslâm'ın kendine özgü ortaya koyduğu eşler arası ayrılma yöntemi.** İslâm'ın ortaya koyduğu boşama ve eşler arasında ayrılmanın ve evliliğin sona ermesinin farklı şekillerde cereyan etmesi söz konusudur. İlerideki başlıklar altında değinilecektir. Bkz: Döndüren, Delilleri ile Aile İlimihali, s. 337 vd.; Tosun, Nihat, İbadet Esasları, Tekin kitabevi, Konya 2016, s. 221.

kanayan bir yarası olan bu hususu iki yönden değerlendirmek mümkündür. Birincisi, evli eşler arasında boşanmanın mahiyeti ve boşanan eşin eski eş olması. İkincisi de, boşanan eski eşin nafakasının mahiyeti.

4.1- Evli Eşler Arasında Ayrılmanın Mahiyeti

Ömür boyu devam etmesi esasıyla kurulan aile birlikteliklerinin çeşitli sebeplerle sonlandırılması ve eşler arası ayrılık söz konusu olmaktadır. Ayrılmanın mahiyeti ile ilgili geçmişten günümüze farklı disiplinler olmuştur. İslam hukukunda evli eşlerin ayrılmasını “mufârat” başlığı altında düzenlemiştir. Mufârat, evlilik bağının çözülüp sonlandırılması ve karı koca olan eşlerin birbirinden ayrılmasıdır. Bunun üç yolu zikredilmiştir. Bu yollar: Talak, fesih ve tefrik olarak belirtilmiştir.

4.1.1-Talâk

Sözlükte bağı çözme ve ortadan kaldırmak manasına gelen talâk, ıstılahta: Nikâh akdini (evlilik sözleşmesini) belirlenmiş özel lafızlarla hemen veya daha sonra (yani şartlı olarak) ortadan kaldırmak ve yok etmektir. Bir diğer ifadeyle eşler arasındaki nikâh bağına çözme, eşinden boşanmak ve ayrılmaktır. Boşanma, “talâk ve benzeri özel sözlerle, “hul’u” (muhâlea)²⁰ ve lian “mülâane”²¹ de bulunma gibi durumlarda meydana gelir. Boşama eylemine “tatlik” ifadesi kullanılır.²²

4.2.- Fesih

Nikâh akdinin irade ile veya meşru sebebe dayalı olarak kendiliğinden bozulması ve ortadan kaldırılması durumudur. Fesih akitlerle ilgili Hukukî bir kavramdır. **Nikâhın feshi**; nikâh akdinin öncesinde veya sonrasında akdın şartlarında meydana gelen bir eksiklik yahut bozukluk nedeniyle evliliği bozmaktır. Fesih gerektiren eksiklik nikâhtan önce veya sonra meydana gelme durumuna göre ikiye ayrılır. Eksikliğin nikâhtan önce meydana gelmesinin örneği, nikâhlanan kadının başka bir erkekle evli bulunması, nesep veya süt yönünden kardeş olduğunun anlaşılması veya boşanma ya da kocasının ölümü nedeniyle iddet beklemekte olması gibi durumlardır. Eksikliğin nikâhtan sonra meydana gelmesine örnek ise, eşlerden birisinin irtidadı yani dinden çıkması veya eşlerden birisinin diğerinin usûl veya fûrûundan birisiyle hurmet-i musâharayı²³ gerektirecek bir fiil işlemesi gibi durumlar. Bu hallerden birisi sabit bulununca doğrudan evlilik feshedilir ve eşlerin birbirinden ayrılması gerekir.²⁴

4.3- Tefrik

Karı koca arasının hakim kararı ile ayrılmasıdır. Tefvîz-i talâk²⁵ hakkı olmayan kadının bazı boşanma sebepleri ortaya çıkınca, mahkemeye başvurarak hakim kararı ile evliliği sona erdirmesi mümkündür. Eşlerin

²⁰“**Hul’u**” (muhâlea); Sözlükte bir şeyi çıkarmak ve izale etmektir (ortadan kaldırmaktır. “Hul’u ve muhâlea lafızları evlilik bağına izale edip ortadan kaldırmak için kullanılmak üzere tahsis edilmişlerdir.

İstilahta ise; kadının vermeyi kabul ettiği bir bedel karşılığında evliliği sona erdirmesi ve evlilik bağına ortadan kaldırmasıdır. Başka bir deyimle eşlerin karşılıklı anlaşma yoluyla evliliğe bir bain talâkla son vermeleri anlamına gelir. Bkz: . Konevi, “Eniysü'l-Fukaha”, s. 161; Cürçâni, “*et-Tarifât*”, s. 101; Abdullah b. Mahmud el-Mevsili, “*el-İhtiyar*” Daru'l-Marife, Beyrut 1975, c. III, s. 156; Bilmen, “*Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*”, c. 2, s. 174.

²¹ **Liân sözlükte**, “leane” kökünden gelip, Uzaklaştırılma ve Allah’ın rahmetinden kovulma anlamına gelir. **Fıkıh İstilahında ise**, kocanın karısına zina isnadında bulunması ve bunu dört şahitle ispat edememesi halinde, hâkim huzurunda, özel şekilde ve karşılıklı olarak yeminleşmelerine “liân” veya “mülâane” denir. Lian da bulunanlar bâin Talak ile ayrılırlar. Bkz: Konevi, “*Eniysü'l-Fukaha*”, s. 162; Bilmen, “*Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*”, c. 2, s. 174.

²² Konevi, “*Eniysü'l-Fukaha*”, s. 155; Cürçâni, “*et-Tarifât*”, s. 141 Mevsili, “*el-İhtiyar*”, c. III, s. 121; İbn Âbidin, Haşiyetü Reddû'l-Muhtar, c. III, s. 226; Bilmen, “*Hukukî İslâmiyye*”, c. II, s. 174.

²³ **Hürmet-i müsahere**: Evlilik yoluyla meydana gelen akrabalığa sıhri hısımlık, bu hısımlık nedeniyle ortaya çıkan haramlığa ve evlenme yaşağına da hürmet-i müsahere denir. Özellikle Hanefî ve Hanbeli ulemasına göre Meşru nikâh sayesinde ortaya çıkan hürmet-i müsahere ve evlenme yaşağı gayri meşru ilişki ile de meydana gelir. Buradan hareketle bir kadının zina etmek, şehvetle öpmek, okşamak veya tenasül uzuvlarına bakmak, aynı şekilde bir kadının da bir erkeği şehvetle öpmesi, okşamaması veya tenasül uzuvlarına bakması hürmeti müsaherenin doğmasına ve o kadının aslı ve fûruu ile evlenme yaşağının meydana gelmesine, evli iseler de evli eşler aralarında ki nikâhın fesih olmasına gerekçe olur. Buradan hareketle bazı âlimler kayın valide ve kayın peder ile ilişkilerde ihtiyatlı davranmayı, ellerini öpmeye, kucaklaşmalarda, karşılıklı oynamalarda (özellikle de genç iseler) ihtiyatlı davranmayı tavsiye etmişlerdir. Bu bağlamda şehvet hissi uyandıracak tavır ve davranışlardan, mesela; düğünlerde kayına damat dans etmekten, aralarında cinsel hisleri tahrik edecek hal ve tasarruflardan kaçınmayı gerekli görmüşler ve bu tür davranışların câiz olmadığını söylemişlerdir. Bkz: Burhaneddin Ebi'l-Hasen b. Ebi Bekir el-Merğîni, el-Hidaye Şerhu Bidayetü'l-Mübtedi, Thk. Ve Tahric, Ahmed Cad, Daru'l-Hadis, Kahire 2008; İbn Âbidin, Haşiyetü Reddû'l-Muhtar, c. III, s. 33; Damat Efendi, Mecmuu'l-Enhur, c. I, si 327; Mevsili, El-İhtiyar, c. III, s. 89; Bilmen, Hukukî İslâmiyye, c. II, s. 93-96.

²⁴ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye*, c. II, s. 182; Halil Gönenç, “*Büyük Şafiî İlmihali*”, Yasin Yaymevi, İstanbul 2011, s. 542;

Döndüren, “*Delilleri ile Aile İlmihali*”, s. 348;

²⁵ **Tefvîz-i Talâk**: İslam Hukukunda boşama yetkisi elinde olan kocanın bu boşama yetkisini evli olduğu eşine vermesine, bu husustaki boşama hakkını hanımına devretmesine denilir. Tefvîz için kullanılan özel lafızların üç olduğu belirtilmiştir. Bunlar: Tahyir (sen muhayyersin), meşiyettir (istersen kendini boşa) ve emir bi'l-yed (karar senin elinde) demektir. Tefvîz, nikâh akdi

evliliği bu şekilde sona erdirilmesine "tefrîk" (mahkeme kararı ile ayırması) denir. İslâm hukukunda hâkimin ayırması "**talâk**" (boşama) niteliğinde olabileceği gibi, evliliği esasen yok sayan "**fesih**" mahiyetinde de olabilir. Mesela; hastalık, eşlerde cinsel yönden ilişkiyi engelleyen kusur bulunması, nafakayı sağlamama, eşin kayıp olması, şiddetli geçimsizlik veya hapis gibi bir nedenle Hâkim'in ayırması "**talâk**" sayılırken; eşlerin süt hısımlı çıkması, eşlerden birisinin diğerinin aslı veya fûruu ile hürmet-i musaharayı gerektirecek bir tasarrufta bulunması, eşlerden birisinin irtidadı (dinden çıkması) veya eşlerden birisinin İslâm'a girmesi diğerinin eski dininde kalması gibi bir nedenle İslâm hâkiminin ayırması bir **fesih** niteliğindedir.

İslam hukukuna göre eşler arasında ayrılmanın mahiyeti ile ilgili düzenlemenin, medeni konunun düzenlenmesinden farklı olduğu görülmektedir. İslâm'da boşanma hakkı esas olarak kocaya ait olup, koca bu hakkı, bizzat kendi kullanabildiği gibi bir başkasına da devredebilir. Boşama yetkisini "**tefvîz-i talâk**" şeklinde bizzat eşine verebildiği gibi bir vekil aracılığıyla da boşama hakkını kullanabilir. "Eşimi boşamak üzere seni vekil tayin ettim" diyerek vekâlet akdi yapabilir. Şartlar gerçekleştiğinde tefrik için mahkemeye de başvurabilir. Bu durumda vekilin veya hâkimin boşaması ile boşama gerçekleşir. Bu boşama hakkını devrettiği kişi herhangi birisi olabileceği gibi, mahkemede Hâkim'de olabilir.

İslam hukukuna göre bazı özel durumlar hariç eşler arası ayrılığa inisiyatif ve karar verme eşlerin uhdesinde görülmektedir. Ancak bazı hukuki durumlarda İslam hâkiminin müdahalesi söz konusudur. Medeni kanunda ise ayrılık kararını vermede eşlerin herhangi bir hakkı ve yetkisi söz konusu değildir. Eşler sadece boşanmak üzere mahkemeye müracaat etme ve boşanma talebinde bulunma hakkına sahiptir, karar verme hâkimin hakkı ve yetkisindedir. Hukuk sistemlerinin eşler arasını ayrılmadaki bu farklı yaklaşımları, eş nafakasını belirlemede de problem olarak kendisini göstermektedir. Mesela; koca eşini boşasa, İslam hukukuna göre kadın boş olur ve nafaka düzenlemesi de bu boşama uygulamasına göre yerine getirilir. Çünkü boşamanın (talakın) rûknü ve belirleyici etkeni boşamada kullanılan lafızdır.²⁶ O lafız boşayan kişiden sadır olursa boşama tahakkuk eder, bir başka merciinin kararına gerek kalmaz. Medeni kanunda ise Hâkim karar vermedikçe boşanma gerçekleşmez ve nafaka uygulaması da yapılamaz. Kocanın boşamış olmasının geçerliliği söz konusu değildir. İslam'a göre boşanmış ve birbirine yabancı ve haram hale gelmiş olan bu eski eşler, medeni kanuna göre hala karı koca olarak değerlendirilmektedirler. Boşanma hukuku tahakkuk etmez. Bu tür hukuki uygulamalar Müslüman toplumlarında problem olarak devam edip gitmektedir. Farklı konularda olduğu gibi eşlerin birbirinden ayrılması ve nafaka uygulaması ile ilgili düzenlemelerde de inançları gereği amel etmeyle, tabi oldukları laik madeni hukukun uygulamaları arasında sıkışıp kaldıkları görülmektedir.

İslam hukukunun diğer farklı konularda olduğu gibi nikâh akdini sonlandırması ve evli eşler arasını ayırması ile ilgili hususlarda da kendine özgü düzenlemeleri söz konusudur. Bu düzenlemeler kapsamında İslam hukukundaki eşler arası ayrılığı gerektiren uygulamaları şu şekilde tasnif etmek mümkündür:

- 1- Talâk (Boşama),
- 2- Fesih (Evlilik akdini bozma, akdi ortadan kaldırma),
- 3- Hul'/Muhâlea (Bedel karşılığında boşanma, karşılıklı anlaşma ile boşanma),
- 4- İyla, yani eşine dört ay süreyle cinsel ilişkide bulunmama yemin etme yoluyla Ayrılma,
- 5- Zihar, Helal olan eşinin bir uzvunu, şeran haram olan bir yakınının uzvuna benzetmesi durumunda ayrı kalma,
- 6- Mülâne (Kocanın hanımına zina isnadında bulunması ve şahit getirememesi üzerine eşler arasında lanetleşerek ayrılma),
- 7- İrtidat veya İhtida (Eşlerden birisinin İslam'a girmesi veya İslâm'dan çıkması sonucunda din ayrılığından dolayı ortaya çıkan ayrılma),
- 8- Eşlerden birinin ölümü ile tahakkuk eden şer'i ayrılık,

esnasında olabileceği gibi, evlilik hayatının devam ettiği esnada da olabilir. Tefvîz Nikâh esnasında olacağına bu, kadının o esnada bu hakka sahip olmasını istemesi ve şart koşmasıyla gerçekleşir. Kadın nikâh kıyılma esnasında şöyle şart koşarsa; "boşama yetkisi elimde bulunup, dilediğim zaman kendimi boşama şartıyla evleniyorum" demesi ve erkeğinde bunu kabul etmesiyle olur. Yani talâkın devri teklifinin önce kadın tarafından yapıp erkeğin daha sonra kabul etmesi ile tahakkuk eder. Bkz: İbn Âbidin, Haşiyetü reddü'l-Muhtar, c. 3, s. 314; Mevsili, el-İhtiyar, c. 3, s. 134; Bilmen, Hukuki İslâmiyye, c. II, s. 177, 232 ve 259; Din İşleri Yüksek Kurulu, Fetvalar, s. 433.

²⁶ Alaaddin Ebu Bekir b. Mesud el Kasânî, Bedai' es-Sanai, Daru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut 1982, c: 3, s. 98; İbn Âbidin, Haşiyetü Reddû'l-Muhtar, c. 3, s. 230; Mansur b. Yunus b. İdris el-Behuti, Keşşafü'l-Kına, Mektebetü'n-Nasır, Riyad, ts, c. 5, s. 245; Bilmen, Hukuki İslâmiyye, c. 2, s. 184.

9- Tefrik (Kazâi boşanma/ Mahkemede hâkim eliyle boşanma).²⁷

İslam Hukukuna göre evli eşler arasında ayrılma olayı yukarıda belirtilen uygulamalardan her birisiyle gerçekleşmektedir. Medeni kanuna göre ise, yukarıdaki yöntemlerinden sadece birisi olan mahkeme kararıyla eşler arası ayrılma söz konusudur. Onunda mahiyeti birbirinden farklı göstermektedir. Bu bağlamda talâkın ve eşler arası ayrılığın gereği olarak gündeme gelen eş nafakanın mahiyeti ve uygulanması da farklılık arz etmektedir.

4.3- Eski Eş Nafakası

İslam Hukukunda, evlilik ilişkilerinin devam ettiği esnada, eğer boşanmış ise iddet müddeti süresince ödemesi gereken ve kadının geçim masraf olarak ifade edilen nafaka, modern hukukta, boşanmanın gerçekleştiği ve eşler arasında herhangi bir hukuki bağın kalmadığı bir ortamda “yoksulluk nafakası” adıyla eşini boşayan erkeğe yüklenen bir ödeme şekli olarak ifade edilmiştir.

İslam hukukunun öngördüğü nafaka uygulamasının, kadın haklarının sağlanmasına ve ailenin devamına katkıda bulunduğu belirtilmektedir. Zira nafaka, kadının nikâh akdi sayesinde elde ettiği mali bir hak, erkeğinde ödemekle mükellef olduğu bir sorumluluktur. Nikâh bağı devam ettikçe ve nikâhın gerekleri yerine getirildikçe tahakkuk eden, nikâh bağı ortadan kalktıktan sonrada fonksiyonunu kaybeden bir düzenlemedir. Öngörülen şekilde ki bu uygulama ile nafaka hususundaki hak kadın ve erkek açısından yerine getirilmiş olmaktadır. Eşler arasında İslam hukuku kaynaklarında sözü edilen ayrılık yöntemlerinden birisiyle ayrılık tahakkuk ederse, İslami istilahtaki “bain talak”²⁸ konumu meydana geldiğinde, ayrılan eşlerin birbirlerine karşı herhangi bir hukuki sorumluluğu kalmamaktadır. Ne kadının erkeğe karşı bir mecburiyeti ve sorumluluğu, ne de erkeğin kadına karşı bir hakkı ve mecburiyetleri söz konusu olamaz. Bu çerçevede, boşanan kadının kocasından ayrılıp iddet süresini de tamamladıktan sonra, hala eski eşinden “yoksulluk nafakası” adı altında veya başka bir adla hak iddia etmesi ve ödeme alması uygun görülmemiş, yoksulluk nafakası adı altında da olsa aldığı para haksız kazanç olarak değerlendirilmiştir. Fıkhi kaynaklarda, “karının nüshuzu ile yani kocanın kendisine yaklaşmasına mani olmasıyla nafaka sakıt olur” görüşü nakledilmektedir.²⁹ Dolayısıyla, eşinden boşanmış bir kadının, iddet süresi bittikten sonra, yani bâin talakla ile boşanmış ve aralarında karı koca ilişkisi ve bağı kalmamış eski kocadan hala nafaka adı altında para alması meşru görülmemiştir. Bu durumda eski eşler artık tamamen birbirinden bağımsız bireyler haline gelmiş olurlar. Ne kadının eski eşinden bir şey isteme ve alma hakkı kalır, nede erkeğin eski eşinden bir talebi söz konusu olabilir. Şer’an birbirlerine yabancı hale dönüşmüş olurlar. Aralarında yeni bir nikâh akdi olmadıkça herhangi bir hukuki hak tahakkuk etmez. Her bir eş hayatına kendi imkânları ve şartları çerçevesinde devam eder.

İslam Hukukunun bu uygulaması ile toplumda herhangi bir haksızlığın ve mağduriyetin olması söz konusu değildir. Çünkü temel İslam kaynaklarında kız çocuğunun nafakasının evlenene kadar babaya veya velisine, evlendikten sonra kocasına ait olduğu belirtilmiştir. Kocasından boşanınca bu nafaka sorumluluğu son dönem hukukçularına göre tekrar babasına, babası yoksa velisi olan asabe³⁰ konumundaki yakın akrabalarına döner denilmiştir.³¹ Zira baba ve asabe türünden akrabalarla hukuki bağları devam etmektedir. Birisi öldüğü zaman diğerinin ona mirasçı olması, ihtiyaç halinde cenaze masraflarının karşılanması gibi mali haklara sahip olması söz

²⁷ Kemaleddin Muhammed b. Abdülvahid, Meşhur adıyla İbn Hümmam, Şerhi Fethu'l-Kadir, Daru'l-Fikir, Beyrut 1977, c. IV, s. 188. Döndüren, Delilleri ile Aile İlmihali, s. 337 vd.

²⁸ **Talâk (boşama)**, İslam uleması tarafından evliliği derhal sona erdirip erdirmemesi veya sünnete uygun yapıp yapılmaması bakımlarından kısımlara ayrılmıştır. **Dönüşü mümkün olup olmama durumuna göre** iki çeşittir, 1- Ric’î talâk, 2- Bain talâktır. **Ric’î talâk**: kocanın karısını sarîh veya kinaye lafızla üç sayısına ulaşmayacak şekilde boşamasıdır. Yani kocanın bir veya iki talâkla boşadığı karısına tekrar geri dönebilmesinin mümkün olduğu talâk çeşididir. **Bâin Talâk ise**, boşama eylemi ile evliliği sona erdiren ve yeniden bir nikâh akdi olmadan evliliğin devamına imkân tanımayan boşama şekline “bâin talâk” (dönüşü mümkün olmayan, kesin, ayırıcı boşama) denir. Bâin Talak’ın iki çeşidi vardır. “Beynûnet-i suğrâ” (yani küçük ayrılık), “Beynûnet-i kübrâ” (yani büyük ayrılık) tır. **“Beynûnet-i suğrâ”**; bir veya iki talâk ile meydana gelen ve kocaya boşadığı karısına dönebilme imkânı veren talâktır. Koca karısına iddet süresi içinde dönerse buna ric’î talak denilir. Bu durumda eşinin rızasına gerek kalmadan koca tek taraflı kendi rızasıyla eşine dönebilir. İddet süresi bittikten sonra ise beynûnet-i suğra haline dönüşür ve taraflar arasında ancak yeni bir nikâhla dönme imkânı olur. **“Beynûnet-i kübrâ” ise**; Kocanın karısını bir defada üç talakla veya ayrı zamanlarda üç kere boşaması halinde meydana gelen talâk çeşididir. Bu durumda koca, boşadığı eşine “hülle” olmaksızın yeniden dönemez. Bkz: Alaaddin Semerkandi, “*Tuhfeti'l-Fukahâ*” Duru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1984, c. 2, s. 173; Merğnâni, el-Hidâye, c. I-II, s. 380; Mevsîlî, el-İhtiyar, c. III, s. 143; Bilmen, Hukukî İslâmiyye, c. II, s. 230; Gönenç, Büyük Şafîî İlmihali, s. 554.

²⁹ Bilmen, Hukukî İslâmiyye, c. II, s. 478;

³⁰ **Asabe**, Miras hukuku ile ilgili bir istilahtır. Ölüye kadın ile bağlanmayan erkek akrabalar kastedilmektedir. Bunlar: baba, oğul, erkek kardeş, amca ve oğulları gibi akrabalar. Bkz: Ali Haydar Efendi, “*Teshîlu'l-Ferâiz*” (İslam Hukuk Mirası), Sadeleşiren, Orhan Çeker, Tekin Kitabevi, Konya 2017, s. 53.

³¹ Bkz: Bilmen, Hukukî İslâmiyye, c. II, s. 446, 495; Döndüren, “*Delilleri ile Aile İlmihali*”, s. 241; Tosun, Asr-ı saadetten Günümüze Aile Hukuku, s. 193; Din İşleri Yüksek Kurulu, Fetvalar, s. 452;

konusudur. Kadın İslami ölçüler ve değerler içerisinde bir iş veya meslekte çalışması caiz ise de, normal şartlarda balığe/ergen bile olsa çalışarak para kazanmaya zorlanamaz.³² Boşayan eşin boşamadan sonra nafaka sorumluluğunun devam etmesinin hukuki bir dayanağı görülmemektedir. Zira boşanan eşler arasında herhangi bir hukuki bağ kalmamaktadır. Şer'an birbirlerine yabancı ve haram duruma düşmektedirler. İki yabancı insanın arasında herhangi bir hukuki bağ olmadan nafaka veya başka bir adla hak iddia etmesi hukuki bir hak olarak mütalaa etmemiştir. Temel insan haklarını belirleme, koruyup kollama hedefiyle gelen İslam dininin, toplumda kadın-erkek, yaşlı genç insanların haklarını garanti altına aldığı, hiçbir kimsenin mağduriyetine fırsat vermeyecek adil bir düzenleme yaptığı ifade edilmiştir.

Medeni kanuna göre nafaka uygulaması ise, eski eşler arasında boşanmadan dolayı herhangi bir hukuki bağ kalmadıktan sonra ortaya çıkan bir durum olarak görülmektedir. Erkeğin veya kadının karşı taraf ile ilgili herhangi bir sorumluluğunun veya mecburiyetinin bulunmadığı bir ahvalde kadın haklarını savunma ve kadına karşı şiddeti önleme adına eşini boşayan kocaya getirilen mali bir yük olarak tahakkuk etmektedir. Bu tür uygulamanın toplumda fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik sıkıntılardan kadın cinayetlerine kadar bazı problemleri tetiklediği ifade edilmektedir. Mesela; Boşanan ve eski eşten nafaka alan kadın, gayri resmi bir evlilikle aile hayatına devam ettiği ve eski eşi sponsor konumuna düşürerek hak etmediği bir kazanç elde edip, kocayı da hayatı boyunca hak etmediği mali bir yükü taşımak zorunda bıraktığı belirtilmektedir. Diğer bir yönden, kadın evlenmese bile zinanın ve gayri meşru ilişkilerin suç sayılmadığı bir âlemde flört, arkadaşlık vb. ilişkilerin normal karşılandığı bir ortamda hayatına devam etmektedir. Bu durum toplum ahlakının bozulmasına, nesebi belirsiz nesillerin ve sokaklara bırakılan sahipsiz çocukların çoğalmasına zemin hazırlamaktadır. Bu tür insanlarda travmaların, intiharların ve faili meçhul ölümlerin çoğalmasına neden olmaktadır. Kadın hakları, eşitlik, özgürlük gibi birtakım kavramlardan hareketle çözüm arayan bazı mihrakların ve kadın hakları savunucularının çalışmaları, toplumda kadının taciz, tecavüz, darp ve kadın ticareti gibi hak etmediği muamelelerle karşılaşmasına ve mağduriyetler yaşamasına yol açan neticelerle karşılaştıkları görülmektedir.

Diğer yandan eşini boşayan koca, aralarında hiçbir hukuki bağın kalmadığı, tamamen yabancı hele geldiği eski eşine, yoksulluk nafakası adıyla maddi bir sorumluluk altına sokuluyor. Kadın hakları ve kadına karşı şiddetin önlenmesi kapsamında değerlendirilerek yapılan bu nafaka ödemesini eski eş hangi gerekçe ile hak ediyor? Eski koca hangi sebepten bu maddi yükün altına sokuluyor? vb. soruların cevabını bulmakta ve anlamakta toplumun zorlandığı görülüyor. Eşini boşayan koca bu uygulama ile eski eşe nafaka ödeme mecburiyetinde kalıpta kazancının bir kısmına el konulması durumunda, çoğu zaman yeni bir evlilik yapma imkânını kaybettiği, problemin içinden çıkamayınca psikolojik sıkıntılara girdiği ifade ediliyor. Bu durumda kadının mağdur olmaktan çıkıp mağdur eden konumuna geçmesi söz konusu oluyor. İçine düştüğü durumdan çıkış yolu bulamayan koca eski eşi tekrar evliliğe ikna etmek için taciz yolunu seçiyor. Aksi durumlarda cinayetlere kadar uzanan şiddet görüntülerinin ortaya çıktığı belirtiliyor. Ortaya çıkan manzarada, bugünkü haliyle uygulanan eski eşe ödenen yoksulluk nafakası toplumda bir takım sosyal sıkıntılara zeminin hazırlamakta olduğu görülmektedir. Bugünlerde zaman zaman gündeme gelen bu tür yoksulluk nafakanın süreli olup olmaması ile ilgili tartışmalarda bunun en bariz göstergesi olarak gösterilmektedir.

SONUÇ

Sosyal yaşamın gereği olan aile hayatı ile ilgili kanun ve kuralları düzenleyen hukuk sistemleri, aile bireylerinin aile ortamında ve sonrasında haklarını ve sorumluluklarını da düzenlemişlerdir. Bu bağlamda yapılan düzenlemelerden biriside ailede nafaka düzenlemesidir. Nafaka düzenlemesi ile ilgili farklı yaklaşımlar ve uygulamalar Müslüman toplumlarda sıkıntılara ve problemlere neden olduğu belirtilmektedir. İnanan insanlar, inançları gereği mesul oldukları İslam hukuku ile tabi oldukları laik madeni hukukun farklı yaklaşımları arasında sıkışıp kaldıkları görülmektedir. Problemlerin ağırlıklı olarak iki konuda odaklandığını söylemek mümkün görülmektedir. Birincisi hukuk sistemlerinin eşler arasındaki boşanma ve ayrılma olayına yaklaşımlarındaki farklılık. İkincisi de eş nafakasının mahiyeti ve uygulamadaki farklılık olarak sayılabilir.

Daha öncede ifade edildiği gibi İslam hukukunda boşama hakkı esas olarak kocaya ait bir hak olarak düzenlenmiştir, Koca bu hakkı, bizzat kendi kullanabildiği gibi bir başkası vasıtası ile de kullanabilmektedir. Boşama yetkisini "tefvîz-i talâk" şeklinde bizzat eşine verebildiği gibi tayin edeceği bir vekil aracılığıyla da kullanabilir. "Eşimi boşamak üzere seni vekil tayin ettim" diyerek vekâlet akdi yapabilir. Bazı durumlarda tefrik yöntemiyle ayrılmak için mahkemeye de başvurabilir. Bu gibi durumlarda vekilin veya hâkimin boşaması ile boşama gerçekleşir. Bütün bu boşama yöntemlerinde ve eşler arası ayrılıkta inisiyatif ve karar verme eşlerin

³² Ali Haydar Efendi, Teshîlu'l-Ferâiz, s.10.

uhdesinde görülmektedir. Ancak bazı hukuki durumlarda İslam hâkiminin müdahalesi söz konusudur. Eş nafakası bu boşama anı ve şekli ile bağlantılı olarak tahakkuk etmektedir. Aile hayatının devam ettiği sürece ve talak vaki olursa da talaktan sonra iddet süresi bitene kadar boşayan kocanın yükümlü olduğu sorumluluk olarak belirtilmiştir. İddet süresinin bitimiyle boşanan eşlerin birbirlerine karşı sorumlulukları bitmektedir. Arada çocuk varsa çocuk nafakası babanın üzerinde devam eder. Ancak boşanan eşe yoksulluk nafakası adıyla nafaka ödeme sorumluluğu kalmaz. Temel İslam kaynakları kız çocuğunun nafakası ile ilgili düzenlemede belirttiğine göre; kadının nafakası evlenene kadar babaya veya velisine, evlendikten sonra kocasına aittir. Kocasından boşanırsa bu nafaka sorumluluğu son dönem hukukçularına göre tekrar babasına, babası yoksa velisi olan asabe konumundaki yakın akrabalarına döner denilmişlerdir. Zira baba ve asabe türünden akrabalarla hukuki bağları ve birbirlerine karşı sorumlulukları devam etmektedir. Bunlardan birisi öldüğü zaman diğerinin ona mirasçı olması, ihtiyaç halinde cenaze masraflarının karşılanması gibi mali haklara sahip olması söz konusudur. Boşayan eşin ise eski eşiyile hiçbir hukuki bağı kalmamaktadır. Onun için boşamadan sonra nafaka sorumluluğunun devam etmesini gerektirecek hukuki bir dayanak görülmemektedir. Bu aşamada boşanan eşler dini açıdan birbirlerine yabancı ve haram duruma düşmektedirler. İki yabancı insanın arasında her hangi bir hukuki bağ olmadan nafaka veya başka bir adla hak iddia etmesi hukuki bir hak olarak mütalaa edilmemiştir.

Medeni kanunda ki düzenlemede ise boşanma ve ayrılık kararını vermede eşlerin herhangi bir hakkı ve yetkisi söz konusu değildir. Eşler sadece boşanmak üzere mahkemeye müracaat etme ve boşanma talebinde bulunma hakkına sahiptirler, karar verme ve boşama hâkimin hakkı ve yetkisindedir. Eşler arasında defalarca boşama olsa bile, hâkim boşanmalarına karar vermedikçe boşanma ve boşanma hukuku gerçekleşmemektedir. Değişik hukuk sistemlerinin Müslüman toplumlarda ki bu farklı yaklaşımları, çeşitli meselelerde olduğu gibi eş nafakasını belirlemede de problem olarak kendisini göstermektedir. Mesela; koca eşini boşasa, İslam hukukuna göre kadın o andan itibaren boş olur ve iddet süresinin bitimiyle eşler bâin talak ile birbirlerinden ayrılırlar. Çünkü İslam hukukunda boşamanın (talakın) rûknü ve belirleyici etkeni boşamada kullanılan lafızdır. Boşamayı gerektiren lafız boşayan kişiden sadır olduğu andan itibaren boşama tahakkuk eder, bir başka merciinin kararına gerek kalmaz. Boşanan eşin nafaka düzenlemesi de bu boşama uygulamasına göre yerine getirilir. Medeni kanunda ise Hâkim karar vermedikçe boşanma gerçekleşmez ve nafaka uygulaması da yapılamaz. Kocanın boşamış olmasının herhangi bir etkisi ve geçerliliği söz konusu değildir. İslam'a göre boşanmış, birbirine yabancı ve haram hale gelmiş olan eski eşler, medeni kanuna göre hala karı koca olarak değerlendirilir ve aralarında boşanma hukuku tahakkuk etmez. Dolayısıyla yoksulluk nafakası da gündeme gelmez. Boşanma düzenlemesinin bu şekilde uygulanmasının İslam'ın haram helal ölçülerini alt üst ettiği ve Müslümanları zora soktuğu ifade edilmektedir. Kocanın boşadığı kadın İslam hukukuna göre iddet süresinin bitiminden sonra boşayan kocaya yabancı ve eski eş konumundadır, kendi özel hayatı ile ilgili istediği tasarrufta bulunabilir. Artık eski eş durumundaki kocasıyla aynı evi paylaşmaları ve bir arada bulunmaları dini açıdan caiz görülmemiştir. Zira nikâh akdinden doğan karı kocalık hukuku sona ermiştir. Birbirlerine karşı herhangi bir hak iddia etmeleri veya sorumluluk taşımaları söz konusu değildir. Diğer yandan medeni hukukun düzenlemesine göre ise, henüz hâkim boşanma kararı vermediği için eşler arasında ayrılık söz konusu olmadığından eşler arasında evlilik hukuku devam etmektedir. İslam hukukunun haram ve yasak saydığı medeni hal ve ilişki şekli, medeni kanun düzenlemesine göre normal görülmekte ve eşler aynı ortamı paylaşmaya devam etmektedirler. Dini yönden yasaklı oldukları halde aynı ortamda bulunma ve aile ilişkilerine devam etme durumunda kalmaktadırlar. İnançları gereği mahzurlu olan bu durum Müslüman toplumlarda huzursuzluk sebebi olmaktadır.

Bir diğer problemlili durumda hukuk sistemlerinin nafakaya yükledikleri mana ve nafakadan anlaşılması gereken gaye olarak görülmektedir. Öncesinde de belirtildiği gibi, İslam hukukunda nafaka, nikâh akdiyle kadının kazandığı bir hak, Kocanın da yerine getirmekle mükellef olduğu vacip hükmünde bir sorumluluktur. Koca üzerinde ki bu sorumluluk nikâh akdiyle başlayan, karı koca ilişkileri sürdükçe devam eden, eşler arasında boşanma olması durumunda, boşanma sonrası İddet süresinin bitimine kadar ki sürede, boşadığı eşinin yeme, içme, giyim ve barınma gibi ihtiyaçlarını karşılaması olarak ifade edilmiştir. İddet süresinin bitimine kadar karı koca arasında aile hukuku devam ettiği için nafaka sorumluluğu da devam eder. İddet süresinin bitimiyle boşanan eşler arasında aile hukuku bağlamında herhangi bir bağ ve her hangi bir yükümlülük kalmaz. Ne kadının eski kocasına karşı, ne de kocanın eski eşine karşı bir mecburiyeti ve sorumluluğu kalmaz. Bu bağlamda kocanın boşadığı eşine karşı nafaka sorumluluğu da sona ermiş olur.

Medeni konunun nafaka düzenlemesi ise, Mahkemede eşlerden birisinin veya her ikisinin boşanma talepleri üzerine hâkimin eşlerin boşanmasına karar vermesinden sonra, kocanın eski eşine bir başkasıyla evlenene veya kadının ölümüne kadar süresiz ödemekle yükümlü olduğu maddi sorumluluk olarak ifade edilmektedir.

Boşanma ile aralarında herhangi bir hukuki bağ kalmayan eski eşler arasında cereyan eden mali bir sorumluluk olarak gerçekleşmektedir.

Erkeğin veya kadının karşı taraf ile ilgili herhangi bir sorumluluğunun veya mecburiyetinin bulunmadığı bir ahvalde kadın haklarını savunma ve kadına karşı şiddeti önleme adına eşini boşayan kocaya getirilen mali bir yük olarak tahakkuk etmektedir. Bu tür uygulamanın toplumda fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik sıkıntılardan kadın cinayetlerine kadar bazı problemleri tetiklediği ifade edilmektedir

Kaynakça

Ku'ani Kerim

Ali Haydar Efendi, “*Teshîlu'l-Ferâiz*” (İslam Hukuk Mirası), Sadeleştiren, Orhan Çeker, Tekin Kitabevi, Konya 2017.

Behuti, Mansur b. Yunus b. İdris, “*Keşşafü'l-Kına*”, Mektebetü'n-Nasır, Riyad, ts.

Bilmen, Ömer Nasuhi, “*Hukuku İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*”, Bilmen yayınevi, İstanbul, ts.

Cürcâni, Şerif Ali b. Muhammed el-Cürcâni, “*et-Terifat*”, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983.

Çeker, Orhan, (Yayına hazırlayan) “*Osmanlı Hukuk-i Aile Kararnamesi*”, Mehir Vakfı Yayınları, 2022

Çetintaş, Recep, “*İslâm Hukukunda Evlenmeden Doğan Haklar Bağlamında Nafaka*” İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sy. 24, 2014

Dilipak, Abdurrahman, “Medeni Kanununun 93. Yılı”, Akit Gazetesi, (17.02.2019).

Din İşleri Yüksek Kurulu, Fetvalar, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları: 1066, Halk Kitapları: 243, İstanbul 2019.

Döndüren, Hamdi, “Delilleri ile Aile İlmihali”, Erkam yayınları, İstanbul 2016.

Gönenç, Halil, Büyük Şafi İlmihali, Yasin Yayınevi, İstanbul 2011.

Hasaf eş-Şeybani, Ebubekir Ahmet b. Amr, “Kitabü'n-Nafakât”, Thak. Ebu'l-Vefa el-Afğani, Daru'l-Kitabi'l-Arabi 1984.

Havva, “*el-İslam*”, Beyrut, Daru'l-Kitübbi'l-İlmiyye 1981.

<https://www.cerensumer.av.tr/nafaka-nedir> (Okuma 05.09.2023)

İbn Abidin, Muhammed Emin “Reddü'l-Muhtar” Dar Kahraman, İstanbul 1984

İbn Hümam, Kemaleddin Muhammed b. Abdülvahid, Meşhur adıyla İbn Hümam, Şerhi Fethu'l-Kadir, Daru'l-Fikir, Beyrut 1977.

İbn Nüceym, Zeyneddin, el-Bahru'r-Râik, el-Mektebetü'l-Macidiyye, Pakistan, ts.

Kasanî, Alaaddin Ebu Bekir b. Mesud el Kasanî, Bedai' es-Sanai, Daru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut 1982.

Merğınani, Burhaneddin Ebi'l-Hasen b. Ebi Bekir el-Merğınani, el-Hidaye Şerhu Bidayetü'l-Mübtedi, Thk. Ve Tahriç, Ahmed Cad, Daru'l-Hadis, Kahire 2008.

Mevdudî, Seyyid Ebu'l-A'la, “*İslam'da Hükümet*”, Çev. Ali Genceli, Ankara, Hilal Yayınları, ts.

Mevsili, Abdullah b. Mahmud, el-İhtiyar Daru'l-Marife, Beyrut 1975.

Sâbunî, Muhammed Ali, “*Ravaiu'l-Beyan Tefsiru Âyati'l-Ahkâm*”, Mektebetü'l-Ğazali, Şam 1977.

Serahsi, Şemseddin es-Serahsi, “Kitabü'l-Mebhut” Çağrı Yayınları 1982.

Şüveymir, Abdüsselam b. Muhammed eş-Şüveymir, “*Eserü ameli'l-Mer'e Fi nafakatü'z-Zevciyye*”, Camiatü İmam b. Suud el-İslamiyye, Riyad 2011.

Tosun, Nihat, İbadet Esasları, Tekin kitabevi, Konya 2016.

Yaman Ahmet ve Çalış Halit, İslâm Hukuku, Bilay Bilimsel Araştırma Yayınları, Ankara 2018.

Zeydan, Abdülkerim, İslam Hukukuna Giriş, Çev. Ali Şafak, İstanbul, Kayihan Yayınları 2008.

Araştırma Makalesi / Research Article

Okul öncesi öğretmenlerinin eleştirel düşünme ve sınıf yönetimi anlayışları arasındaki ilişkinin incelenmesi¹

Examining the relationship between preschool teachers' critical thinking and their understanding of classroom management

Hakan Gülveren² Ayşe Çiftçi³

Makale Bilgisi

Alındı: 21.08.2024
Düzeltildi: 06.09.2024
Kabul Edildi: 31.10.2024
Yayımlandı: 31.12.2024

Öz

Araştırmada okul öncesi öğretmenlerinin eleştirel düşünme becerileri ve sınıf yönetim anlayışları arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada nicel yöntemlerden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. 2023-2024 yılında Uşak il merkezinde üç, dört ve beş yaş grubu öğretmenlerinden evrenin tamamına ulaşmak hedeflenmiştir. Çalışmanın örneklemini katılan 187 öğretmen oluşturmuştur. Araştırmada veriler Kişisel Bilgi Formu, Semerci (2016) tarafından geliştirilen Eleştirel Düşünme Eğilimi (EDE) Ölçeği ve Yüksel (2012) tarafından geliştirilen Sınıf Yönetimi Öğretmen Anketi ile toplanmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde SPSS 27.0 programı kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre sınıf yönetimi anlayışları ve eleştirel düşünme eğilimleri istatistiksel olarak iki değişken arasında anlamlı ve pozitif yönde yüksek bir ilişki bulunmuştur. Sınıf yönetimi anlayışlarının; iletişim ve motivasyon alt boyutlarında mesleki kıdem değişkenine göre anlamlı fark bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Eleştirel Düşünme, Sınıf Yönetimi, Okul Öncesi Öğretmenleri

Article Information

Received: 21.08.2024
Revised: 06.09.2024
Accepted: 31.10.2024
Published Online: 31.12.2024

Abstract

In the study, was aimed to examine the relationship between preschool teachers' critical thinking skills and classroom management approaches. Relational survey model, one of the quantitative methods, was used in the study. It was aimed to reach the entire universe of three, four and five year old teachers in Uşak city center in 2023-2024. The sample of the study consisted of 187 participating teachers. The data were collected through Personal Information Form, Critical Thinking Disposition Scale developed by Semerci (2016) and Classroom Management Teacher Questionnaire developed by Yüksel (2012). SPSS 27.0 program was used to evaluate the data. Regression analysis was performed. According to the results, there was a statistically significant and positive relationship between classroom management conceptions and critical thinking tendencies. A significant difference was found in communication and motivation sub-dimensions of classroom management conceptions according to professional seniority variable.

Keywords: Critical Thinking, Classroom Management, Preschool Teachers

¹ Bu çalışma Ayşe Çiftçi'nin "Okul Öncesi Öğretmenlerinin Eleştirel Düşünme ve Sınıf Yönetimi Anlayışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi" isimli yüksek lisans tezi esas alınarak üretilmiş bir yayındır.

² Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, hakan.gulveren@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4513-9412

³ Yüksek Lisans Öğrencisi, Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Eğitim Programları ve Öğretim, ayseciftci687@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3509-1603

1. Giriş

Günümüzde, öğretme konusunda her zamankinden daha fazla şey biliyoruz. Araştırmalar bize, öğretmenlerin sınıflarındaki eylemlerinin, öğretim programları, değerlendirme, personel dayanışması ve toplum katılımı ile ilgili okul politikalarının öğrenci başarısı üzerinde iki katı etkiye sahip olduğunu göstermiştir (Marzano R. J., 2003). Ayrıca, sınıf öğretmenlerinin en önemli işlerinden birinin sınıfı etkili bir şekilde yönetmek olduğunu da biliyoruz. Sınıf birçok şeyi içinde barındıran bir ortamdır. Bu ortam bir öğrenme laboratuvarı, bir sosyal merkez, bir akran grubu, öğle yemeğine birlikte giden bireyler topluluğu ve daha fazlası olabilir. Sınıflar aynı zamanda kalabalık ve yoğun yerlerdir. Çok sayıda insan, çok çeşitli hedeflere ulaşmak için sınırlı kaynakları kullanmak zorundadır. Etkinlikler organize edilmeli ve planlanmalıdır; kayıtlar tutulmalıdır. Ayrıca, yetenekleri ve ilgi alanları büyük farklılıklar gösteren öğrenciler için çalışmalar planlanmalıdır (Doyle, 1980). Böylesine bir ortamı ifade eden sınıfta öğretmenin temel görevlerinden biri sınıfta düzeni sağlamak, iletişim düzeyini en iyi seviyede oluşturmak, okulun ve içinde bulunduğu çevrenin sunduğu beşerî ve fiziki imkanları en iyi şekilde organize ederek kazanımlara ulaşmaktır. Eleştirel düşünme çalışmalarının sonuçları, eğitim hedeflerine ulaşmak için eğitim ve eleştirel düşünmenin paralel olması gerektiğini göstermektedir (Özkan-Akan, 2003). Bununla birlikte sınıf yönetimi, disiplin uygulamalarının ve davranışsal müdahalelerin uygulanmasını da içerir (Evertson & Harris, 1999). Güçlü öğretim ve iletişim becerilerine sahip kaliteli öğretmenlerin, öğrencilerin öğrenmeye odaklanabilmeleri, iyi davranabilmeleri ve öğrenilen görevler ile gerçek yaşam olayları arasında ilişki kurabilmeleri için bilgiyi analiz etmek, uygulamak, sentezlemek ve değerlendirmek için düşünme becerilerinde çok yetenekli olmaları gerekir (Demirdağ, 2015).

Sınıf yönetimi

Sınıf yönetimini, sınıfta düzen oluşturmak ve bu düzeni devamlılığını sağlamak, etkinlikleri düzenleme olarak tanımlanmıştır. İyi bir sınıf yönetiminin öğrencilerin sorumluluklarına, görevlerine odaklanabildikleri bir ortam öğretmenin öğrenme ortamını oluşturabilmesine bağlıdır (Saadat-Bonab & Essmati, 2015). Sınıf yönetimi hedeflerin kazandırılabilmesi için aktif ve etkili olarak öğretmen öğrenci ve sınıfın diğer öğeler arasındaki sürekliliğinin sağlanmasıdır (Ergen & Elma, 2020). İnsanların yaşamlarında problem çözme, karar verme ve bilgiye ulaşmaları ve bunları en iyisini, doğrusunu seçerek yapmaları için eleştirel düşünme becerilerine sahip olmaları gerekir. Bireylere uygun düşünme ortamı oluşturulması, fikirlerini özgür olarak ifade edebilmelerine olanak tanınması önemlidir. Bu açıdan öğretmenlerin rolü büyüktür, öğrenciyi teşvik ederek demokratik ortam sağlamalı, fikirlerin özgürce ifade edilmesine olanak tanınmalıdır (Turabik & Gün, 2016).

Wang, Haertel ve Walberg (1993) tarafından yapılan kapsamlı bir literatür taramasına dayalı analiz sonucuna göre tüm değişkenler arasında, sınıf yönetiminin öğrenci başarısı üzerinde çok büyük etkisi olduğunu ifade etmişlerdir. Benzer şekilde Brophy (1986) öğretmenlerin sınıf yönetimi becerilerinin, öğrencilerin akademik faaliyetlerle meşgul olarak geçirdikleri süreyi etkileyerek öğrencilerinin başarı kazanımlarını etkilediğini ortaya koymaktadır. Aslında bu sonuçlara sezgisel olarak da ulaşmak mümkün, çünkü öğrenciler karmaşanın olduğu, kötü yönetilen bir sınıfta öğrenemezler ve dolayısıyla başarısız olurlar. Başarılı bir sınıf yönetimi öğrencilerin başarılarını artırmakla kalmayıp başka özelliklerinde gelişmesine imkân sağlar. Öğretmenlerin sınıf yönetimde gösterdikleri başarı, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini de etkilemektedir. Turabik ve Gün'ün (2016) yaptığı çalışmaya göre öğretmenlerin demokratik sınıf yönetimi tutumları ile öğrencilerin eleştirel düşünme eğilimleri arasında düşük, pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Ayrıca öğretmenlerin demokratik sınıf yönetimi tutumlarının öğrencilerin eleştirel düşünme eğilimlerinin anlamlı bir yordayıcısı olduğu da bulunmuştur.

Öğretmenler, meslekleri boyunca sınıflarında pek çok etkinliği (planlama, uygulama, değerlendirme) yapmak zorundadırlar. Bu etkinliklerde de sürekli problem çözmek, karar vermek ve bunların yanında kendilerini geliştirmelerine yardım edecek çeşitli bilgileri edinmek zorundadırlar. Bu açıdan düşünüldüğünde öğretmenler eleştirel düşünme becerisine sahip olmaları gerekir, çünkü karar verirken en doğru seçimleri yapabilmeliler, sınıf içi ve dışında yaşadıkları sorunlarına en iyi ve en ekonomik çözümleri bulabilmeliler ve bu süreç içerisinde bilimsel bilgiyi seçici bir şekilde edinebilmelidirler.

Sınıf yönetimi becerileri ve eleştirel düşünme yetenekleri, öğretmenleri etkili öğretim sağlamaya ve anlamlı bir öğrenme ortamı yaratmaya teşvik ederken, öğrenciler için karar verme ve çalışma planlama süreçlerini etkili bir biçimde şekillendirir. Sınıf yönetimi öğrenci başarısında önemli bir değişkense ve öğretmenler bir eğitim öğretim döneminde ve her gün karar vermek, problem çözmek durumdaysalar eleştirel düşünme becerilerine sahip olmaları gerekir. Bu açıdan bakıldığında öğretmenlerin sınıf yönetimi ile eleştirel düşünme becerileri arasındaki ilişkinin kaçınılmaz olduğu söylenebilir.

Değişik düzeylerde yapılan çalışmalarda eleştirel düşünme ile sınıf yönetimi arasında güçlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. İngilizce öğretmenlerine yönelik yapılan bir çalışmada regresyon analizi, öğretmenlerin eleştirel düşünme ve öz saygısının sınıf yönetimlerinin önemli bir yordayıcısı olduğunu gösterdi Mall-Amiri, B., & Shariati, F. (2016). Zakian (2018) İranlı EFL öğretmenlerinin sınıf yönetimi ile eleştirel düşünme arasında

neredeyse güçlü bir pozitif ilişki olduğunu ve bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu belirtmiştir. Buna karşın, öğretmenlerin sınıf yönetimi becerileri ve eleştirel düşünme yetenekleri hakkında olumlu inançlara sahip olduklarını göstermesine rağmen, lise öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerileri ile eleştirel düşünme becerileri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı da göstermiştir (Demirdağ, 2015).

Okul öncesi eğitim çocuğun okul ile tanıştığı ilk basamak olması, çocukların eğitime dair düşüncelerini biçimlendirmektedir. Çocukların deneyimlerinin olumlu olmasında büyük rol öğretmenlere düşmektedir. Sınıftaki deneyimler öğretmenin yeterliliği ile paraleldir (Taba, vd., 1999). Okul öncesi sınıflarda oluşan problem durumlarını çözmek ve akademik başarının sağlanmasında sosyal beceriler etkilidir. Öğretmenlerin iletişim becerileri, durumu yorumlama biçimleri çocukların davranışlarının şekillenmesinde büyük öneme sahiptir (Luczynski & Hanley, 2013). Bu açıdan öğretmenlerin eleştirel düşünme becerilerini sınıf yönetimine yansıtmaları önem arz etmektedir.

Eleştirel düşünme

Eleştirel düşünme kişilerin etkileşimle bilgiyi kazanması, uygulama ve uyarlama yapması problem çözebilme ile kazanılması beklenen duyuşsal ve bilişsel, bireylerin gelişiminde ve öğrenmesinde kendini idare etmesine destek olan niteliklerdir. Öğrenmenin özgür ve bağımsız olmasına yardım eder (Gömlüksiz, vd., 2006). Birey mantıklı düşünemediğinde arzu ve duyguları bireye sahip olur. İnsan düşünmeyi uygulamadığında sadece düşünce olmaz ikiyüzlü, kibirli, adaletsiz, taraf tutan, korkak, güvensiz ve bencil olma yönünde bir kişilik yozlaşmasına girer. Bu açıdan eleştirel düşünme bireylerin zihin sağlığı için çok önemlidir (Şenşekerçi & Bilgin, 2008).

Eleştirel düşünme bireylerin modern dünyanın gereksinimlerini karşılaması ve demokratik topluma katkı sağlayabilmesi için gereklidir (Idol & Jones, 2013). Bilgi üretme eleştirel düşünme ile aktif hale gelir. Akademik başarıya katkı sağlar. Kişinin hayatında karşılaştığı olaylara çözüm getirmesi ve kararlarını sağlıklı biçimde alabilmesinde önemli rol oynamaktadır (Seferoğlu & Akbıyık, 2006). İnsanların özgürce kendini ifade itmesine ve toplumun demokratikleşmesine katkı sağlar. Eleştirel düşünme bilgilerin doğrusuna ulaşma çabasına, iddia, kanıt, tartışmalara bakarak adaletli kararlar vererek fiilde bulunmasını sağlar (Yücel, 2018). Eleştirel düşünme, insanların kendilerine sunulan bilgilere dayanarak düşünülmüş ve bilinçli kararlar almalarını sağlayan bir 21. yüzyıl becerisi olarak kabul edilmektedir (O'Reilly, Devitt & Hayes, 2022). Bu bağlamda eleştirel düşünme, okul öncesi öğretmenlerinin sahip olması gereken önemli bir beceridir.

Eleştirel düşünme, eğitim sisteminin öğrencilerde geliştirebileceği en önemli becerilerden biri olduğu söylenebilir ancak bireyler eleştirel düşünürler olarak doğmaz bu nedenle, bu becerileri zaman içinde ve uygulama yoluyla geliştirilebilir (Peter, 2012; Snyder & Snyder, 2008; Khun, 1999). Erken çocukluk döneminde yanlış bilgileri belirleme, doğru kararlar alma, yaşam kalitesini artırma gibi nedenlerden dolayı eleştirel düşünmenin kazanılmaya başlanması önemlidir. Eleştirel düşünme sınıfta kullanıldığında çocuğun yaşantısındaki problemleri nasıl çözeceğini öğretir. Daha derin düşüncelerin önünü açan bir öğrenme yolculuğuna aracı olur (Ferlazzo, 2021). Eleştirel düşünme becerisini de ancak bu beceriye sahip olan ve öğrenme-öğretme etkinliklerinde, sınıf yönetiminde etkili olarak kullanan öğretmenlerin kazandırabilir. Eleştirel düşünme becerilerine sahip bir öğretmen, öğrencilerin düşünme becerilerini anlamlandırması ve kazanmasında etkili olacaktır. Öğrencilerin ihtiyacı olan bilgiye ulaşması, farklı biçimlerde düşünmesi, sorgulaması, alternatifleri incelemesi, neden sonuç ilişkisi oluşturması için gerekli ortamı oluşturabilecektir (Aybek & Yolcu, 2018).

Alan yazın incelendiğinde eleştirel düşünme (Korkmaz, 2009; Narin & Aybek, 2010; Göbel, 2013; Palavan, Gemalmaz & Kurtoğlu, 2015) ve sınıf yönetim becerileri (Güven & Cevher, 2005; Akın & Koçak, 2007; Korkut & Babaoğlu, 2010; Özdemir & Sivrikaya, 2017) değişik düzeylerde ve farklı değişler açısından incelenmiştir. Okul öncesi öğretmenlerin eleştirel düşünme ve sınıf yönetim becerileri birlikte ele alınmamıştır. Alan yazın incelendiğinde her iki özellik arasında ilişki olduğu görülmektedir. Okul öncesi öğretmenliği açısından durumun belirlenmesi bakımından önemlidir. Ayrıca yapılan bu çalışma ile belirlenecek eksiklikler eğitim ihtiyacı olarak değerlendirilebilir. Bu çalışmada, okul öncesi öğretmenlerinin eleştirel düşünme becerileri ve sınıf yönetim becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu hedeften yola çıkılarak okul öncesi öğretmenlerinin eleştirel düşünme ve sınıf yönetimi anlayışları cinsiyet, yaş, mesleki kıdem, öğrencilerin yaş grubu, öğretmenlerin öğrenim durumu değişkenleri açısından incelenmiştir.

Bu çalışmada Araştırmanın problemi, "Okul öncesi öğretmenlerinin eleştirel düşünme ve sınıf yönetimi anlayışları arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?" olarak belirlenmiştir. Araştırmanın ana problemi doğrultusunda alt problemler oluşturulmuştur:

1. Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi anlayışları ile öğretmenlerin eleştirel düşünme eğilimi arasında ilişki var mıdır?
2. Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi anlayışları mesleki kıdeme göre değişmekte midir?

3. Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi anlayışları öğretmenlerin öğrenim durumlarına göre değişmekte midir?

4. Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi anlayışları alt boyutları mesleki kıdeme göre değişmekte midir?

5. Okul öncesi öğretmenlerinin eleştirel düşünme eğilimleri mesleki kıdeme göre değişmekte midir?

6. Okul öncesi öğretmenlerinin eleştirel düşünme eğilimleri öğretmenlerin öğrenim durumlarına göre değişmekte midir?

2. Yöntem

Çalışmada okul öncesi öğretmenlerinin eleştirel düşünmesi ve sınıf yönetimi anlayışları arasındaki ilişkinin araştırılmasına hedefine yönelik nicel desenlerden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Bu modelde, değişkenlere müdahale olmadan birden çok değişken arasında olan ilişki araştırılır (Karasar, 2016).

2.1. Evren ve Örneklem

Çalışmanın evreni 2023-2024 Uşak il merkezinde öğrenim gören üç, dört ve beş yaş grubu okul öncesi eğitimi alan çocukların öğretmenleridir. Araştırma evreni, araştırmacının belirttiği koşullara uyan grubun tamamıdır. Lin (1976) göre araştırma problemiyle ilgili olan herkesin, yani bütün evrenin araştırmaya dâhil edilmesi en ideal olandır. Bu çalışmanın evreninde 218 okul öncesi öğretmeni bulunmaktadır. Evrenin tamamına ulaşmak hedeflendiği için örnekleme yöntemine gidilmemiştir. Çalışma evrenini oluşturan 218 okulöncesi öğretmene ulaşılmış, gönüllü katılım sağlayan ve uygulanan formları dolduran 187 (%86) öğretmen üzerinden analizler yapılmıştır.

2.2. Veri Toplama Araçları

Çalışmada veri toplama aracı olarak Kişisel Bilgi Formu, Semerci (2016) tarafından geliştirilen Eleştirel Düşünme Eğilimi (EDE) Ölçeği ve Yüksel (2012) tarafından geliştirilen Sınıf Yönetimi Öğretmen Anketi kullanılmıştır. Kişisel Bilgi Formu araştırmacı tarafından demografik bilgi formu araştırmaya etki gösterebilecek bazı değişkenlerin incelenebilmesi amacıyla oluşturulmuştur.

Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği (EDE), Semerci (2016) tarafından öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının eleştirel düşünme eğilimlerini tespit etmek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek “Üstbiliş”, “Esneklik”, “Sistematiklik”, “Azim ve Sabır”, “Açık Fikirlilik” isminde 5 alt boyut içermekte ve toplam 49 maddeden oluşmaktadır. “Duygularımın nasıl ve ne zaman beni etkilediğinin farkındayım.”, “Problemi çözmeden önce değişik açılardan görmek için uğraşırım.” “Karşıma çıkan zorlukları kolayca tanıyabilirim.”, “Kendime güvenirim.”, “Neden ve sonuçlarıyla problemleri objektif olarak analiz edebilirim.” ölçek maddelerine örnek gösterilebilir. Ölçeğin derecelendirilmesi “Tamamen katılıyorum (5), Çoğunlukla katılıyorum (4), Kısmen katılıyorum (3), Çoğunlukla katılmıyorum (2), Hiç katılmıyorum (1)” şeklindedir. Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği (EDE) tamamına ait Cronbach Alpha katsayısı 0,963 olarak bulunmuştur. EDE ölçeği alt boyutlarına ait kat sayıları; esneklik 0,892, üstbiliş 0,899, azim-sabır 0,836, sistematiklik 0,903, açık fikirlilik 0,672 olarak bulunmuştur. 0,672 olarak en düşük güvenilirlik katsayısı açık fikirlilik alt boyutunda bulunmuş fakat kabul edilebilir olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin geçerliliğinin tespitinde doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Kay-kere serbestlik derecesi 2778.981 bulunmuştur. $2778.981/1073 < 3$ serbestlik derecesinin bulunması testin uygulanabilir olduğunu göstermektedir.

Sınıf Yönetimi Öğretmen Anketi, Yüksel (2012) tarafından öğretmenlerin sınıf yönetim becerilerine sahip olma seviyelerini tespit etme amacıyla geliştirilmiştir. Ankete “sınıfın Fiziksel düzeni”, “öğrenme- öğretim süreci”, “zaman yönetimi”, “iletişim”, “Davranış yönetimi”, “motivasyon” olmak üzere 6 alt boyut içermektedir. Toplam 46 maddeden oluşmaktadır. Maddelere sınıfın fiziksel düzeni alt boyutuna “Öğrenme ortamlarını etkinlik türüne göre düzenlerim.”, öğrenme- öğretim alt boyutuna “Öğrencilere dersle ilişkin beklentilerimi açıklarım.”, zaman yönetimi alt boyutuna “Öğrencilerin ders içi ve ders dışı zamanlarını etkili kullanmaları için yönlendirmeler yaparım.”, iletişim alt boyutuna “Sınıf içi iletişimde açık, sade ve anlaşılır bir dil kullanırım.”, davranış yönetimi alt boyutuna “Öğrencilere isimleriyle hitap ederim.”, motivasyon alt boyutuna “Dersin başında öğrencileri güdülerim.” Maddeleri örnek verilebilir. Beşli Likert tipi derecelendirme ölçeği şeklinde geliştirilmiştir. Maddeler “Her zaman (5), Sık sık (4), Ara sıra (3), Nadiren (2), Hiçbir zaman (1)” şeklinde değerlendirilmiştir. Sınıf Yönetimi ölçeğinin bütüne ait Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı 0,952 bulunmuştur. sınıf yönetimi ölçeğine ait alt boyutların güvenilirlik katsayıları şöyledir: sınıfın fiziksel düzeni 0,786, öğrenme öğretim süreci 0,827, zaman yönetimi 0,715, iletişim 0,903, davranış yönetimi 0,699, motivasyon 0,828 bulunmuştur. Bulunan bu değerler ölçeklerin geliştiricilerinin bulduğu güvenilirlik katsayıları ile benzerlik göstermektedir. Buna göre her iki ölçekte güvenilirlikleri bakımından kullanılabilir niteliğe sahiptir.

2.3. Verilerin Analizi

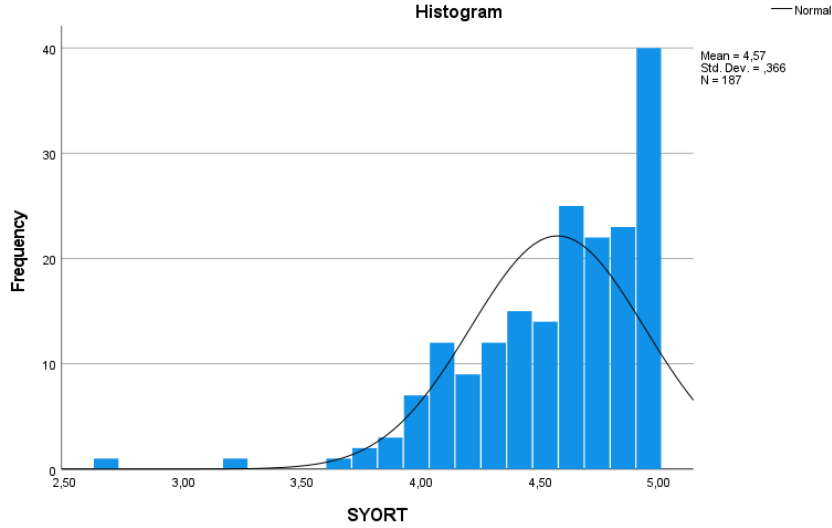
Verilerin analizi okul öncesi öğrencilerinin eleştirel düşünme becerilerinin belirlenmesi amacıyla SPSS 27.0 programı kullanılmıştır. Analizlerde betimsel analizler ve değişkenler arasında ilişkileri ve düzeylerini belirlemek amacıyla regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 1: Sınıf yönetimi ölçeğinden elde edilen verilere ait betimsel istatistik sonuçları

İstatistikler	İstatistikler	Standart hata
Ortalama	4,57	,02677
Ortanca	4,65	
Mod	4,91	
Varyans	,134	
Standart sapma	,366	
En küçük	2,67	
En büyük	5,00	
Ranj	2,33	
Çarpıklık	-1,367	,178
Basıklık	3,427	,354

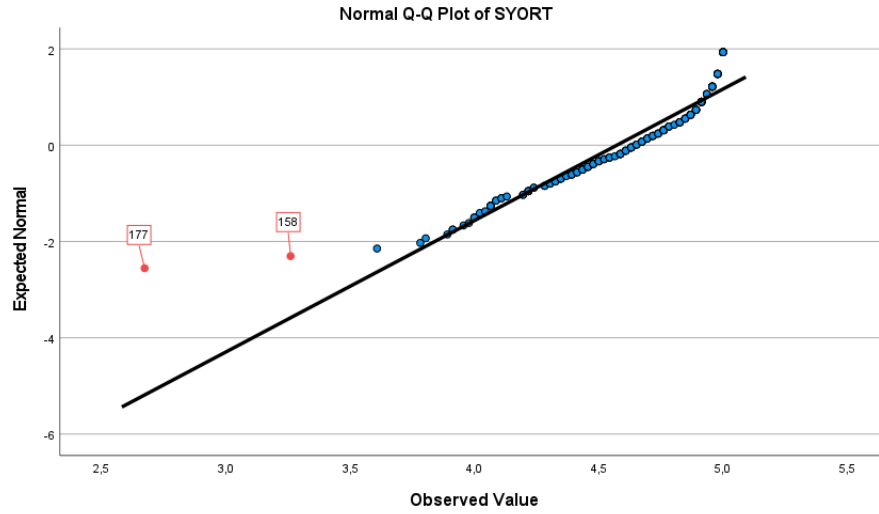
Bir dağılımın simetrisinin çarpıklık ölçüsü, çoğu durumda karşılaştırma normal dağılımla yapılır. Çarpıklık değerlerinin -1 ila +1 aralığının dışında kalması büyük ölçüde çarpık bir dağılıma işaret eder (Hair, Black, Anderson, & Tatham, 2013). Basıklık değerinin $\pm 1,0$ arasına olması çoğu psikometrik amaç için mükemmel kabul edilir, ancak belirli uygulamaya bağlı olarak çoğu durumda $\pm 2,0$ arasındaki bir değer de kabul edilebilir. (George & Mallery, 2010). Bu bilgiler doğrultusunda Tablo 1 incelendiğinde, sınıf yönetimi ölçeğinden elde edilen verilerin çarpıklık değerinin -1,367, basıklık değerinin ise 3,427 olduğu görülmektedir. Grafik 1’de de görüldüğü gibi dağılım sola çarpıktır.

Grafik 1: Sınıf Yönetimi ortalaması dağılım histogramı

Dağılımın normalliğini bozan değişkenlerin hangisi veya hangilerinin olduğunu belirlemek için Grafik 2 oluşturulmuştur.

Grafik 2: Sınıf Yönetimi ortalaması Q-Q Plot grafiği

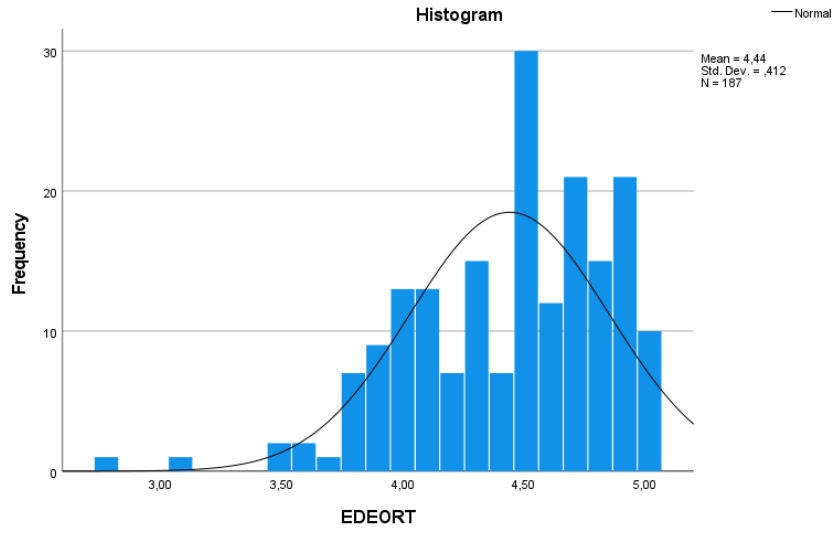
Grafik 2 incelendiğinde 177 ve 158.katılımcılardan elde edilen verilerin uç değerler olduğu görülmektedir. Bu iki kişiye ait veriler, veri setin çıkarılarak tekrar analiz yapılmıştır. Fakat dağılımın çarpıklığında beklenen düzelme olmadığı, ayrıca katılımcıların cevapları incelendiğinde beklenmeyen, aykırı biçimde cevaplama gözlenmediğinden, iki veri tekrar veri setine eklenmiş ve sınıf yönetimi ait analizlerin nonparametrik tekniklerden olan Kruskal-Wallis H, Mann-Whitney U testleri ve Sperman korelasyon analizi kullanılmıştır.

Tablo 2: Eleştirel düşünme ölçeğinden elde edilen verilere ait betimsel istatistik sonuçları

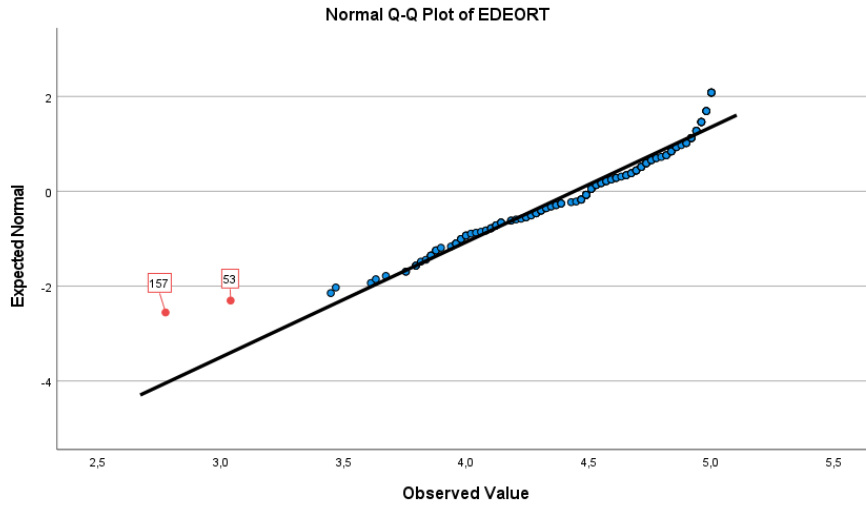
İstatistikler	İstatistikler	Standart hata
Ortalama	4,44	,03012
Ortanca	4,51	
Mod	4,49	
Varyans	,170	
Standart sapma	,411	
En küçük	2,78	
En büyük	5,00	
Ranj	2,22	
Çarpıklık	-,829	,178
Basıklık	,845	,354

Eleştirel düşünme eğilimi ölçeğinden elde edilen veriler için yapılan normallik analizine göre dağılımın çarpıklık katsayısı -0,829, basıklık katsayısı ise 0,845 olarak hesaplanmıştır (Tablo 3). Bu istatistiklere göre dağılımın normal olduğu söylenebilir (Hair, Black, Anderson, & Tatham, 2013); (George & Mallery, 2010). Fakat Grafik 3 ve Grafik 4 incelendiğinde dağılımın sola çarpık olduğu ve iki uç değer olduğu görülmektedir. Sınıf yönetimi ölçeği verilerinde izlenen analiz burada da tekrar edildiğinde çarpılığın değişmediği ve cevaplayıcıların cevaplarında herhangi bir uygun olmayan durum belirlenmemiştir. Bu nedenler verilerin analizinde, nonparametrik tekniklerden olan Kruskal-Wallis H, Mann-Whitney U testleri ve Sperman korelasyon analizi kullanılmıştır.

Grafik 3 Eleştirel düşünme eğilimi ortalaması histogram grafiği

Grafik 4 Eleştirel düşünme eğilimi Q-Q Plot grafiği

3.Bulgular

Bu kısımda araştırmada verilen cevapların analizine ait bulgulara yer verilmiştir.

Birinci araştırma sorusuna ilişkin bulgular

“Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi anlayışları ile öğretmenlerin eleştirel düşünme eğilimi arasında ilişki var mıdır?” alt probleminde ilişkin analiz sonuçları tablo1 ile gösterilmiştir.

Tablo 3: Sınıf yönetimi ortalama puanları ile eleştirel düşünme eğilimi korelasyonu

		Sınıf Yönetimi	Eleştirel Düşünme Eğilimi
Sınıf Yönetimi	Spearman's rho	1,000	,723**
	P+	.	,000
	N	187	187
Eleştirel Düşünme Eğilimi	Spearman's rho	,723**	1,000
	P	,000	.
	N	187	187

**Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır (2 kuyruklu).

Sınıf yönetimi ve eleştirel düşünme eğilimleri puan ortalamaları arasındaki ilişkiyi belirlemek için hesaplanan Spearman's rho katsayısı 0,723'tür ve istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur ($p < 0,01$). Bu iki değişken arasında yüksek bir ilişki olduğu ifade edilebilir. Sınıf yönetiminde öğretmenlerin eleştirel düşünme becerilerinden faydalandıkları ifade edilebilir. Sınıf yönetiminde öğretmenlerin sınıfın fiziki durumunun düzenlenmesinde, zaman yönetiminde, motivasyonda düzenlemeler yaparken karar vermek durumundadır. Bu durumda eleştirel düşünme becerilerini öğretmenlerin kullanması gerekmektedir. Bu çalışmada korelasyonun yüksek çıkması öğretmenlerin eleştirel düşünme becerilerinden yararlandıkları gösterilebilir. Bir başka ifade ile eleştirel düşünme becerisi iyi olan öğretmenlerin sınıf yönetiminin de iyi olduğu söylenebilir.

İkinci araştırma sorusuna ilişkin bulgular

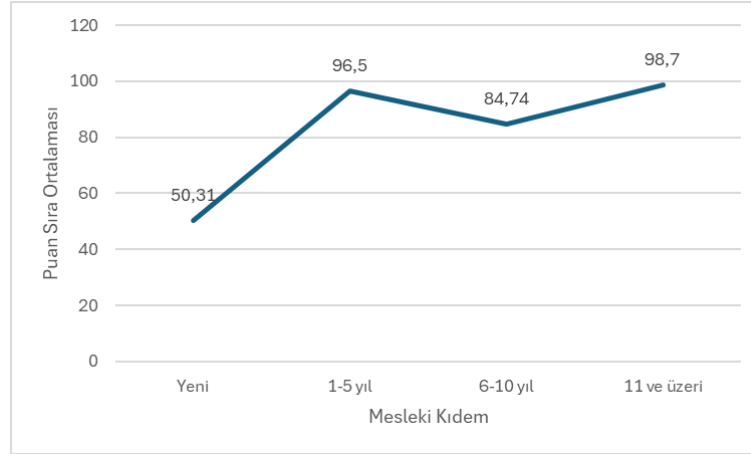
“Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi anlayışları mesleki kıdeme göre değişmekte midir?” alt probleminin ilişkin analiz sonuçları tablo 2 ile gösterilmiştir.

Tablo 4: Sınıf yönetimi puanlarının mesleki kıdeme göre Kruskal-Wallis Test sonucu

Mesleki kıdem	N	X	Sd	H	P	ϵ^2
Yeni	8	50,31				
1-5	14	96,50				
6-10	33	84,74	3	7,208	0,066	0,0388
11 ve üzeri	132	98,70				
Toplam	187					

Sınıf yönetimi sıra ortalaması 11 yıl ve üzeri öğretmenlerin 98,70; 1-5 yıl arası deneyimli öğretmenlerin 96,50; 6-10 yıl arasında deneyime sahip öğretmenlerin sıra ortalaması 84,74; yeni başlayan öğretmenlerin 50,31 bulunmuştur. Kruskal Wallis testi sonucuna göre mesleki kıdem değişkeni açısından sıra ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunamamıştır ($H=7,208$, $p > 0,05$). Hesaplanan ϵ^2 etki büyüklüğü 0,0388'dir. Mesleki kıdem ve sınıf yönetimi puanları arasında anlamlı fark bulunamamıştır. Bununla birlikte ϵ^2 değeri iki değişken arasında zayıf bir etkinin olduğunu ifade etmektedir. Grafik 2'de mesleki kıdem ve sınıf yönetimi sıra ortalamalarının değişimi verilmiştir.

Grafik 5: Sınıf yönetimi puanlarının mesleki kıdeme göre değişimi

Grafik incelendiğinde öğretmenler göreve başladıktan beş yıl sonra sınıf yönetimi puanlarında düşme görülmekte fakat sonraki yıllarda bu puanlarda artış izlenmektedir. Bu bulgulara göre meslekte yeni olan öğretmenlerinin deneyimlerinin olmaması nedeniyle sınıf yönetimi sıra ortalamasının diğerlerine göre düşük olduğu söylenebilir. On bir yıl ve üzeri deneyime sahip öğretmenlerin, yıllar içerisinde kazandıkları deneyim ile sınıf yönetimi konusunda daha verimli oldukları ifade edilebilir. Yapılan ikili karşılaştırmalarda, istatistiksel olarak anlamlı çıkmamakla birlikte görevde yeni olan öğretmenler ile 11 yıl ve üzeri öğretmenler arasında diğerlerine göre daha belirgin bir farklılaşma olduğu söylenebilir ($p=0.079$).

Üçüncü araştırma sorusuna ilişkin bulgular

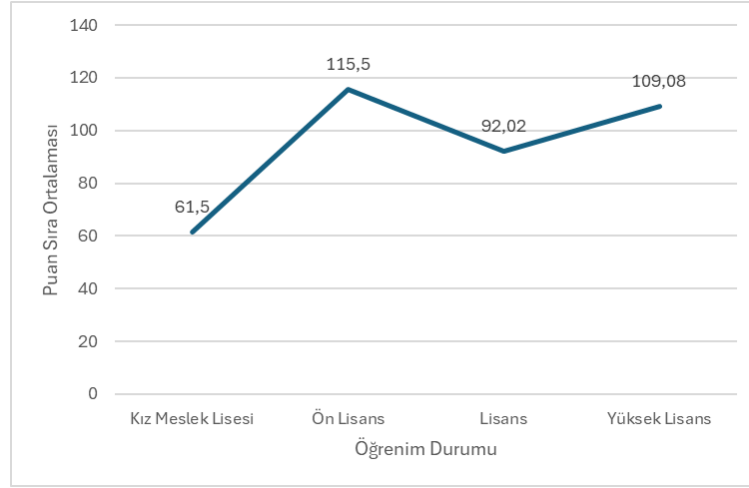
“Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi anlayışları öğretmenlerin öğrenim durumlarına göre değişmekte midir?” alt problemine ilişkin analiz sonuçları Tablo 3 ile gösterilmiştir.

Tablo 5: Sınıf yönetimi puanlarının öğrenim durumuna göre Kruskal-Wallis Test sonucu

Öğrenim durumu	N	X	Sd	H	p	ϵ^2
Kız Meslek Lisesi	1	61,50				
Ön Lisans	4	115,50				
Lisans	164	92,02	3	2,612	0,455	0,014
Yüksek Lisans	18	109,08				
Toplam	187					

Sınıf yönetimi sıra ortalaması, ön lisans mezunu öğretmenlerin 115,50; yüksek lisans mezunu öğretmenlerin 109,08; lisans mezunu öğretmenlerin 92,02; kız meslek lisesi mezunu öğretmenlerin 61,50 bulunmuştur. Tablo incelendiğinde kız meslek lisesi ve ön lisans mezunu öğretmenlerin az sayıda oldukları, bu öğretmenlerin bulunduğu veri setinden yapılan Kruskal Wallis testi sonucuna göre öğretmenlerin öğrenim durumları ile sınıf yönetimi puan sıra ortalamaları arasında anlamlı farkın olmadığı görülmektedir ($H= 2,612$, $p>0,05$). Analiz sadece lisans ve yüksek lisans mezunları arasında tekrarlandığında da istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmamıştır ($H= 0,261$, $p=0,610$). Hesaplanan etki büyüklüğü katsayısı ($\epsilon^2=0,014$) öğrenim durumunun zayıf bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Öğretmenlerin sınıf yönetimi puan sıra ortalamalarının öğrenim durumuna göre dağılımı Grafik 3’de verilmiştir.

Grafik 6: Sınıf yönetimi puanlarının öğrenim durumuna göre değişimi

Grafik incelendiğinde özellikle lisans ve yüksek lisans puanları arasında yaklaşık 17 puanlık bir artışın olduğu görülmektedir. Yapılan ikili karşılaştırmada istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmamıştır ($U=1206,00$, $p=0,203$). Göreli olarak eğitim seviyesinin yüksek olması öğretmenlerin sınıf yönetiminde daha etkili oldukları söylenebilir.

Dördüncü araştırma sorusuna ilişkin bulgular

“Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi anlayışları alt boyutları mesleki kıdeme göre değişmekte midir?” alt problemine ilişkin analiz sonuçları tablo 4 ile gösterilmiştir.

Tablo 6: Sınıf yönetimi alt boyutlarının mesleki kıdeme göre Kruskal-Wallis Test sonucu

		Mesleki kıdem	N	X	Sd	H	P	ϵ^2
Sınıfın durumu	fiziksel	Yeni	8	62,13				
		1-5	14	86,71				
		6-10	33	95,73	3	3,371	0,338 ₁	0,018
		11 ve üzeri	132	96,27				
		Toplam	187					
Öğrenme-öğretme süreci	fiziksel	Yeni	8	66,56				
		1-5	14	96,82				
		6-10	33	96,27	3	2,340	0,505 ₆	0,012
		11 ve üzeri	131	94,09				
		Toplam	186					
Zaman yönetimi	fiziksel	Yeni	8	58,69				
		1-5	14	97,39				
		6-10	33	75,33	3	9,379	0,025 ₇	0,050
		11 ve üzeri	131	99,79				
		Toplam	186					
İletişim	fiziksel	Yeni	8	37,94				
		1-5	14	88,50	3	11,51	0,009 ₆	0,062
		6-10	33	86,71	4			

	11 ve üzeri	130	98,47				
	Toplam	185					
Davranış yönetimi	Yeni	8	73,13				
	1-5	14	93,64				
	6-10	32	79,84	3	3,724	0,293 ₃	0,020
	11 ve üzeri	130	96,68				
	Toplam	184					
Motivasyon	Yeni	7	50,43				
	1-5	14	102,68				
	6-10	32	82,80	3	7,084	0,069 ₅	0,038
	11 ve üzeri	132	96,70				
	Toplam	185					

Sınıfın fiziksel durumu alt boyutunda öğretmenlerin kıdemleri yönünden anlamlı fark bulunamamıştır. Sınıf yönetimi alt boyutlarından sınıfın fiziksel durumu değişkenine göre 11 yıl ve üzeri kıdeme sahip öğretmenlerin sıra ortalaması 96,27, 6-10yıl kıdemli öğretmenlerin sıra ortalaması 95,73, 1-5 yıl kıdemli öğretmenlerin 86,71, mesleğe yeni başlamış öğretmenlerin sıra ortalaması 62,13 bulunmuştur. Farkın anlamlı çıkmamasına rağmen sıra ortalamalarına göre öğretmenlerin kıdemleri arttıkça sınıfın fiziki durumunu düzenlemede daha yetkin hale geldiklerini söyleyebiliriz ($H= 3,371$, $p>0,05$). Öğrenme-öğretme süreci alt boyutunda öğretmenlerin kıdemleri yönünden anlamlı fark bulunamamıştır. Sınıf yönetimi alt boyutlarından öğrenme-öğretme süreci alt boyutuna göre 11 yıl ve üzeri kıdeme sahip öğretmenlerin sıra ortalaması 96,27, 1-5 yıl kıdemli öğretmenlerin 96,82, 6-10yıl kıdemli öğretmenlerin sıra ortalaması 96,27, mesleğe yeni başlamış öğretmenlerin sıra ortalaması 66,56 bulunmuştur. Anlamlı fark görülmemesine rağmen yeni başlayan öğretmenlerde deneyim eksikliği ile öğretmen öğretme süreci alt boyutunun sıra ortalamasının diğer kıdemli öğretmenlerden daha düşük çıktığı sonucuna ulaşılabilir ($H= 2,340$, $p>0,05$). Zaman yönetimi alt boyutunda öğretmenlerin kıdemleri yönünden anlamlı fark bulunmuştur. Sınıf yönetimi alt boyutlarından zaman yönetimi alt boyutuna göre 11 yıl ve üzeri kıdeme sahip öğretmenlerin sıra ortalaması 99,79, 1-5 yıl kıdemli öğretmenlerin 97,39, 6-10 yıl kıdemli öğretmenlerin sıra ortalaması 75,33, mesleğe yeni başlamış öğretmenlerin sıra ortalaması 58,69 bulunmuştur. Mesleğe yeni başlayan öğretmenlerin deneyimsiz olması nedeniyle sıra ortalamasının diğer öğretmenlerden daha düşük çıktığı söylenebilir ($H= 9,379$, $p<0,05$). İletişim alt boyutunda alt boyutunda öğretmenlerin kıdemleri yönünden anlamlı fark bulunmuştur. Sınıf yönetimi alt boyutlarından iletişim alt boyutuna göre 11 yıl ve üzeri kıdeme sahip öğretmenlerin sıra ortalaması 98,47, 1-5 yıl kıdemli öğretmenlerin 88,50, 6-10 yıl kıdemli öğretmenlerin sıra ortalaması 86,71, mesleğe yeni başlamış öğretmenlerin sıra ortalaması 37,94 bulunmuştur. Mesleğe yeni başlayan öğretmenlerin deneyimsiz olması nedeniyle iletişim boyutunda sıra ortalamasının diğer öğretmenlerden daha düşük çıktığı söylenebilir, öğrencilerle iletişim kurarken biraz daha zorlandıkları ifade edilebilir ($H=11,514$, $p>0,05$). Davranış yönetimi alt boyutunda öğretmenlerin kıdemleri yönünden anlamlı fark bulunamamıştır. Sınıf yönetimi alt boyutlarından davranış yönetimi boyutuna göre 11 yıl ve üzeri kıdeme sahip öğretmenlerin sıra ortalaması 96,68, 1-5 yıl kıdemli öğretmenlerin 93,64, 6-10yıl kıdemli öğretmenlerin sıra ortalaması 79,84, mesleğe yeni başlamış öğretmenlerin sıra ortalaması 73,13 bulunmuştur. Farkın anlamlı çıkmamasına rağmen sıra ortalamalarına göre meslekte yeni olan öğretmenlerin deneyimsiz olması nedeniyle davranışlara hâkimiyetinin diğer öğretmenlere göre az olduğu 11 yıl üstü deneyime sahip olan öğretmenlerin iste meslekte yetkin oldukları için en yüksek sıra ortalaması puanına sahip oldukları görülebilmektedir ($H= 3,724$, $p>0,05$). Motivasyon alt boyutunda öğretmenlerin kıdemleri yönünden anlamlı fark bulunamamıştır. 1-5 yıl kıdemli öğretmenlerin 102,68, 11 yıl ve üzeri kıdeme sahip öğretmenlerin sıra ortalaması 96,70, 6-10 yıl kıdemli öğretmenlerin sıra ortalaması 82,80, mesleğe yeni başlamış öğretmenlerin sıra ortalaması 50,43 bulunmuştur. Anlamlı fark görülmemesine rağmen yeni başlayan öğretmenlerde deneyim eksikliği ile öğretmen öğretme süreci alt boyutunun sıra ortalamasının diğer kıdemli öğretmenlerden daha düşük çıktığı, 1-5 yıl deneyime sahip öğretmenlerin ise meslekte hevesli olması ve deneyim kazanması ile motivasyon konusunda başarılı oldukları sonucuna ulaşılabilir ($H= 7,084$, $p>0,05$). Etki büyüklükleri incelendiğinde sınıfın fiziksel durumu, öğrenme-öğretme sürecinin zayıf düzeyde, zaman yönetimi, iletişim, davranış yönetimi ve motivasyonun orta düzeyde bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Beşinci araştırma sorusuna ilişkin bulgular

“Okul öncesi öğretmenlerinin eleştirel düşünme eğilimleri mesleki kıdeme göre değişmekte midir?” alt problemine ilişkin analiz sonuçları tablo 5 ile gösterilmiştir.

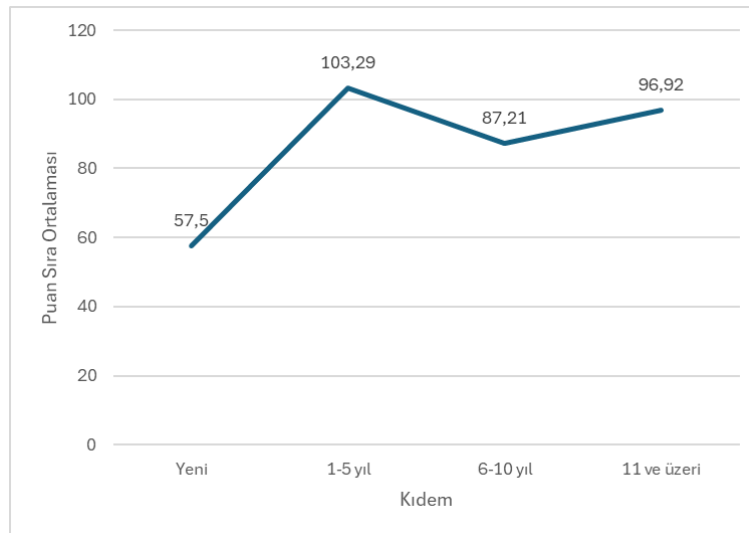
Tablo 7: Eleştirel düşünme eğilimi puanlarının mesleki kıdeme göre Kruskal-Wallis Test sonucu

Mesleki kıdem	N	X	Sd	H	p	ϵ^2
Yeni	8	57,50				
1-5	14	103,29				
6-10	33	87,21	3	4,957	0,175	0,0267
11 ve üzeri	132	96,92				
Toplam	187					

Eleştirel düşünme eğilimi sıra ortalaması 1-5 yıl arası deneyimli öğretmenlerin sıra ortalaması 103,29, 11 yıl ve üzerinde deneyime sahip olan öğretmenlerin sıra ortalaması 96,92, 6-10 yıl arasında deneyimli öğretmenlerin sıra ortalaması 87,21 yeni başlamış öğretmenlerin sıra ortalaması 57,50 bulunmuştur. Eleştirel düşünme eğiliminin, mesleki kıdem değişkenine göre farklılaşması Kruskal Wallis testi ile analiz edilmiş ve elde edilen sonucun istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bulunamamıştır (H=4,957, p>0,05). Etki büyüklüğü incelendiğinde ise orta düzeyde bir etkinin olduğu görülmektedir.

Grafik 4 incelendiğinde ilk yıllarda kıdem arttıkça eleştirel düşünme eğilimi de artmaktadır. Fakat beş yıldan sonra eleştirel düşünme eğilimleri puan ortalamasında düşme olduğu görülmektedir. İlk yıllarda okulöncesi öğretmenler neyi, nasıl ve niçin yapmaları gerektiği konusunda yeterli deneyim ve bilgiye sahip olmadıklarından, kara verme süreçlerinde eleştirel düşünmeyi sıkça kullandıkları, bu nedenle puan ortalamalarının yüksek olduğu söylenebilir. Okulöncesi öğretmenlerin eleştirel düşünme eğilim sıra ortalamaları 5-10 yıl arasında düşüş göstermektedir. Öğretmenlerin bu yıllar arasında pek çok durumla karşılaşmaları, deneyim, bilgi, görgü kazanmaları eleştirel düşünme eğilimlerinin düşmesine neden olduğu söylenebilir. Öğretmenler bu kazanımları ile yeni durumların üstesinden gelebilmektedirler. Fakat 10 yıldan sonra öğretmenlerin ortalamalarında yaklaşık 10 puanlık bir artış gözlenmektedir. Eğitim programlarında meydana gelen değişikliklerin, öğretmenleri tekrar sorgulama, yeni kararlar alırken eleştirel düşünmeyi kullanmak zorunda kaldıkları şekilden yorumlanabilir.

Grafik 7: Eleştirel düşünme eğilimi puanlarının mesleki kıdeme göre değişimi

Altıncı araştırma sorusuna ilişkin bulgular

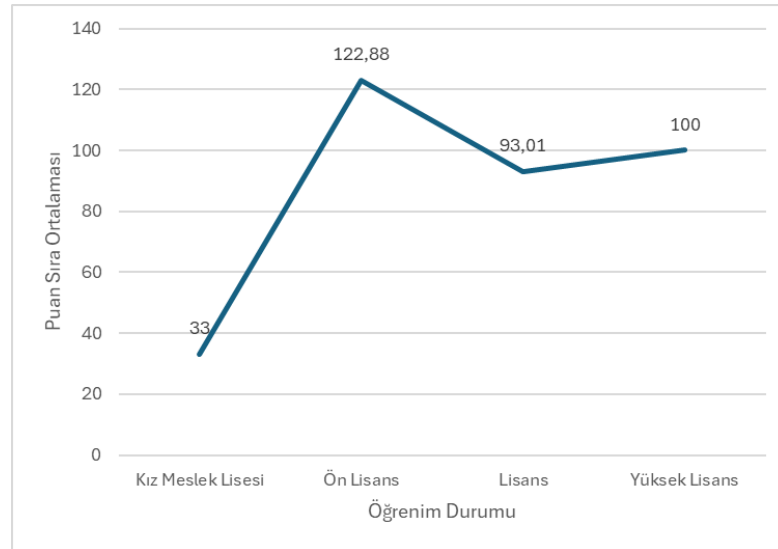
“Okul öncesi öğretmenlerinin eleştirel düşünme eğilimleri öğretmenlerin öğrenim durumlarına göre değişmekte midir?” alt problemine ilişkin analiz sonuçları tablo 6 ile gösterilmiştir.

Tablo 8: Eleştirel düşünme eğilimi puanlarının öğrenim durumuna göre Kruskal-Wallis Test sonucu

Öğrenim Durumu	N	X	Sd	H	p	ϵ^2
Kız Meslek Lisesi	1	33,00				
Ön Lisans	4	122,88				
Lisans	164	93,01	3	2,686	0,443	0,0144
Yüksek Lisans	18	100,00				
Toplam	187					

Yapılan Kruskal-Wallis test sonucuna göre ön lisans mezunu olan öğretmenlerin sıra ortalaması 122,88; yüksek lisans mezunlarının 100; lisans mezunlarının 93 ve kız meslek lisesi mezunlarının ise 33 olduğu bulunmuştur. Sıra ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı farkın bulunmadığı belirlenmiştir ($H= 2,686$, $p>0,05$). Etki büyüklüğü düşük düzeydedir. İstatistiksel olarak öğrenim durumları arasında anlamlı fark olmamakla birlikte ön lisans mezunu öğretmenlerin en yüksek sıra ortalamasına sahip oldukları görülmektedir ama öğretmen sayısı son derece olduğu da görülmektedir. Tabloya göre eğitim seviyesinin yükselmesi, eleştirel düşünme eğilimlerini de artırdığı şeklinde yorumlanabilir fakat bu araştırmada istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır. Eleştirel düşünme eğilimi ile eğitim durumu arasındaki değişim Grafik 5’de verilmiştir.

Grafik 8: Eleştirel düşünme eğilimi puanlarının öğrenim durumuna göre değişimi

3.Sonuç ve Öneriler

Çalışmanın bulgularına göre öğretmenlerin sınıf yönetimi anlayışları ile eleştirel düşünceleri arasındaki ilişkinin yüksek olduğu görülmüştür. Boyraz, Çimen, & Turan (2022) çalışmasında gerçekleştirdiği gözlemlere dayanarak ilkökul öğretmenlerinin sınıflarda eleştirel düşünmeye yönelik göstergeleri sergileyemediğini belirtmiştir. Demirdağ (2015), lise öğretmenlerinin eleştirel düşünme becerileri alt boyutlarından özgüven, merak ve gerçeklik arayışı ile sınıf yönetimi arasında anlamlı bir ilişki bulmuştur. Sınıf yönetimi becerisi olan lise öğretmenlerinin özgüven, merak ve gerçeklik arayışı ile ilgili etkinliklerde yekin olabileceği belirtilmiştir. Eleştirel düşünme becerilerinin açık fikirlilik sistematiklik, analitiklik alt boyutları arasında anlamlı fark bulunmadığı ifade edilmiştir. Öğretmenlerin eleştirel düşünme ve sınıf yönetimi becerilerine sahip olmalarının etkili sınıf ortamı yaratmada, öğrencilerin planlama yapmasında ve öğrencilerin karara varmasında etkili olduğu belirtilmiştir. Yapılan çalışmanın sonucuna benzer olarak Zakian (2018), İranlı EFL öğretmenlerle yaptığı çalışma sonuçlarında eleştirel düşünme ve sınıf yönetimi arasında pozitif yönlü anlamlı ilişki bulmuştur. Öğretmenlerin etkili olmasında sınıf yönetimi ve eleştirel düşünme becerilerinin önemli olduğu ifade edilmiştir. Mall-Amiri & Shariati (2016), yapmış olduğu çalışmada İranlı EFL öğretmenlerinin sınıf yönetimi ve eleştirel düşünme becerileri arasında anlamlı fark bulmuştur. Öğrencilerin motive olması, öğrenme ortamının oluşturulmasında sınıf yönetimi ve eleştirel düşünme becerilerinin önemli olduğu ifade edilmiştir. Sommers (2012), online sınıf yönetimi ve eleştirel düşünme üzerine yapmış olduğu çalışmada sınıf yönetimi organizasyonunun yavaş olması nedeniyle iletişim kurmanın bazen gerçekleşmediğini, bazı öğrencilerin sürekli kendini ifade etmek istemesi gibi zorluklarla karşılaşıldığını ifade etmiştir. Öğretmenlerin teknolojik yeterlikleri

ve hazırbulunmuşlukları öğrencilerin sürece yönelik endişelerini azaltmıştır. Eleştirel düşünme ve problem çözme süreci başarıma konusunda önemli olduğu ifade edilmiştir. Shabahsvili & Gochitashvili (2017), öğretmenlerin eleştirel pedagojinin temellerinin bilincine sahip olmadıkları belirlenmiş ve sınıflarda yeni yaklaşımlar geliştirme, etkin sonuçlara ulaşmaları için öneriler oluşturmuştur. Wang (2021), eleştirel düşünme için değerlendirme kriterlerinin önemli olduğunu bulmuştur. Öğrencilerin yansıtma yapması, etkili öğrenme ile düşünme becerilerini de geliştireceği ifade edilmiştir. Öğrencilerin özdeşim kurmalarının, eleştirel düşünme motivasyonu sağlanmasının gerektiği ifade edilmiştir.

Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi anlayışlarının kıdeme göre anlamlı fark bulunamamıştır. Fakat iletişim ve zaman yönetimi alt boyutlarında anlamlı fark bulunmuştur. Daha kıdemli olan öğretmenlerin sınıfta daha etkili iletişim kurdukları ve zaman yönetimini daha iyi sağladıkları çıkarımında bulunulabilir. Zaman yönetimi, iletişim, davranış yönetimi, motivasyon alt boyutlarında orta düzeyde etki bulunmuştur. Gözcü-Yaprak (2019), Hero (2022), Önay (2023) okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetiminin mesleki tecrübe değişkenine göre anlamlı fark bulunamamıştır. Çoban (2022) okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerinin ölçek toplam puanı ve alt boyutlardan çocuk etkileşimi alt boyutunda anlamlı fark gösterdiği bulunmuştur. Anlamlı hizmet yılı 12 yıl ve üstü olan öğretmenlerin hizmet yılı 1-6 yıl olan öğretmenlere göre sıra ortalamaları daha yüksek bulunmuştur. Hizmet yılı ve sınıf yönetimi becerileri arasında pozitif korelasyon bulunmuştur. Demir-Aracı (2021) okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerileri mesleki deneyimler ve fiziksel düzenlemeler alt boyutlarından anlamlı fark bulmuştur. Li (2015), anket sonuçlarına göre öğretmenlerin deneyim yıllarına göre yaklaşımlarında fark bulunamadığı ifade edilmiştir. Yaşar-Ekici, Gülhan & Anılan (2017), okul öncesi öğretmenlerinin mesleki kıdemine göre sınıf yönetimi puanları arasında anlamlı fark bulunmuştur. 0-11 ay kıdemli öğretmenlerin 10 yıl ve üzeri kıdeme sahip olan öğretmenler arasında 10 yıl üzeri kıdemli öğretmenler lehine anlamlı fark bulunmuştur.

Bulgulara dayanarak okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi anlayışları ile öğrenim durumları arasında anlamlı fark görülmemiştir. Farkın anlamsız çıkması öğretmen adaylarına verilen sınıf yönetimi etkinliklerinin uygulamaya dönük olamamasından, güncel uygulamaların sunulmamış olmasından kaynaklanabilmektedir. Benzer olarak Zembat, Yılmaz, Değirmenci & Çelik (2023) öğretmenlerin kıdem seviyesine göre sınıf yönetim becerilerinde anlamlı fark bulunamamıştır. Gözcü-Yaprak (2019) çalışmasında okul öncesi öğretmenleri sınıf yönetimi inanç ve tutumları ile eğitim seviyeleri arasında anlamlı fark bulunamamıştır. Önay (2023) sınıf yönetimi becerileri toplam puanında öğrenim durumu değişkenine göre anlamlı fark bulunamamıştır. Fakat öğretmen çocuk etkileşimi alt boyutunda lisans grubunun ön lisans grubuna göre daha yüksek puana sahip oldukları yönünde anlamlı fark bulunmuştur. Li (2015), öğretmenlerin sınıf yönetimi yaklaşımları ile akademik yeterlilikleri arasında fark bulunamamıştır. Yaşar-Ekici, Gülhan & Anılan (2017), okul öncesi öğretmenlerinin eğitim durumu değişkenine göre anlamlı fark bulunamamıştır. Lisans çocuk gelişimi mezunu olan öğretmenlerin en yüksek ortalamaya sahip olduğu bulunmuştur. Zembat & İlçi-Küsmüş (2020), okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerinin öğretim durumu açısından farklılaşma bulunmuştur. Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerinin öğrenim durumu ile paralel olduğu bulunmuştur. Bu farklılığın lisans ve yüksek lisans mezunu öğretmenlerin yüz yüze etkileşim kurama, uygulama yapma, geribildirim almış olma olanaklarının yüksek olmasına bağlıdır.

Çalışmada bulgulara göre eleştirel düşünmenin mesleki kıdeme göre farklılaşmadığı bulunmuştur. En yüksek sıra ortalaması puanı sistematiklik alt boyutunda 112,29 puan ile 1-5yıl arası kıdemli öğretmenlerde bulunmuştur. Bal (2011), Arslan T. (2016) Yaşar-Ekici, Ataalp, Çelebi, Eminoğlu & Yüksel (2018), Arslan A. (2020), Akkoç-Dede (2021) eleştirel düşünme ile mesleki kıdem değişkeni arasında anlamlı fark bulunamamıştır. Arslan & Kutluca (2021), 11-15yıl kıdemli öğretmenlerin diğer öğretmenlere göre eleştirel düşünme düzeyinin daha yüksek olduğunu, en düşük eleştirel düşünme düzeyinin 6-10yıl kıdemli öğretmenler olduğunu fakat fark anlamlı bulunmamıştır. Yılmaz (2023) 11 yıl ve üstü görev yapan öğretmenlerin eleştirel düşünme tutumlarının daha olumlu olduğu açısından anlamlı fark bulmuştur. Akçil (2021) eleştirel düşünmenin mesleki kıdem açısından toplam puanlarda anlamlı fark bulmuştur. Eleştirel düşünme alt boyutlarından esneklik, sistematiklik alt boyutlarında anlamlı fark bulmuştur. Bal (2011), eleştirel düşünme alt boyutları ile okul öncesi öğretmenlerinin çalışma süreleri arasında anlamlı fark bulunamamıştır.

Bu araştırmada eleştirel düşünme ile öğrenim durumu değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmamıştır. En yüksek sıra ortalaması puanı 139,25 ile sistematiklik alt boyutunda ön lisans mezunu öğretmenlerin bulunmuştur. Benzer şekilde Arslan T. (2016), Arslan A. (2020), Akçil (2021) eleştirel düşünme düzeylerinin öğrenim durumu açısından anlamlı fark göstermediği bulunmuştur. Arslan & Kutluca (2021), okul öncesi öğretmenlerinin eleştirel düşünme tutumlarının eğitim durumu değişkeni yönünden anlamlı fark bulunamamıştır. Akkoç-Dede (2021) eleştirel düşünmenin öğrenim durumu değişkeni açısından anlamlı fark bulmuştur. Bal (2011), okul öncesi öğretmenlerinin eğitim durumları ile eleştirel düşünme puanları arasında anlamlı fark bulunamamıştır. Fakat eleştirel düşünme alt boyutlarından doğruyu arama ve açık fikirlilik alt boyutlarının puan ortalamalarında anlamlı farklılaşma görülmüştür. Ön lisans mezunu öğretmenlerin diğer öğretmenlere göre doğruyu arama alt boyutu puanlarında anlamlı fark bulunmuştur. Ön lisans mezunu

öğretmenlerinin doğruyu arama eğilimlerinin daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Açık fikirlilik alt boyutunda ön lisans mezunu öğretmenler lehinde anlamlı farklılığa rastlanmıştır.

Araştırmanın sonuçlarına göre şu öneriler yapılabilir;

1. Sınıf yönetimi ile eleştirel düşünme becerileri arasında güçlü bir ilişki bulunması okulöncesi öğretmen adaylarının ve görev yapmakta olan öğretmenlerin bu becerilerinin geliştirilmesi için hizmet öncesinde ve hizmet içinde bu becerilere yönelik eğitim faaliyetleri düzenlenmelidir.

2. Sınıf yönetiminde öğrenme-öğretme sürecinin yönetimi, davranış yönetimi, fiziki şartların düzenlenmesi konusunda okulöncesi öğretmenlerine yönelik eğitimler düzenlenmeli.

3. Okulöncesi öğretmenlerin lisans sonrasında alacakları (yüksek lisans, doktora veya diğer eğitimler) eğitimler desteklenmeli, teşvik edilmeli.

4. Öğretmenlerin sınıf yönetimi konusunda yaşadıkları sorunlar ve çözüm yollarını paylaştıkları sosyal platformlar oluşturulmalı, bu konuda bilgi paylaşımı desteklenmelidir.

5. Araştırma okul öncesi öğretmenleri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Diğer branş öğretmenleri ile gerçekleştirilebilir.

6. Nitel ölçme araçları kullanılarak öğretmenlerin sınıf yönetimi ve eleştirel düşünme becerilerindeki ihtiyaçları belirlenilebilir.

Kaynakça

Akçil, E. (2021). Okul öncesi öğretmenlerinin duygusal zekaları ile eleştirel düşünme eğilimlerinin incelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Gazi Üniversitesi.

- Akın, A. U., & Koçak, R. (2007). Öğretmenlerin sınıf yönetimi becerileri ile iş doyumları arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 51(51), 353-370.
- Akkoç Dede, I. B. (2021). Okul öncesi öğretmenlerinin eleştirel düşünme eğilimlerinin belirlenmesi üzerine karma tür bir araştırma:İstanbul ili küçükçekmece ilçesi örneği. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Arslan, A. (2020). Okul öncesi öğretmenlerinin öğretme-öğrenmeye yönelik pedagojik inançlarının öz-yeterlilik inançları ve eleştirel düşünme becerileri açısından incelenmesi:Sakarya ili örneği. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Arslan, A., & Kutluca, A. Y. (2021). Okul öncesi öğretmenlerinin pedagojik inançlarının öz-yeterlilik ve eleştirel düşünme açısından incelenmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 11(2), 838-852.
- Arslan, T. (2016). Okul öncesi öğretmenlerinin öz yeterlilik inançları ile eleştirel düşünme becerileri arasındaki ilişki. *Yüksek Lisans Tezi*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Aybek, B., & Yolcu, E. (2018). İlkokul ve ortaokullarda görevli öğretmenlerin eleştirel düşünmeye ilişkin farkındalıkları. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/ Journal of Higher Education and Science*, 567-573.
- Bal, M. (2011). Okul öncesi öğretmenlerinin problem çözme becerileri ile eleştirel düşünme eğilimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Boyras, C., Çimen, G., & Turan, A. (2022). Eleştirel düşünme becerisi açısından ilkököl sınıfları:bir karma yöntem araştırması. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 133-143.
- Brophy, J. (1986). Classroom Management Techniques. *Education and Urban Society*, 182-194.
- Çoban, M. N. (2022). Okul öncesi öğretmenlerinin duygusal zekaları ile sınıf yönetimi becerilerinin incelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Gazi Üniversitesi.
- Demir Aracı, D. (2021). Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerileri ile programdaki etkinliklere yönelik öz yeterlilik inançlarının incelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- Demirdağ, S. (2015). The relationship between critical thinking abilities and classroom management skills of high school teachers. *Educational Research and Reviews*, 10(7), 850-855.
- Doyle, W. (1980). *Classroom Management*. Kappa Delta Pi.
- Ergen, Y., & Elma, C. (2020). Sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetim becerileri, akademik iyimserlikleri ve mesleki bağlılıkları arasındaki ilişki. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2), 1222-1239.
- Evertson, C., & Harris, A. H. (1999).). *Support for managing learning-centered classrooms; the classroom organization and management program*. (J. J. Freiberg, Dü.) Baston, Allyn and Bacon: Beyond behaviorism: Changing the classroom management paradigm.
- Ferlazzo, L. (2021, 03 22). *Integrating critical thinking into the classroom*. 03 04, 2024 tarihinde Education week: <https://www.edweek.org/teaching-learning/opinion-integrating-critical-thinking-into-the-classroom/2021/03> adresinden alındı
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference, 17.0 Update*. Allyn & Bacon.
- Göbel, Ş. D. (2013). Sınıf öğretmenlerinin eleştirel düşünme becerisi öğretimi yeterlilikleri ve uygulamaları . *Master's thesis*. Turkey: Sakarya Üniversitesi .
- Gömlüksiz, M., Yaşar, Ş., Sağlam, M., Hakan, A., Ersan, S., Dilek, G., . . . Yildirim, A. (2006). *Yeni öğretim programlarını inceleme ve değerlendirme raporu*. İlköğretim Online.
- Gözcü Yaprak, G. (2019). Okul öncesi öğretmenleri ve öğretmen adaylarının sınıf yönetimi tutum ve inançları ile empati eğilim düzeyleri arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Marmara Üniversitesi.
- Güven, E. D., & Cevher, N. (2005). Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(18), 71-92.
- Hair, J. F., Black, W. C., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2013). *Multivariate Data Analysis*. Pearson Education Limited.
- Hero, D. (2022). Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerileri ile öz-düzenleme yeterlilik inançlarının incelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Idol, L., & Jones, B. F. (2013). *educational values and cognitive instruction: implications for reform*. Routledge.
- Karasar, N. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemi kavramlar teknikler ilkeler*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Khun, D. (1999). A developmental model of critical thinking. *Educational Researcher*, 28(2), 16-46.

- Korkmaz, Ö. (2009). Öğretmenlerin eleştirel düşünme eğilim ve düzeyleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 10(1), 1-13.
- Korkut, K., & Babaoğlu, E. (2010). Sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetim becerisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(26), 146-156.
- Li, Y. L. (2015). The culture of teacher leadership: a survey of teachers' views in hong kong early childhood settings. *Early Childhood Education Journal*, 435-445.
- Lin, N. (1976). *Foundations of social research*. USA: Mc Gra-Hill.
- Luczynski, K. C., & Hanley, G. P. (2013). Prevention of problem behavior by teaching functional communication and self-control skills to preschoolers. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 46(2), 355-368.
- Mall-Amiri, B., & Shariati, F. (2016). The Relationship among EFL Teachers' Critical Thinking ,Self-Esteem ,and Classroom Management. *libreriauniversitaria (Dü.)*. içinde (s. 446). it Edizioni: ICT for language learning.
- Marzano, R. J. (2003). *What works in schools*. Alexandria, VA:ASCD.
- Narin, N., & Aybek, B. (2010). İlköğretim ikinci kademe sosyal bilgiler öğretmenlerinin eleştirel düşünme becerilerinin incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 336-350.
- O'Reilly, C., Devitt, A., & Hayes, N. (2022). Critical thinking in the preschool classroom-A systematic literature review. *Thinking skills and creativity*(46), 101110.
- Önay, D. (2023). Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerileri ile duygu düzenleme becerileri arasındaki ilişki. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Maltepe Üniversitesi.
- Özdemir , S., & Sivrikaya, K. (2017). Ortaokullarda çalışan öğretmenlerin sınıf yönetim beceri düzeylerinin incelenmesi. *International Multilingual Journal of Science and Technology (IMJST)*, 2(5), 221-230.
- Özkan-Akan, S. (2003). Teachers' perceptions of constraints on improving students thinking in high schools. *Master's thesis*. Turkey: Middle east technical University.
- Palavan, Ö., Gemalmaz, N., & Kurtoğlu, D. (2015). Sınıf öğretmenlerinin eleştirel düşünme becerisine ve eleştirel düşünme becerisinin geliştirilmesine yönelik görüşleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(30), 26-49.
- Peter, E. E. (2012). Critical thinking: Essence for teaching mathematics and mathematics problem solving skills. *African Journal of Mathematics and Computer Science Research*, 5(3), 39-43.
- Saadat Bonab, H., & Essmati, A. (2015). Classroom management. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Fen Bilimleri Dergisi*, 36(3), 3515-3529.
- Seferoğlu, S. S., & Akbıyık, C. (2006). Eleştirel düşünme ve öğretimi. *H.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi (H.U. Journal of Education)*, 30, 193-200.
- Semerci, N. (2016). Eleştirel düşünme eğilimi (ede) ölçeğinin geliştirilmesi: geçerlilik ve güvenirlik revize çalışması. *Turkish Studies*, 11(9), 725-740.
- Shabahsvili, G., & Gochitashvili, K. (2017). Implications of critical pedagogy in second language classroom education: a georgian case study. *Social Sciences and Education Research Review*, 4(2), 139-160.
- Snyder, L. G., & Snyder, M. J. (2008). Teaching critical thinking and problem solving skills. *The Journal of Research in Business Education*, 50(2), 90.
- Sommers, D. K. (2012). Integrating service learning into the online classroom: the development of collaboration, critical thinking, empowerment and leadership. *e-mentor*, 45(3), 99-102.
- Şenşekerci, E., & Bilgin, A. (2008). Eleştirel düşünme ve öğretimi. *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(14), 15-43.
- Taba, S., Castel, A., Vermeer, M., Hanchett, K., Flores, D., & Caulfield, R. (1999). Lighting the path: developing leadership in early education. *Early Childhood Education Journal*, 26(3).
- Turabik, T., & Gün, F. (2016). The relationships between teachers' democratic classroom management attitudes and students' critical thinking dispositions. *Journal of Education and Training Studies*, 4(12), 45-57.
- Wang, M. C., Haertel, G. D., & Walberg, H. J. (1993). Toward a knowledge base for school learning. *Review of Educational Research*, 63(3), 249-294.
- Wang, W. (2021). Evaluation principles' influence of critical thinking foreign language teaching on german literature classroom learning motivation. *Revista de Cercetare și Intervenție Socială*(73), 81-94.
- Yaşar Ekici, F., Ataalp, R., Çelebi, R., Eminoğlu, C. E., & Yüksel, G. (2018). Okul öncesi öğretmenlerinin eleştirel düşünme tutumları ile algıladıkları mesleki etik ilkeleri arasındaki ilişki. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 223-242.

- Yaşar Ekici, F., Gülhan, G., & Anılan, Ş. (2017). Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerileri. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 2(1), 48-58.
- Yılmaz, G. (2023). okul öncesi öğretmenlerinin eleştirel düşünme tutlarının ve denetim odaklarının incelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Maltepe Üniversitesi.
- Yücel, A. G. (2018, Mayıs). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının eleştirel düşünme düzeylerinin gelişiminde tartışmalı konuların etkisi. *Yüksek Lisans Tezi*. Nevşehir: Nevşehi Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Yüksel, A. (2012). Sınıf öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerilerinin değerlendirilmesi (Afyonkarahisar ili örneği). *Doktora Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Zakian, M. (2018). The interplay among EFL teachers teaching experience, critical thinking and classroom management. *BRAIN Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*(9), 30-38.
- Zembat, R., & İlçi Küsmüş, G. (2020). Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf yönetimi becerileri ile mesleki profesyonellikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kastamonu Education Journal*, 28(4), 1725-1739.
- Zembat, R., Yılmaz, H., Değirmenci, Ş., & Çelik, B. (2023). The teacher leadership and classroom management: a research on preschool teachers. *Indexing/Abstracting*, 19(1), 102.

Araştırmacıların Çıkar Çatışması Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırma için Uşak Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulundan 13.02.2024 tarih ve E.193251 sayısı ile etik kurul izni alınmış ve yayın etiğine uyulmuştur.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Examining the relationship between preschool teachers' critical thinking and their understanding of classroom management

Hakan Gülveren, Ayşe Çiftçi

Extended Abstract

1.Introduction

Knowledge, behaviour and theories are reached with critical thinking by using logic and reasoning by examining, evaluating and judging the information perceived by individuals deliberately by self-control, preventing the repetition of patterns (Gürkaynak, Üstel, & Gülgöz, 2003). A person with critical thinking skills can recognise stale and useless information among useful information. He/she is not affected by the stance of this information and can choose useful and quality information (Karagöz, 2012). The use of critical thinking leads students to be aware of their own learning and to take responsibility for their learning. Students approach the lessons more consciously and inquisitively (Murawski, 2014). Teachers' application of critical thinking skills in classroom management encourages students to transfer what they have learnt to their own lives and make arrangements by questioning their own lives. In this study, it was aimed to examine the relationship between preschool teachers' critical thinking skills and classroom management skills, since the studies on teachers' classroom management and critical thinking skills were found to be insufficient. Based on this aim, critical thinking and classroom management conceptions of preschool teachers were analysed in terms of gender, age, professional seniority, age group of students, and educational status of teachers.

As preschool education is the first step where children meet school, it shapes children's thoughts about education. Teachers play a major role in ensuring that children's experiences are positive. Experiences in the classroom are parallel to the competence of the teacher (Taba, et al., 1999). Social skills are effective in solving problem situations in preschool classrooms and ensuring academic success. Teachers' communication skills and the way they interpret the situation are of great importance in shaping children's behaviours (Luczynski & Hanley, 2013). In this respect, it is important for teachers to reflect their critical thinking skills to classroom management.

2.Method

In the study, relational survey model, one of the quantitative designs, was used to investigate the relationship between preschool teachers' critical thinking and classroom management approaches. In this model, the relationship between multiple variables is investigated without intervening in the variables (Karasar, 2016).

The population of the study is the teachers of three, four and five year-old preschool children studying in the city centre of Uşak in 2023-2024. There are 218 preschool teachers in the population of the study. It was aimed to reach the whole population. Therefore, sampling method was not used. The sample of this study consisted of 187 teachers who participated voluntarily and completed the forms.

Personal Information Form, Critical Thinking Disposition Scale developed by Semerci (2016) and Classroom Management Teacher Questionnaire developed by Yüksel (2012) were used as data collection tools in the study.

Data analysis SPSS 27.0 programme was used to determine the critical thinking skills of preschool students. Kruskal-Wallis H, Mann-Whitney U tests and Spearman correlation analysis, which are nonparametric techniques, were used in the analyses of classroom management.

3.Findings

In classroom management, teachers have to make decisions while making arrangements in the organisation of the physical condition of the classroom, time management and motivation. In this case, teachers should use critical thinking skills. The high correlation in this study can be shown that teachers benefit from critical thinking skills. In other words, it can be said that teachers with good critical thinking skills also have good classroom management.

According to the Kruskal-Wallis test, there was no statistically significant difference between the mean ranks in terms of professional seniority variable ($H= 7,208$, $p>0,05$). No significant difference was found between professional seniority and classroom management scores. However, ϵ^2 value indicates that there is a weak effect between the two variables.

The mean ranks of classroom management, it is seen that there is no significant difference between the educational status of the teachers and their mean scores of classroom management according to the result of Kruskal Wallis test performed from the data set including these teachers ($H= 2,612$, $p>0,05$). When the analysis was repeated only between bachelor's and master's degree graduates, no statistically significant difference was found ($H= 0,261$, $p=0,610$). The calculated effect size coefficient ($\epsilon^2=0,014$) shows that educational status has a weak effect.

When the effect sizes are examined, it can be said that the physical condition of the classroom, learning-teaching process have a weak effect, time management, communication, behaviour management and motivation have a moderate effect.

The differentiation of critical thinking disposition according to the professional seniority variable was analysed by Kruskal Wallis test and it was found that the result obtained was not statistically significant ($H=4,957, p>0,05$). When the effect size is analysed, it is seen that there is a moderate effect.

According to the results of the Kruskal-Wallis test, It was determined that there was no statistically significant difference between the mean ranks ($H=2,686, p>0,05$). The effect size is at a low level. Although there is no statistically significant difference between the education levels, it is seen that the teachers with associate degree have the highest rank mean, but it is also seen that the number of teachers is extremely high. According to the table, it can be interpreted that increasing the level of education increases critical thinking tendencies, but it was not statistically significant in this study.

4.Discussion

According to the findings of the study, the relationship between teachers' understanding of classroom management and their critical thinking was found to be high.

No significant difference was found in preschool teachers' understanding of classroom management according to seniority. However, a significant difference was found in communication and time management sub-dimensions. A moderate effect was found in time management, communication, behaviour management, motivation sub-dimensions.

There was no significant difference between preschool teachers' understanding of classroom management and their education level.

According to the findings of the study, it was found that critical thinking did not differ according to professional seniority.

In this study, no statistically significant difference was found between critical thinking and educational status.

Araştırma Makalesi / Research Article

Erol Güngör'e göre İslam ve Türk Modernleşmesi

Islam and Turkish Modernization according to Erol Güngör

İlhan Yıldız¹

Makale Bilgisi

<i>Alındı:</i>	16.09.2024
<i>Düzeltildi:</i>	30.12.2024
<i>Kabul Edildi:</i>	01.12.2024
<i>Yayımlandı:</i>	31.12.2024

Article Information

<i>Received:</i>	16.09.2024
<i>Revised:</i>	30.12.2024
<i>Accepted:</i>	01.12.2024
<i>Published Online:</i>	31.12.2024

Öz

Bu makale, Türk sosyal psikolog ve aydın Erol Güngör'ün İslam, modernleşme, milliyetçilik ve laiklik konularındaki görüşlerini derinlemesine inceler. Çalışmanın temel amacı, Güngör'ün bu temaları modernleşme bağlamında Türkiye'nin sosyo-kültürel dinamiklerini ve kimlik oluşumunu anlamak amacıyla nasıl birleştirdiğini ortaya koyar. Nitel araştırma yöntemlerinin benimsendiği bu çalışmada, Güngör'ün eserleri tarihsel, sosyolojik ve kültürel bağlamlarda kapsamlı bir şekilde analiz edilir ve bu analizler geniş bir literatür taraması ile desteklenir. Bulgular, Güngör'ün Batı modernleşme modellerine eleştirel bir bakış geliştirdiğini ve İslami ve Türk kültürel unsurlarını bir sentez içinde birleştirmeyi amaçladığını ortaya koyar. Yapılan analizler, laiklik ve modernleşmenin toplumsal ve kültürel etkilerine odaklanır, Güngör'ün etnik milliyetçiliğe yönelik eleştirilerini, Türk-İslam sentezi yorumunu ve geleneği moderniteyle uzlaştırma yaklaşımlarını ayrıntılı bir biçimde tartışır. Çalışma, Güngör'ün fikirlerinin Müslüman toplumların modernleşme sürecindeki zorluklara dair derinlemesine bir perspektif sunduğunu ve bu bağlamda güncel sosyo-politik tartışmalara önemli katkılar sağladığını vurgular.

Anahtar Kelimeler: Din, Modernleşme, Kültür Değişimleri, Batılılaşma, Türk-İslam sentezi

Abstract

This article provides an in-depth examination of the views of Turkish social psychologist and intellectual Erol Güngör on Islam, modernization, nationalism, and secularism. The main objective of the study is to reveal how Güngör integrates these themes to understand Turkey's socio-cultural dynamics and identity formation in the context of modernization. In this study, which adopts qualitative research methods, Güngör's works are comprehensively analyzed within historical, sociological, and cultural contexts, and these analyses are supported by an extensive literature review. The findings reveal that Güngör develops a critical perspective on Western modernization models and aims to synthesize Islamic and Turkish cultural elements. The analyses focus on the social and cultural impacts of secularism and modernization, discussing Güngör's critiques of ethnic nationalism, his interpretation of the Turkish-Islamic synthesis, and his approaches to reconciling tradition with modernity. The study emphasizes that Güngör's ideas provide an in-depth perspective on the challenges of modernization for Muslim societies and make significant contributions to current socio-political debates.

Key Words: Religion, Modernization, Cultural Change, Westernization, Turkish-Islamic Synthesis

¹ Prof. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Felsefe Bölümü, Türk İslam Düşüncesi Tarihi Anabilim Dalı, ilhanyildiz@karatekin.edu.tr, ORCID: 0000-00033848-6723.

1. Giriş

Erol Güngör, Türk düşünce dünyasında derin izler bırakmış ve kendisini sosyal bilimci olarak tanımlayan önemli bir düşündürdür (Güngör, 1997: 10). İslam, Türk modernleşmesi, milliyetçilik ve kültürel değişim üzerine yaptığı kapsamlı çalışmalarıyla Türkiye'nin toplumsal dinamiklerini anlamamıza rehberlik eder. Güngör, ele aldığı konuları teorik düzeyde bırakmayıp, Türk toplumunun pratik sorunlarına da çözümler arar. Bu yönüyle, çalışmaları toplumun yapısında ve kültürel kodlarında derin bir etki yaratmıştır. Güngör'ün tarihsel ve kültürel bağlamlardaki derin analizleri, modern Türkiye'de İslam'ın, kültürel kimliğin ve modernleşme süreçlerinin nasıl şekillendiğine dair aydınlatıcı bir bakış sunar. Onun eserleri, toplumsal yapıyı anlamaya çalışırken modernleşme çabalarının tarihsel kökenlerini ve kültürel yansımalarını da derinlemesine inceler. Bu nedenle, Güngör'ün çalışmaları, Türkiye'nin tarihsel birikimi ve kültürel dönüşümlerini anlamak isteyenler için vazgeçilmez bir kaynak niteliği taşır. Milliyetçilikten kültürel değişime kadar geniş bir yelpazede sunduğu görüşler, sadece akademik çevrelerde değil, toplumsal düşüncenin farklı katmanlarında da yankı bulur. Bu nedenle, Güngör'ün eserleri günümüzde de toplumsal meseleleri çözümleme ve modernleşme süreçlerini değerlendirme açısından yol gösterici olmaya devam etmektedir.

Erol Güngör, Türk düşünce dünyasında müstesna bir yere sahip bir akademisyen olarak, Türkiye'deki İslam ve modernleşme ilişkisi üzerine derinlemesine analizler sunar. Güngör, Türk toplumunun Batılılaşma çabalarındaki içsel çelişkileri eleştirerek, "Batı'nın teknolojisini alalım, kültürünü almayalım" şeklindeki yaklaşımın sürdürülebilir olmadığını vurgular. Ona göre kültürel ve teknolojik unsurlar birbirine sıkı sıkıya bağlıdır ve yalnızca teknolojiyi benimseyip kültürel etkilerden kaçınmak mümkün değildir. Güngör, İslam dünyasının modernleşme sürecinde karşı karşıya kaldığı yapısal sorunları değerlendirirken, Müslüman toplumların çağdaş dünyada yaşadığı pratik zorlukları tarihsel bir perspektif ve analitik bir yaklaşımla ele alır. Türkiye'de laiklik ilkesi konusunda ise, laikliğin adeta bir "din" gibi algılanmasına yönelik eleştirileri dikkat çeker ve bu algının toplumsal bütünleşme üzerindeki olumsuz etkilerini vurgular. Türk-İslam sentezi bağlamında, Güngör, Türk kimliğinin tarihsel ve kültürel unsurlarını ön plana çıkarır ve etnik milliyetçiliği eleştirerek, milliyetçiliğin kültürel boyutlarını savunur. Bu bağlamda, milliyetçilik anlayışını kültürel zenginlik ve tarihsel süreklilik üzerinden yeniden tanımlamayı önerir. Batı ve İslam dünyası arasındaki ilişkilerde ise, Arnold Toynbee'nin medeniyetlerin yükseliş ve çöküş süreçlerine dair görüşlerinden esinlenir ve İslam toplumlarının Batılı modernleşme modellerine karşı gösterdiği direniş ve uyum süreçlerini analiz eder. Bu çerçevede, İslam'ın modern dünyadaki konumu, Türk toplumunun modernleşme deneyimi ve dinin toplumsal işlevleri üzerine kapsamlı ve eleştirel bir değerlendirme sunar (Güngör, 1997: 192-193). Güngör'ün milliyetçilik, kültürel değişim, modernleşme ve toplumsal dönüşüm konularında sunduğu görüşler, yalnızca akademik çevrelerle sınırlı kalmaz, aynı zamanda genç nesiller, entelektüel çevreler ve muhafazakâr kesimler gibi toplumun çeşitli kesimlerinde de yankı bulur. Güngör'ün eserleri, günümüz toplumsal meselelerini anlamak ve modernleşme süreçlerini değerlendirmek açısından hâlâ yol gösterici bir rehber niteliğindedir. Özellikle kültürel kimlik krizleri, din-devlet ilişkileri, laiklik tartışmaları ve Batı ile İslam dünyası arasındaki gerilimler gibi meselelerde Güngör'ün analizleri, günümüz koşullarında da geçerliliğini korur ve toplumsal bilinçlenmeye katkı sunar.

Metodoloji

Bu çalışmanın temel amacı, Erol Güngör'ün İslam, modernleşme, milliyetçilik ve laiklik konularına ilişkin düşüncelerini nitel araştırma yöntemleriyle kapsamlı bir şekilde inceler ve bu doğrultuda Güngör'ün Türkiye'nin toplumsal meselelerine sunduğu özgün katkıları ortaya koyar. Araştırma, Güngör'ün yayımlanmış eserleri ile kendisi hakkında yazılan akademik makaleler, monografiler, tezler ve diğer ikincil kaynaklar üzerinden derinlemesine bir literatür taramasına dayanır. Güngör'ün eserleri tarihsel, sosyolojik ve kültürel bağlamda analiz edilerek, düşüncelerinin günümüz Türkiye'sindeki toplumsal dinamiklerle olan ilişkileri ortaya konur.

Araştırmanın ilk bölümünde, Güngör'ün modernleşme ile İslam arasındaki ilişkilere dair düşünceleri, özellikle Türkiye'nin Cumhuriyet dönemi reformları bağlamında ele alınır. Güngör'ün, Batı ile Müslüman toplumlar arasındaki kültürel ve bilimsel etkileşimlere yönelik eleştirileri incelenir; Batı modernleşme modelinin Müslüman toplumlar üzerindeki etkileri ve bu modelin İslam dünyasında yol açtığı bölünmeler kapsamlı bir şekilde değerlendirilir. Bu çerçevede, Güngör'ün modernleşme eleştirileri, Müslüman toplumların kendilerini yeniden tanımlama ve modern dünyada yer bulma süreçlerine ilişkin derin sosyolojik analizler sunar.

İkinci bölümde, Güngör'ün laiklik kavramına ve bu kavramın Türkiye'deki uygulamalarına dair görüşleri derinlemesine ele alınır. Laikliğin teorik olarak din ve devlet işlerinin ayrılması anlamına geldiği; fakat Türkiye'de pratikte yaşanan tek taraflı müdahaleler, özellikle devletin din üzerindeki baskıcı tutumları ve ibadet özgürlüğüne getirilen kısıtlamalar üzerine yaptığı eleştiriler analiz edilir. Güngör'ün, siyasal elitlerin laiklik ve halk arasındaki ilişkiyi nasıl şekillendirdiğine dair gözlemleri, Türkiye'deki demokratik süreçlerin işleyişine ilişkin kritik bir perspektif sunar.

Araştırmanın son bölümünde ise, Güngör'ün Türk milliyetçiliği ve Türk-İslam sentezi konusundaki düşünceleri detaylı bir şekilde analiz edilir. Bu bölümde, Türk kimliğinin oluşumunda İslam'ın rolü ve milliyetçilik anlayışının etnik kökenin ötesinde kültürel ve dini bir sentez olarak nasıl şekillendiği ele alınır. Güngör'ün milliyetçilik anlayışı, dar etnik köken temelli yaklaşımları eleştirerek, Türk kimliğinin tarihsel ve kültürel zenginliklerini vurgulayan bir çerçeve sunar ve bu bağlamda önemli bir katkı sağlar.

2. Türkiye, İslam ve Modernleşme

Erol Güngör'ün yaşamı ve eserleri, onun İslam üzerine yürüttüğü derinlemesine çalışmalarla ayrılmaz bir bütün oluşturur. Güngör, Türk toplumunun meselelerine duyarlı bir entelektüel olarak, kültürel ve dini sorunlar üzerinde yoğunlaşır ve bu konuları düşünsel çalışmalarının odağı haline getirir. Erken yaşlardan itibaren çeşitli gazetelerde yazıları yayımlanan Güngör, hukuk, psikoloji, sosyoloji, iktisat, ahlak, din, tasavvuf ve felsefe gibi pek çok disiplinde derinlemesine çalışmalar yapar ve bu alanlara olan katkılarıyla dikkat çeker. Özellikle ahlak felsefesi üzerine yaptığı çalışmalar ve Türk toplumunun psikolojik yapısına dair sosyolojik analizleri, onun entelektüel derinliğini ortaya koyar. Güngör'ün İslam ile olan bağı, dedesi Hafız Osman tarafından verilen erken dönem eğitimiyle başlar. Babasının mesleği nedeniyle dedesiyle birlikte yaşayan Güngör, medrese eğitimi alarak dini temellerini sağlamlaştırır (Yazgan, 2018: 229). Bu süreç, Arapça ve Osmanlıca öğrenimi ile başlar ve İslam'ın temel metinlerinden Kur'an-ı Kerim, hadis kitapları, tefsir ve fıkıh metinlerinin detaylı bir şekilde okutulmasıyla tamamlanır. Güngör'ün klasik kaynaklara olan hakimiyeti, ilerleyen yıllarda akademik ve entelektüel çalışmalarında derinlemesine analizler yapabilmesine önemli ölçüde katkı sağlar (Güngör, 1996: 14). Güngör'ün düşünsel mirası, yalnızca dini ve kültürel konulara dair teorik tartışmalarla sınırlı kalmaz; aynı zamanda Türkiye'nin modernleşme sürecinde İslam'ın rolü ve bu rolün toplumsal dinamiklere yansımaları konusunda da derinlemesine bir perspektif sunar. Onun analizleri, laiklik, milliyetçilik ve İslam arasındaki karmaşık ilişkileri anlamada, Türkiye'deki sosyal ve siyasi değişimlerin daha kapsamlı bir perspektifle ele alınmasına olanak sağlar. Güngör, modernleşme süreçleriyle İslam'ın nasıl uzlaştırılabileceği konusunda geliştirdiği argümanlarla, hem kültürel bir yeniden inşa projesine hem de entelektüel bir geleneğe katkıda bulunur. Bu nedenle, onun eserleri sadece tarihsel bağlamda değil, günümüz Türkiye'sinin toplumsal ve kültürel dinamiklerini analiz etmede de önemli bir referans kaynağıdır.

Erol Güngör, Türkiye'nin Tek Parti dönemine denk gelen çocukluk ve gençlik yıllarını, bu dönemin siyasi ve toplumsal çalkantıları içerisinde geçiren önemli bir düşünürdür. 1938 yılında, Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatının hemen ardından dünyaya gelen Güngör, İsmet İnönü'nün liderlik ettiği dönemde Türkiye'de büyür. Bu dönemde Türkiye, Batılı değerlere yönelme sürecine girer ve özellikle İslam'ın toplum üzerindeki etkilerini azaltma yönünde çeşitli reformlar gerçekleştirilir. Genç yaşlarda yazarlığa başlayan Güngör, Türkiye'nin maddi ve manevi sorunlarına duyarlı bir entelektüel olarak öne çıkar. Müslümanların ve Türk toplumunun karşılaştığı zorluklara çözüm üretmeye çalışır ve İslam'ın toplum içindeki yerini ve önemini vurgulayan çalışmalar yapar (Güngör, 1996, 14: 305; Mirzaoglu, 1998: 169). Bu çabalarını "İslam'ın Bugünkü Meseleleri" adlı kitabında toplar. Kitap, Güngör'ün çeşitli makale ve köşe yazılarından derlenmiş olup, günlük yaşamda Müslümanların İslam algısıyla ilgili ortaya çıkan sorunları ele alır. Güngör'ün eseri, teorik veya ütopyik meselelerden ziyade, toplumun içinden gelen somut sorunlara odaklanır ve bu yönüyle Türk toplumunun ve Müslümanların yaşadığı meselelere pratik ve uygulanabilir çözümler sunmayı amaçlar. Güngör, bu eserin hazırlık sürecinde Batı düşüncesini, özellikle Max Weber ve Emile Durkheim gibi sosyologların teorilerini ve sanayileşme süreçlerine dair Karl Marx'ın ekonomik analizlerini derinlemesine inceler. Paul Hazard'ın "Batı Dünyasında Büyük Değişim" ve Walt Whitman Rostow'un "İktisadi Gelişmenin Merhaleleri" gibi birçok Batılı eseri Türkçeye çevirerek bu alanlardaki bilgisini genişletir ve Türk okuyucusuna Batı'nın düşünsel birikimini sunar. Bu çeviriler, Türkiye'de modernleşme ve kalkınma süreçlerine yönelik düşünsel altyapının oluşmasına katkı sağlayarak, özellikle aydınlar ve akademisyenler arasında Batı'nın fikir dünyasının anlaşılmasını kolaylaştırır.

Ayrıca, İslam dünyası üzerine yazılmış, Seyyid Hüseyin Nasr'ın "İslam ve Modernizm" ve Fazlur Rahman'ın "İslam ve Çağdaşlık" gibi güncel eserleri de okuyarak ve bunların bazı bölümlerini tercüme ederek, dünyada olup bitenleri Türk toplumuna aktarmaya çalışır. Bu çalışmalar, Güngör'ün İslam'ın modern dünyadaki konumunu, özellikle sekülerleşme, modernleşme ve sanayileşme süreçlerinde İslam'ın toplumsal rolünü yeniden değerlendirme ve Müslümanların eğitim, ekonomik kalkınma ve kültürel kimlik gibi çağdaş sorunlarına dikkat çekme çabalarını yansıtır (Yazgan, 2018: 229). Güngör, bu süreçte İslam'ın modern dünyada karşı karşıya kaldığı zorlukların yanı sıra, bu zorlukların üstesinden gelebilme potansiyeline de vurgu yaparak, İslam'ın olumlu katkıları ve toplumsal dayanışmaya yönelik gücünü ortaya koyar. Güngör'ün bu derinlemesine analizleri, İslam'ın modern dünyadaki rolüne ilişkin kapsamlı ve eleştirel bir perspektif sunarak, özellikle eğitim, hukuk, kadın hakları ve ekonomi gibi alanlarda İslam'ın nasıl bir etki yarattığını tartışır ve Türkiye'nin toplumsal ve kültürel dinamiklerine katkı sağlamayı hedefler.

İslam dünyasının modernleşme süreci, köklü değişim ve dönüşümlerle karakterize edilen son derece karmaşık bir olgu olarak ele alınabilir. Erol Güngör'ün de vurguladığı gibi, bu süreç, Müslüman toplumların "uyku ile uyanıklık" arasında, yani bilinçsiz bir alışkanlık ve aktif bir farkındalık arasında gidip gelerek modern dünyaya uyum sağlama çabalarını yansıtmaktadır (Güngör, 1997: 17). Bu toplumlar, modernleşme sürecine ayak uydurmaya çalışırken aynı zamanda kendi kimliklerini, yani dini inançlarını, kültürel değerlerini ve sosyal geleneklerini koruma mücadelesi vermektedir. Güngör'e göre, bu toplumlar modernleşmenin sunduğu fırsatları değerlendirme noktasında belirli adımlar atarken, aynı zamanda tarihsel ve kültürel miraslarıyla olan ilişkilerini nasıl yöneteceklerine dair derin çelişkiler yaşamaktadır. Modernleşme sürecinin farklı toplumsal gruplar, siyasi çevreler ve dini otoriteler arasında farklı tepkiler ortaya çıkardığı gözlemlenmektedir. Bir kesim, modernleşme sürecini benimseyerek bu yeni duruma uygun çözümler üretme yoluna gitmiş, diğer bir kesim ise modernleşmenin

zorunlu bir gereklilik olmadığını savunmuş ve İslam dünyasının "gerileme" olarak ifade edilen bir dönemden geçmediğini ileri sürerek mevcut statükoyu korumayı tercih etmiştir. Bu çeşitli yaklaşımlar, İslam dünyasında derinlemesine bir içsel muhasebe, yani kendi tarihsel miras ve değerlerinin modern dünya bağlamında nasıl anlamlandırılacağı üzerine kapsamlı bir değerlendirme ihtiyacını gündeme getirmiş ve Batı dünyası ile olan etkileşimlerin siyasi, kültürel ve ekonomik boyutlarda yeniden değerlendirilmesini zaruri kılmıştır. Örneğin, 2016 yılında Konya'da gerçekleştirilen İslam Düşünce Atlası lansmanında sunulan sınıflandırma, İslam düşüncesinin tarihini dört temel döneme ayırarak ele almaktadır. Bu sınıflandırma, İslam dünyasının tarihsel gelişimini daha sistematik ve anlaşılır bir biçimde sunmayı amaçlamaktadır: Klasik Dönem, Yenilenme Dönemi, Muhasebe Dönemi ve Arayışlar Dönemi. Bu sınıflandırma, İslam dünyasının iç dinamiklerini ve tarihsel dönüşümlerini anlamlandırmak için önemli bir analitik çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda "gerileme" tezine karşı geliştirilen bu yaklaşım, İslam dünyasının gerilemenin olmadığını, aksine tarih boyunca sürekli bir yenilenme ve öz-eleştiri sürecinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu perspektif, İslam düşüncesinin statik bir yapı olmadığını, aksine değişen şartlara uyum sağlama ve kendini yenileme kabiliyetine sahip olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, İslam dünyasının modernleşme süreci, bu toplumların geleneksel değerleri ile modern dünya arasındaki dengeyi kurma çabalarını ve bu süreçte meydana gelen dönüşümleri anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir ve tarihsel gelişiminin incelenmesinde temel bir dayanak noktası olarak değerlendirilmelidir (*Erişim adresi: <https://islamdusunceatlasi.org/>*).

Erol Güngör'ün İslam dünyasının modernleşme sürecine dair analizleri, dönemin çeşitli entelektüel akımlarını derinlemesine değerlendirmesi ve bu akımların toplumsal dönüşüm üzerindeki etkilerini eleştirel bir perspektifle incelemesi bakımından son derece önemli ve özgün bir nitelik taşır. Güngör, Osmanlı modernleşme sürecini ele alırken, bu süreci yönlendiren Türkçü, Batıcı ve İslamcı yaklaşımların yerel kültürel ve sosyolojik gerçekliklere dair tutumlarındaki farklılıklara dikkat çeker. Güngör, Batıcı yaklaşımın modernleşmeyi batılılaşma ile eşdeğer görme eğilimini vurgulayarak, bu yaklaşımın yerel kültürel dinamiklerle çelişerek toplumsal çatışmalara yol açtığını ifade eder. Güngör'ün analizleri, Osmanlı modernleşme sürecinde etkili olan çeşitli entelektüel akımların (Türkçü, Batıcı ve İslamcı) Tanzimat dönemi reformları ve II. Meşrutiyet gibi tarihsel süreçler çerçevesinde nasıl şekillendiğini ortaya koyar. Türkçülerin ulusal kimliği merkeze alan yaklaşımları, Batıcıların radikal ve hızlı dönüşüm arayışları ve İslamcılarının geleneksel değerleri koruma çabaları, Güngör tarafından eleştirel bir çerçevede incelenir. Güngör, bu farklı yaklaşımların çoğu zaman birbirinden kopuk olduğuna ve bu kopukluğun toplumun modernleşme sürecinde ortak bir vizyonun oluşmasını engellediğine işaret eder. Stratejik uyumsuzluklar ve ortak hedeflerin eksikliği, sürdürülebilir reformların gerçekleştirilmesinde önemli engeller olarak değerlendirilir. Güngör'ün bu analizleri, Osmanlı modernleşme sürecinde yerel kültürel değerlerin ve sosyolojik dinamiklerin göz ardı edilmemesi gerektiğine dair önemli bir tartışma zemini sunar. Güngör'e göre, yerel kültürel kimliklerin ihmal edilmesi veya bu kimliklerle çatışma yaratacak modernleşme çabaları, modernleşmenin kalıcılığını ve toplum tarafından benimsenmesini zorlaştıran temel faktörlerden biridir. Güngör'ün bu bağlamda dile getirdiği eleştiriler, çağdaş modernleşme teorileri açısından da değerli çıkarımlar sunmakta ve toplumsal dönüşümün yerel koşullarla nasıl uyumlu hale getirilebileceğine dair kapsamlı bir perspektif sunmaktadır (Güngör, 1995, s. 12-15).

Güngör, modernleşme sürecini ele alırken yalnızca entelektüel akımların etkilerini irdelemenin ötesine geçerek, İslam dünyasının karşı karşıya olduğu somut yapısal zorluklara da vurgu yapmaktadır. Bu yapısal zorluklar arasında ekonomik eşitsizlik, eğitim yetersizliği ve sağlık hizmetlerindeki eksiklikler gibi sorunlar önemli bir yer tutmaktadır. Güngör'e göre, günümüzde İslam ülkelerinde gözlemlenen yoksulluk, yetersiz altyapı, kentlerin doğal afetler, savaşlar ve hızlı kentleşme gibi nedenlerle tahrip edilmesi, savaşlar ve iç çatışmalar gibi olgular bu toplumların modernleşme sürecinde karşılaştıkları en büyük engelleri oluşturmaktadır. Bu olumsuzluklar, ekonomik kalkınmayı engellemekte, toplumsal istikrarı zedelemekte ve modernleşme sürecinin gerektirdiği reformların hayata geçirilmesini zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda, İslam dünyası yalnızca tarihsel bir krizin ötesinde, aynı zamanda ekonomik durgunluk, siyasi istikrarsızlık, toplumsal kutuplaşma ve altyapı eksiklikleri gibi bir dizi yapısal sorunla da derin bir kriz içerisindedir. Görüşlerine göre, bazı aydınlar ve politikacılar bu durumu yüzeysel bir iyimserlikle ele almakta ve sorunları küçümseme eğilimi göstermektedir; Güngör, bu yaklaşımın gerçekçi olmadığını vurgulamaktadır. Ona göre, bu iyimser bakış açısı, mevcut sorunların derinliğini ve çözüm için gerekli olan kapsamlı değişiklikleri göz ardı etmektedir. Güngör, bu sorunların çözümü için yüzeysel bir iyimserlik yerine, entelektüel ve siyasi liderler tarafından derinlemesine bir öz-eleştiri yapılmasını ve özellikle ekonomik, eğitim ve sosyal reformlar alanlarındaki eksikliklerin kabul edilmesini önermektedir. Bu alanlarda somut adımlar atılması ve mevcut durumun açık ve gerçekçi bir biçimde değerlendirilmesi, bu reformların etkinliğini artırmak bakımından kritik öneme sahiptir (Güngör, 1997: 36-45).

Güngör'ün çalışmasının öne çıkan belirgin niteliklerinden biri, İslam dünyasının modernleşme sürecini salt bir geri kalmışlık ya da başarısızlık anlatısı olarak ele almaktan kaçınmasıdır. Bunun yerine, bu süreci ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal unsurları barındıran karmaşık ve çok katmanlı bir olgu olarak değerlendirir. Güngör, Osmanlı döneminden itibaren şekillenen modernleşme çabalarının, günümüz sorunlarının kökenlerini anlamak bakımından tarihi, kültürel ve toplumsal bağlamları açığa çıkaran kritik bir perspektif sunduğunu vurgular. Modernleşme sürecine tarihsel bir süreklilik içinde yaklaşır. Bu süreçte geleneksel aile yapısı, dini

değerler ve toplumsal normlar gibi yerel unsurlar ile ekonomik kalkınma, bilimsel ilerleme ve teknolojik yenilikler arasında bir denge kurma çabasının var olduğunu savunur. Modernleşmeyi analiz ederken, İslam dünyasının tarihsel mirasını ve mevcut sorunlarını dikkate alan, ekonomik, kültürel, dini ve siyasi boyutları kapsayan bütüncül bir yaklaşımı benimser. Bu değerlendirmeleriyle, Osmanlı aydınlarının modernleşme süreçlerine yönelik yaklaşımlarını eleştirel bir perspektiften değerlendirerek, modernleşmenin günümüz dinamiklerini anlamamıza daha derinlemesine bir katkı sunduğunu savunur. Güngör, İslam dünyasının mevcut sorunlarının çözümü için daha derinlemesine bir sorgulama ve gerçekçi bir eylem planının zorunluluğuna işaret eder. Bu eylem planı, eğitim reformlarını uygulamayı, ekonomik kalkınmayı sağlayacak sürdürülebilir projeleri hayata geçirmeyi, altyapı yatırımlarını artırmayı ve siyasi katılımı genişletmeyi içeren somut adımları kapsar. Bu adımlar, İslam dünyasının karşı karşıya olduğu eğitim eksiklikleri, ekonomik dengesizlikler, altyapı yetersizlikleri ve siyasi temsil sorunlarını çözmek için kritik öneme sahiptir. Eğitim reformları, bireylerin bilgi ve beceri düzeyini artırarak ekonomik ve toplumsal kalkınmaya katkı sağlar. Sürdürülebilir projeler ekonomik bağımsızlığı desteklerken, altyapı yatırımları yaşam standartlarını yükseltir. Siyasi katılımın genişletilmesi ise toplumun tüm kesimlerinin karar alma süreçlerine dahil olmasını sağlayarak demokratik bir yönetim oluşturur (Güngör, 1997: 36-45).

2.1. Türkiye'nin Modernleşme Süreci

Ziya Gökalp, Türk toplumunun Batı medeniyetiyle entegrasyon sürecini "muasırlaşma" terimiyle tanımlar. Mümtaz Turhan ise bu süreci "garplılaşma" olarak adlandırır. Niyazi Berkes ise "çağdaşlaşma" kavramını kullanarak bu süreci açıklamaya çalışır. Erol Güngör ise bu süreci "Batılılaşma" veya "modernleşme" olarak ifade etmiştir. "Batılılaşma" daha çok Batı kültür ve yaşam tarzının benimsenmesi anlamına gelirken, "modernleşme" Batı'ya özgü olmayan, evrensel anlamda teknolojik, bilimsel ve toplumsal ilerlemeyi ifade eder. Bu süreci tanımlamak için kullanılan terimler yalnızca bu isimlerle sınırlı kalmamış, "Avrupalılaşma", "asrileşme" ve "medenileşme" gibi kavramlarla da ifade edilmiştir. "Avrupalılaşma", Avrupa kültürel değerlerinin ve yaşam biçimlerinin benimsenmesini ifade ederken, "asrileşme" dönemin gerekliliklerine uygun bir şekilde yenilenmeyi ifade eder. "Medenileşme" ise daha geniş anlamda bir toplumun kültürel ve ahlaki olarak gelişip uygarlaşması sürecine işaret eder. Bu terminolojik çeşitlilik, Türk toplumunun Batı ile bütünleşme sürecine ilişkin farklı perspektifleri ve yaklaşımları yansıtmaktadır. Örneğin, Ziya Gökalp'in 'muasırlaşma' yaklaşımı, modernleşmenin yerel kültürle uyumlu bir şekilde gerçekleştirilmesini savunurken; Mümtaz Turhan'ın 'garplılaşma' kavramı, Batı'nın bilimsel ve teknolojik gelişmelerine öncelik verilmesi gerektiğini vurgular. Niyazi Berkes'in 'çağdaşlaşma' anlayışı ise, toplumsal ilerlemenin evrensel değerlere dayandırılmasını önermektedir. Kavramların her biri, sürecin kendine özgü yönlerine ve farklı düşünsel temellere dayalı olarak, entegrasyon sürecinin farklı boyutlarını ele almaktadır. Bu düşünsel temeller arasında, modernleşmenin yerel kültürle uyum içinde gerçekleştirilmesi ve Batı'nın bilimsel-teknolojik birikiminin topluma kazandırılması gibi unsurlar yer almaktadır (Aksoy, 2018: 385).

Erol Güngör'ün *İslam'ın Bugünkü Meseleleri* adlı çalışması, İslam dini ile modern dünya arasındaki etkileşimi ve özellikle Müslüman toplumların modernleşme sürecinde karşılaştığı sorunları ele almaktadır. Kitabın adının "İslam'ın meseleleri" yerine "İslam'ın bugünkü meseleleri" olarak seçilmesi, İslam'ın özünde mükemmel olduğunu ifade eder. Bu seçim, sorunların dinin kendisinde değil, insanların dini anlayış ve uygulamalarında yattığını belirtir. Bu yaklaşım, Maide Suresi'nin 3. ayetindeki "Bugün dininizi mükemmelleştirdim" ifadesine dayanarak, İslam'ın eksiksiz olduğunu ve değerlendirmenin Müslümanların çağdaş pratik ve yorumları üzerinde yapılması gerektiğini vurgular. Güngör, Müslüman toplumların modernleşme gereksinimini kabul etmekle birlikte, bu modernleşmenin Kur'an ve Sünnet rehberliğinde, Asr-ı Saadet olarak bilinen ilk Müslümanların dönemine uygun bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiğini savunur. Güngör'e göre, modernleşme süreci, İslam'ın temel prensiplerinden sapmadan, tarihsel İslami öğreti ve pratiği çağdaş dünyaya uyarlamayı amaçlar. Bu perspektif, modernleşme ve gelenek arasında dengeli bir uyum arayışı olarak değerlendirilmelidir. Bu dengeyi sağlamak için, modernleşmenin getirdiği yenilikler ve teknolojik gelişmeler, İslami değerlere uygun bir şekilde benimsenmeli, toplumsal ve ekonomik kalkınma süreçleri, ahlaki ve manevi ilkelerle dengelenmelidir. Bu dengeyi sağlamak için, İslam'ın temel öğretileri korunarak eğitim, bilim ve teknoloji alanlarında gelişmeler teşvik edilmeli ve toplumsal reformlar, dini değerlerle uyumlu bir şekilde gerçekleştirilmelidir. Böylece hem dini değerler korunur hem de modern dünyanın gerekliliklerine uygun bir şekilde toplumsal gelişim sağlanır. Güngör, bu dengeyi sağlarken, geleneksel İslami değerlerin ihmal edilmeden korunarak, çağın ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir uyarlamayı savunur. Bu yaklaşım, Müslüman toplumların kimliklerini koruyarak ve köklerinden kopmadan, modern dünyada varlık göstermelerini mümkün kılmayı amaçlamaktadır. Erol Güngör, modernleşme süreci hakkındaki görüşleriyle sadece Osmanlı Batıcılarından değil, modernleşmeyi Batı'nın değerlerini benimsemek olarak gören yaklaşımlarından; aynı zamanda İslamcı aydınardan, modernleşmeyi Batı'nın kültürel ve ahlaki etkilerine karşı bir savunma refleksi olarak ele alarak yerel ve dini değerleri vurgulayan görüşlerinden de belirgin bir şekilde ayrılmaktadır. İslamcı aydınlar, modernleşmeyi genellikle Batı'nın kültürel ve ahlaki etkilerini reddetme temeline dayandırmakta ve bu süreci aile yapısının korunması, dini ritüellerin sürdürülmesi ve toplumsal dayanışma gibi yerel ve dini değerlerle uyumlu bir şekilde sürdürmeyi savunmaktadır. Güngör ise bu yaklaşımı eleştirerek, modernleşmeyi yalnızca ahlaki ve kültürel bir mesele olarak ele almanın, bilimsel keşifler, sanayi devrimiyle gelen teknolojik yenilikler ve kentleşme gibi toplumsal dönüşümlerin önemini göz ardı etmek anlamına geldiğini belirtmektedir. Ona göre, bu tutum, Batı'nın etkilerine karşı duyulan bir tepki olarak savunmacı bir refleksin ötesine

geçememekte ve modernleşmenin gerektirdiği bilimsel, teknolojik ve toplumsal dönüşümleri kavramakta yetersiz kalmaktadır (Güngör, 1997: 8-9).

Güngör, İslam medeniyetinin altın çağlarındaki bilimsel ve felsefi başarıların modernleşme için bir model oluşturabileceğini savunur. İslamcı aydınların, bu dönemin bilime ve yeniliklere olan iştiağını yeniden canlandırmak yerine, yalnızca bir ideal olarak ele almasını eleştirir. Güngör, İslam'ın saadet çağı olarak bilinen bu dönemden hareketle modernleşmenin tarihsel birikimle uyumlu bir şekilde yeniden tanımlanması gerektiğini vurgular. Ona göre, modern bilimin reddi ya da ona mesafeli yaklaşmak, İslam dünyasının geçmişteki entelektüel başarısını görmezden gelmek anlamına gelir. İslam'ın orijinal öğretilerinin bilimi teşvik ettiğini hatırlatarak, modern bilim ve felsefeye açık bir tutumun benimsenmesi gerektiğini belirtir. Güngör, modernleşmenin yalnızca kültürel ve ahlaki bir uyanışla sınırlı kalmaması gerektiğini, bunun ötesinde toplumsal, ekonomik ve kurumsal yenilenmeyi de kapsamı gerektiğini savunur. Ona göre, Batı karşıtlığı ya da Batı'nın taklidi gibi tepkisel yaklaşımlar, İslam dünyasının sorunlarına çözüm sunmaktan uzaktır. Modernleşme, dinin esaslarına sadık kalırken toplumsal yapılar, eğitim sistemleri ve bilimsel gelişmeleri içeren kapsamlı bir dönüşümü gerektirir. Bu perspektifle Güngör, sadece dini değerlerin yeniden vurgulanmasının yeterli olmadığını, aynı zamanda bunların toplumsal ilerlemeye rehberlik edecek bir yenilenme hareketine dönüşmesi gerektiğini ifade eder. Erol Güngör, modernleşmeyi Batı karşısında savunmacı bir pozisyonun kurtararak, İslam medeniyetinin tarihsel ve entelektüel mirasına dayanan özgün bir çerçevede ele alır. İslam dünyasının, kendi geçmişindeki bilimsel ve kültürel başarıları günümüzün gereklilikleriyle birleştirerek ilerlemesi gerektiğini savunur. Bu yaklaşımıyla Güngör, nostaljik ya da reaktif duruşların ötesine geçerek, İslam dünyasına tarihsel birikim ve çağın ihtiyaçlarını bütünleştiren yapıcı bir model önerir (Güngör, 2011b: 34).

Erol Güngör, İslam dünyasının modernleşme süreciyle ilgili süregelen tartışmaları eleştirel bir bakış açısıyla ele alır. Güngör'e göre, "ihya", "tecdit", "ıslah", "reform" ve "İslami modernizm" gibi kavramlar, farklı kültürel ve dil bağlamlarında çeşitli şekillerde ifade edilse de, özünde aynı amacı taşır: İslam'ın yeniden canlandırılması ve çağın gerekliliklerine, yani bilimsel gelişmelerin takip edilmesi, toplumsal adaletin sağlanması ve eğitim sisteminin güçlendirilmesi gibi ihtiyaçlara uygun hale getirilmesi. Güngör, bu kavramlar etrafındaki tartışmaların, tarihsel anlam yükleri nedeniyle belirli bir kavrama gereğinden fazla odaklanılması ve bunun sonucunda dikkatin bu kavramların temsil ettiği dini ve toplumsal dönüşüm süreçlerinden uzaklaştığını vurgular. Bu bağlamda Güngör, "reform" ve "ıslah" kavramlarının farklı bağlamlarda kazandığı anlamlara özellikle dikkat çeker. "Reform" Batı'da genellikle Luther'in reform hareketi ile ilişkilendirilirken, Osmanlı'daki "ıslahat" girişimleri çoğunlukla başarısızlıkla anıldığı için olumsuz bir çağrışım yaratmaktadır. Bu olumsuz çağrışım, modernleşme girişimlerine karşı bir direnç oluşturmuş ve bu kavramların etkili bir şekilde benimsenmesini engellemiştir. Ancak Güngör, İslam bağlamında bu kavramların dini tahrif etmek anlamına gelmediğini, aksine İslam'ın asli kaynaklarına dönerek yeniden şekillenmeyi ifade ettiğini savunur. Ona göre, bu dönüşüm süreçleri, Hz. Peygamber'in öğretilerini temel almalı ve toplumsal canlanmayı sağlayacak şekilde yönlendirilmelidir. Güngör'ün düşüncelerinde, tecdidin önemini vurgulayan "Her asırda ümmetin din anlayışını yenileyecek müchhitler gelecektir" şeklindeki hadis önemli bir yer tutar. Bu hadis, İslam'ın zamanın değişen ihtiyaçlarına uygun olarak yeniden yorumlanması gerektiğine işaret eder ve dinin esnek yapısını ortaya koyar. Güngör, modernleşme sürecinde Kur'an ve Sünnet'in kendisinden ziyade, Müslümanların bu kaynaklara dair yorumlarının gözden geçirilmesi gerektiğini savunur. Ona göre temel hedef, Müslümanlık anlayışını Saadet Asrı'ndaki "asli haline" döndürmektir. Bu, Hz. Peygamber'in örnek alındığı, ilim ve ahlakın merkeze konulduğu bir döneme dönüşü ve hem dini hem de toplumsal bir canlanmayı ifade eder (Güngör, 1997: 8-9).

Erol Güngör, yaşadığı dönemde Arap, Hint ve Kuzey Afrikalı düşünürlerin eserlerinden yararlanarak, bu entelektüel birikimi İslam dünyasının sorunlarını geniş bir bakış açısıyla değerlendirmek için kullanır. Güngör, bu düşünürlerin eserlerini inceleyerek İslam toplumlarının geri kalmasının en büyük nedenlerinden birinin entelektüel durgunluk olduğunu belirtir. Ona göre, İslam dünyasının yeniden gelişebilmesi için öncelikle entelektüel canlılığını ve yeniliğe açıklığını yeniden kazanması gerekir. Bu nedenle, İslam'ın erken dönemlerinde olduğu gibi bilimsel araştırmalar ve düşünsel tartışmaların tekrar desteklenmesi önem taşır. Güngör, ayrıca İslam'ın diğer dinlerden farklı olarak bilim ve yeniliğe açık bir yapısı olduğunu ve bu özelliğin yeniden canlandırılması gerektiğini savunur. Ona göre, bu özellik, İslam kültürünün temel unsurlarından biri olmalıdır. Güngör, İslam dünyasının Batı'dan gelen bilimsel ve teknolojik gelişmeleri kendi kültürel ve dini değerleriyle uyumlu bir şekilde benimsemesi gerektiğini vurgular. Modernleşmenin sadece Batı'yı kopyalamak anlamına gelmediğini, aksine İslam dünyasının kendi tarihsel ve kültürel kaynaklarından beslenerek özgün bir modernleşme süreci oluşturması gerektiğini ifade eder. Bu yaklaşım, İslam dünyasının kendi potansiyelini ortaya çıkarır ve Batı'ya eleştirel ama yapıcı bir bakış açısıyla yaklaşmasına olanak tanır (Güngör, 1997: 8-9).

Hz. Peygamber'in günümüzdeki rolü ve önemi, çağdaş dünyada sürekli olarak evrilen değerler ve normlar bağlamında değerlendirilmelidir. Medya ve teknolojinin hızla geliştiği bir dönemde, özellikle gençler üzerindeki etkisi göz önüne alındığında, Müslüman toplumlar için Hz. Peygamber'in hayatının, öğretilerinin ve örneğinin sürekli olarak güncel ve anlamlı kılınması büyük bir önem taşımaktadır. Hz. Peygamber'in yaşamı ve öğretileri, onu yalnızca tarihsel bir figür olarak değil, aynı zamanda çağlar ötesi geçerliliği olan bir ahlaki ve ruhani lider olarak ele almayı gerektirir. Medya aracılığıyla sunulan değerler ve modeller çoğu zaman yüzeysel ve geçici

olabilirken, Hz. Peygamber'in sunduğu değerler derinlik ve süreklilik arz eder. Bu nedenle, onun hayatından alınacak dersler ve örnekler, günümüz toplumunun karşılaştığı zorluklarla başa çıkma konusunda rehberlik edebilir (Güngör, 1997: 8-9).

Eğitim sistemleri ve aile yapısı içinde Hz. Peygamber'in örnekliğinin güçlü bir şekilde işlenmesi, onun insanlık, adalet, hoşgörü ve sabır gibi ahlaki faziletlerini yeni nesillere aktarmak için hayati önem taşır. Bu, sadece dini metinlerin öğretilmesiyle sınırlı kalmamalı, aynı zamanda bu değerlerin günlük hayatta nasıl uygulanabileceği konusunda pratik örneklerle desteklenmelidir. Hz. Peygamber'in örnekliğini güncel tutmak ve gündemde tutmak için, onun hayatının ve öğretilerinin çağdaş bağlamlarda nasıl uygulanabileceğini gösteren çalışmalar yapılmalıdır. Bu çalışmalar, onun kişiliğini ve iradesini ön plana çıkararak, onu yüceltmek ya da sıradanlaştırmak gibi yanlışlardan kaçınmalıdır. Hz. Peygamber'in örnekliği, Müslüman toplumları için yalnızca bir geçmiş zaman öyküsü değil, aynı zamanda günümüz dünyasında yol gösterici bir ışık olarak kalmalıdır. Bu, onun yaşamını ve öğretilerini sürekli olarak yeniden değerlendirme ve yeni nesillere uygun şekilde aktarma çabası gerektirir. Hz. Peygamber'in örnekliği, insanların yükselmesine ve daha faziletli bir yaşam sürmelerine olanak tanıyan temel bir kılavuz olarak kalmalıdır (Güngör, 1997: 8-9).

İslam dünyasında ulema, yani din bilginleri, tarih boyunca dinin yorumlanması ve uygulanmasında önemli bir rol oynamıştır. Örneğin, Abbasi döneminde ulema, şeriata geliştirilmesi ve medreselerin kurulması yoluyla toplumun dini ve sosyal yaşamının düzenlenmesinde kritik bir görev üstlenmiştir. Ancak bu rol, özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ve II. Meşrutiyet sonrası dönemde yeniliklere ve çağın gerektirdiği değişimlere karşı bir direnç olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle II. Meşrutiyet sonrası Türkiye'de, Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi ve Zahid el-Kevseri gibi bazı ulemaların yenilikçi düşüncelere ve içtihatlarla sert tepki gösterdiği, bu düşünceleri tekfir (dinden çıkmış ilan etme) ve tezyif (aşağılama) yoluyla dışladığı görülmüştür. Bu durum, İslam dünyasında dini yorumlama sürecinde bir dönüşüm ve çatışma dönemine işaret etmektedir. Bu bağlamda, Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin tutumu, dönemin zorluklarını ve çelişkilerini anlamak açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Mustafa Sabri Efendi, fotoğrafın sadece vesikalık olarak kullanılmasına fetva vererek modernleşme sürecine kısmi bir esneklik göstermiştir. Bu fetva, fotoğrafın kimlik doğrulama ve resmi işlemler gibi zaruri durumlarda kullanılması gerektiği anlayışına dayanmaktadır ve bu nedenle modernleşmenin sembollerinden biri olarak kabul edilen fotoğrafın sınırlı da olsa meşruiyet kazanmasına yol açmıştır. Ancak, diğer taraftan kendi görüşlerinden farklı fetvalar verenleri dışlamış ve Türkiye'yi "darü'l-harb" (İslam toprağı dışındaki savaş alanı) ilan etmiştir. Bu tutum, modernleşme sürecine karşı direnci ve dini yorumların çeşitliliğine yönelik hoşgörüsüzlüğü açıkça gözler önüne sermektedir. Bu hoşgörüsüzlük, toplumda farklı düşüncelerin bastırılmasına, sosyal gerilimlerin artmasına ve dini reform girişimlerinin sekteye uğramasına yol açmıştır (Güngör, 1997: 202).

Bu tarihsel dönemlerde ulemanın benimsediği yaklaşım, günümüzde de toplumsal kutuplaşma, dini yorumlardaki katılık ve sosyal adalet eksikliği gibi benzer sorunların varlığına dair önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Dini bilginler ve liderlerin, toplumun değişen ihtiyaçlarına — örneğin, toplumsal cinsiyet eşitliği, eğitimde fırsat eşitliği ve gençlerin manevi ihtiyaçları gibi — uygun yorumlar geliştirmeleri ve dinamik bir dini anlayış oluşturmaları gerektiği düşüncesi, İslam'ın tarihsel tecrübesinden çıkarılması gereken temel derslerden biridir. Ayrıca, dini liderlerin ve kurumların, dini metinlerin yorumlanması ve uygulanmasında daha açık fikirli ve kapsayıcı olmalarının — örneğin farklı mezheplerin ve toplumsal grupların görüşlerini dikkate alarak, kadınların dini yaşamda daha aktif rol almasını destekleyerek — toplumun bütün kesimlerine daha etkili bir şekilde ulaşılmasını sağladığı vurgulanmaktadır. Modern dünyayla uyumlu bir dini anlayış sürdürebilmek için, geçmişte yaşanan olaylardan — örneğin, Abbasi döneminde farklı mezhepler arasındaki hoşgörü ve Osmanlı döneminde gayrimüslim topluluklarla birlikte yaşama deneyimi gibi olaylardan — alınacak dersler ışığında daha toleranslı, kapsayıcı ve yenilikçi bir yaklaşımın benimsenmesi büyük önem taşımaktadır. Dinin, değişen dünya koşullarında insanlara rehberlik etmeye devam edebilmesi için, tarihsel olayların — örneğin, Endülüs dönemindeki kültürel çeşitlilik ve bilimsel gelişmelerin modern toplumlarda hoşgörü ve eğitim politikaları açısından yeniden değerlendirilmesi — ve dini yorumların sürekli olarak güncellenmesi gerekmektedir (Güngör, 1997: 203-208).

Erol Güngör, İslam uleması ve dinî otoritelerin modern çağın sorunlarına verdikleri yanıtların yeterliliği konusunda önemli bir tartışma başlatmaktadır. Güngör, kendi gözlemleri ve deneyimlerinden hareketle, dinî bilginlerin modern dünyanın getirdiği ekonomik eşitsizlik, teknoloji bağımlılığı, hızlı kentleşme ve aile yapısındaki değişim gibi sorunlar ve toplumsal değişimlere yeterince uyum sağlayamadığını öne sürer ve bu yetersizliğin toplumun kendi çözümlerini üretme arayışını tetiklediğini vurgular. Ona göre, ulema, örneğin faizin her koşulda yasak olduğu ve kadınların kamusal alanda yer almaması gerektiği gibi geleneksel yorumlara sıkı sıkıya bağlı kalmakta ve bu durum yenilikçi ve çağdaş çözümler geliştirme konusunda isteksizliğe yol açmaktadır. Bu durum, dinî otoritelerin toplumun ihtiyaçlarına cevap verme kapasitesini ciddi şekilde sınırlandırmaktadır. Güngör, özellikle faiz ve riba konusundaki tartışmaları, örneğin faizin sadece bir ekonomik araç mı yoksa toplumsal eşitsizliği artıran bir mekanizma mı olduğu yönündeki argümanları ele alarak, ulemanın modern ekonomik sistemlere uyum sağlama konusundaki başarısızlığının somut bir örneği olarak değerlendirir. Tarih boyunca İslam hukukunda önemli bir yere sahip olan riba kavramı, modern ekonomiyle karşı karşıya geldiğinde ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Riba, İslam'da faizli işlemler yoluyla ekonomik sömürüyü engellemek amacıyla yasaklanmıştır; ancak modern ekonomide faiz, sermaye akışını sağlamak, yatırımları finanse etmek ve ekonomik

büyümeyi teşvik etmek için yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu durum, riba yasağının modern finans sistemine nasıl entegre edilebileceği konusunda önemli bir çelişki yaratmaktadır. Faiz mekanizmalarının modern dünya ekonomisinde yaygın şekilde kullanılması, İslami finans prensipleriyle uyumlu alternatiflerin geliştirilmesi ihtiyacını ortaya koymaktadır. Ancak Güngör, ulemanın bu konuda yeterince çaba göstermediğini ve yenilikçi yaklaşımlar geliştiremediğini savunur. Geleneksel yorumların dışına çıkamayan ulema, modern ekonomik düzeni — örneğin, kredi sistemleri, küresel ticaret ağları ve finansal piyasa dinamikleri gibi özellikleri — anlamakta ve bu düzenle uyumlu İslami çözümler üretmekte yetersiz kalmaktadır (Güngör, 1997: 203-208).

Bu bağlamda Güngör, Müslümanların modern ekonomik sistemle uyum sağlayamamalarının bir suçlama konusu yapılmasını eleştirir. Ona göre, dini otoritelerin çağın gerekliliklerine uygun bir rehberlik sunamaması, toplumun "yoldan çıktığı" şeklindeki eleştirilerin temelini oluşturur. Ancak Güngör, bu tür suçlamaların haksız olduğunu belirtir ve asıl problemin, dini otoritelerin modern sorunlara çözüm üretme konusundaki eksikliklerinden kaynaklandığını ifade eder. Güngör'ün analizine göre, İslam ulemasının yenilikçi bir çerçeve geliştirememesi, sadece ekonomik alanda değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel dönüşümlere uyum sağlama konusunda da ciddi bir sorun teşkil eder. Ulemanın, modern dünyanın karmaşık yapısını anlamak ve bu yapıya uygun çözümler üretmek yerine, geçmişe bağlı bir tutum sergilemesi, dini bilgiyi çağdaş bağlamda işlevsiz hale getirir. Güngör, bu durumu eleştirirken, çözümün geleneksel yorumları bütünüyle reddetmekte değil, bu yorumları çağın ihtiyaçlarına uygun bir şekilde yeniden yorumlamakta yattığını savunur. Erol Güngör, dinî otoritelerin modern sorunlara yeterli yanıtlar üretmemesi nedeniyle toplumun kendi başına hareket etmek zorunda kaldığını ve bu durumun İslam dünyasında bir yenilenme ihtiyacını ortaya çıkardığını ifade eder. Bu perspektifle Güngör, İslam'ın temel prensiplerini modern dünyaya uyarlama sorumluluğunun, sadece ulema değil, aynı zamanda geniş bir entelektüel çaba gerektirdiğini vurgular. Bu süreç hem dini otoritelerin hem de toplumun çağın gerekleri doğrultusunda daha dinamik ve yenilikçi bir yaklaşım benimsemesini zorunlu kılar (Güngör, 1997: 203-208).

Güngör'ün eleştirilerinin tarihsel bir bağlamda önemli bir örneği olarak, Osmanlı Devleti döneminde Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin verdiği fetvalar gösterilebilir. Ebussuud Efendi, askeri ve iktisadi kriz dönemlerinde toplumun ihtiyaçlarına uygun fetvalar vererek, dini hükümlerin günlük hayatın gerçekleriyle uyumlu hale getirilmesine öncülük etmiştir. Bu tür pragmatik yaklaşımlar, dini yorumların ve uygulamaların esnek olabileceğini ve dönemin şartlarına göre şekillenebileceğini göstermektedir. Bu bağlamda, Güngör'ün çağrısı, İslam alimlerinin daha cesur, açık fikirli ve yenilikçi olmaları yönündedir. Modern dünyanın getirdiği karmaşık sorunlara ve ihtiyaçlara uygun çözümler üretmek için dinî otoritelerin tarihî içtihatları yeniden değerlendirmesi ve güncellemesi gerekmektedir. Bu yaklaşım, İslam'ın evrensel ve zamansal özelliklerini korurken aynı zamanda çağın gerçeklerine uyum sağlamasını sağlayacak ve Müslüman toplumların karşılaştığı zorluklarla daha etkili bir şekilde başa çıkılmasına olanak tanıyacaktır (Güngör, 1997: 187).

19. yüzyılda Batı dünyasının bilim ve teknoloji alanında gerçekleştirdiği atılımlar, Müslüman dünyası içinde ciddi bir bölünmeye yol açmıştır. Bu dönemde iki ana görüş öne çıkmaktadır: Batıyı sorgusuz sualsiz benimseyen *Batıcı akım* ve İslam dünyasının kendi tarihine ve değerlerine daha sadık kalmayı savunan *gelenekselci akım*. Bu görüş, Batı'nın bilim ve teknoloji alanında kaydettiği ilerlemeleri idealize eder ve Müslüman dünyanın da benzer bir modernleşme yolunu izlemesi gerektiğini savunur. Nitekim 19. yüzyılın Batı bilimi, astronomiden biyolojiye, kimyadan fizik ve jeolojiye kadar pek çok alanda devrim niteliğinde gelişmeler yaşamıştır:

• Astronomi: Güneş sistemi ve evrenin yapıları üzerine detaylı keşifler yapılmış, matematiksel modeller geliştirilmiştir.

• Kimya: Periyodik tablo oluşturulmuş ve elementlerin atomik yapıları anlaşılmıştır.

• Organik Kimya: Günlük yaşamı değiştirecek kimyasal süreçler ve ürünler geliştirilmiştir.

• Fizik: Elektrik teorisi gelişmiş, enerjinin dönüşümü üzerine yasalar ortaya konmuştur.

• Jeoloji: Dünyanın oluşumu ve yapısı üzerine çığır açıcı bilgiler elde edilmiştir.

• Biyoloji: Darwin ve Lamarck ile evrimsel biyoloji, canlıların kökeni ve gelişimi üzerine yeni teoriler geliştirilmiştir.

Bu ilerlemeler, teknolojik devrimleri tetiklemiş ve lokomotifler, otomobiller, buharlı gemiler ve elektrik ampulleri gibi yeniliklerle modern yaşam şekillendirilmiştir (Güngör, 1997: 62).

İkinci görüş ise, Batı'nın bilimsel ve teknolojik üstünlüğünü, İslam dünyasının tarihi ve kültürel mirasıyla karşılaştıran ve bu üstünlüğü sorgulayan bir yaklaşımdır. Bu perspektiften bakıldığında, Batı'nın ilerlemesi, Müslüman dünyasının tarih boyunca yaptığı katkılara büyük ölçüde borçlu görünmektedir. İslam dünyası, Orta Çağlar boyunca bilim, matematik, tıp, astronomi ve felsefe alanlarında dünya çapında lider konumundaydı. İslam medeniyetinin Farabi, İbni Sina ve Gazali gibi büyük bilim insanları yetiştirdiğini ve bilimsel alanda önemli katkılar sunduğunu ifade eder. Batı'nın bilimsel ve teknolojik ilerlemeleri, bu görüşe göre, aslında İslam dünyasının tarihsel başarılarına dayanır ve bu nedenle Müslüman dünyanın kendi mirasına dönerek, bu birikimi çağdaş şartlarda yeniden değerlendirmesi gerektiği belirtilir. Bu bağlamda, Batı'nın ilerlemelerinin eleştirisi, sadece bir reddediş değil, aynı zamanda İslam dünyasına yöneltilen bir öz-eleştiri olarak da işlev görür. Bu yaklaşım Batı'nın teknolojik üstünlüğünü İslam medeniyetinin tarihsel mirasından ayrı düşünülemediğini savunur ve Müslüman dünyanın Batı'yı taklit etmek yerine kendi bilimsel ve kültürel birikimini geliştirme yoluna gitmesi gerektiğini

vurgular. Bu yaklaşım, İslam dünyasının geçmişteki bilimsel ve entelektüel başarılarından ilham alarak geleceğe dönük bir yenilenme çabası içinde olması gerektiğini öne sürer ve bu yolla hem kendi toplumsal gelişimini hem de küresel düzene katkısını artırabileceğini ifade eder (Güngör, 1997: 72).

Bu tür fikir ayrılıkları, Müslüman dünyasının modernleşme sürecini derinden etkilemiş ve bu süreç, bazı Müslüman ülkelerin Batılılaşma yönünde adımlar atmasına, bazılarının ise daha muhafazakâr bir yol izlemesine neden olmuştur. Bu tartışma, günümüzde de farklı biçimlerde devam etmekte ve Müslüman toplumların küresel düzende nasıl konumlandıkları, bilim ve teknolojiye nasıl yaklaştıkları konusunda önemli bir perspektif sunmaktadır. Bu iki görüş arasındaki çatışma, modern dünya sisteminin nasıl anlaşılacağı ve değerlendirileceği konusunda önemli sorular ortaya koyar. İslam dünyasının kendi bilim ve kültür mirasını yeniden keşfetmesi ve bu mirası modern bilim ve teknolojiyle bütünleştirmesi, bu tartışmanın merkezinde yer alır. Batı'nın ilerlemesinin yanı sıra, İslam dünyasının tarihi ve kültürel katkılarının da küresel bilim ve teknoloji tarihindeki yerini yeniden değerlendirmek, bu sürecin önemli bir parçasıdır (Güngör, 1997: 76).

Erol Güngör'ün değerlendirmeleri, modernleşme sürecinin karmaşık sonuçlarını ve Türkiye'nin özelinde yaşanan kimlik ve medeniyet çatışmalarını ele alır. Güngör, Batı'nın teknoloji ve sanayileşme odaklı modernleşme modelinin vaat ettiği barış ve refahın, aslında dünya çapında çatışmalar, savaşlar ve eşitsizliklerle sonuçlandığını vurgular. Bu bağlamda, iki dünya savaşı ve Üçüncü Dünya ülkelerinde yaşanan yoksulluk ve istikrarsızlık gibi olumsuzluklar, Batılı modernleşme anlayışının sınırlarını gösterir. Güngör'e göre, Türkiye'nin modernleşme süreci ne tam anlamıyla Batılılaşmayı başarabilmiş ne de köklü Müslüman kimliğini muhafaza edebilmiştir. Bu durum, Türkiye'nin ne Batı ne de Doğu ile tam anlamıyla entegre olamadığını ve kendi içinde bölünmüş bir kimlikle karşı karşıya kaldığını gösterir. Türkiye, bir yandan Avrupa Birliği (AB) üyeliği gibi Batı ile bütünleşme çabaları içinde bulunurken, diğer yandan Müslüman dünya ile olan tarihi ve kültürel bağlarını da korumaya çalışmaktadır. Güngör'ün analizlerinde Türkiye'nin "belli bir medeniyet havzasına girememiş" olması, ülkenin hem Batı hem de Doğu arasında sıkışmış, kendi benzersiz yörüngesini bulmaya çalışan bir ülke olduğunu gösterir. Türkiye'nin bu durumu, kültürel kimlik arayışı ve uluslararası ilişkilerdeki yerini belirleme çabası olarak da yorumlanabilir (Güngör, 1997: 100).

Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin yönetimi, modernleşme ve Batılılaşma sürecini hızlandırmak için belirgin adımlar atmıştır. Atatürk liderliğindeki bu dönüşüm hem siyasi hem de kültürel alanlarda derin izler bırakmıştır. Bu sürecin amacı, Türkiye'yi bir İslam ülkesinden ziyade, laik ve modern bir devlet olarak yeniden şekillendirmektir. Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan reformlar arasında, şapka ve kıyafet kanunları, alfabe değişikliği, tekke ve zaviyelerin kapatılması gibi sosyal ve kültürel dönüşümler yer almaktadır. Ayrıca, laik eğitim sisteminin getirilmesi ve Şer'i hukukun yerine laik hukuk sisteminin geçirilmesi, Türkiye'nin Batılılaşma sürecinde önemli kilometre taşları olarak kabul edilir. Bu dönüşümlerin bazı alanlarda başarılı olduğu söylenebilir. Özellikle eğitim ve hukuk sistemlerinde yapılan değişiklikler, Türkiye'nin modernleşme sürecine önemli katkılar sağlamıştır. Ancak, bu süreç her zaman halkın geniş kesimlerince benimsenmiş değildir. Batılılaşma çabaları, toplumun bazı kesimlerinde dirençle karşılaşmış ve zaman zaman kimlik krizine yol açmıştır. Türkiye'nin tam anlamıyla Batı kültürüne entegre olamaması ve aynı zamanda İslam kültüründen tamamen kopmaması, ulusal kimlik konusunda süregelen bir tartışma yaratmıştır. Bu durum, Türkiye'nin ne tam olarak Batılı ne de tam olarak geleneksel İslami bir ülke olarak tanımlanamayacak bir kültürel kimlik geliştirmiş olmasıyla sonuçlanmıştır (Güngör, 1997: 186-191).

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren süregelen bu iç çatışma, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde ve iç politikasında çeşitli zorluklara yol açmıştır. Cumhuriyet dönemi reformlarının uzun vadeli etkileri, Türkiye'nin hem Batı ile olan ilişkilerini hem de kendi iç dinamiklerini şekillendirmeye devam etmektedir. Laiklik ve modernleşme, Türkiye'nin politik ve sosyal hayatında merkezi temalar olarak kalmış, ancak bu süreçler hala tartışmalı ve çok boyutlu olarak önemini korumaktadır. Cumhuriyet döneminin siyasal yönetimi, Türkiye'nin artık İslam medeniyetinde kalmayacağını ve hızla Batı'ya katılması gerektiğini düşünerek, İslam kültürünün resmî kurumlardaki görüntüsünü ortadan kaldırdılar. Özellikle Tek Parti döneminde hızını arttıran laikleşme uygulamalarının bazı alanlarda hedeflerine ulaştığı söylenebilir; ancak aynı ekibin İslam'dan ayrılma çabaları gibi Batılılaşma çabaları da ancak belli bir noktaya kadar başarıya ulaşmıştır. Basitçe ifade etmek gerekirse Türkiye, Batı kültürüne girememiş, İslam kültürü içinde de kalamamıştır (Güngör, 1997: 186-191).

2.2. Modernleşme Sürecinin Getirdiği Zorluklar ve Çelişkiler

Erol Güngör'ün tespitleri, Türkiye'nin modernleşme ve Batılılaşma sürecinde yaşadığı zorlukları ve çelişkileri vurguluyor. Bu süreç, teknolojik gelişim ve kültürel değerler arasında bir denge kurma mücadelesini içeriyor. Batının teknolojisini alalım, kültürünü almayalım" yaklaşımı, Türkiye'de modernleşmeyi şekillendiren temel bir fikir olmuştur. Ancak bu ayrımın pratikte sürdürülebilir olup olmadığı büyük bir soru işareti yaratmıştır. Teknolojik alımlama sürecinde kültürel unsurların da belli oranda transfer olması kaçınılmazdır. Örneğin, teknolojik cihazların kullanımı, internet erişimi ve medya tüketimi gibi unsurlarla birlikte Batı kültürünün bazı yönleri de topluma sızır. Güngör'e göre, Türkiye'nin Batı medeniyetine entegrasyon çabaları iki yüzyıldır devam etmektedir ve bu sürecin sonu hâlâ belirsizdir. Modernleşme çabalarının başarısızlıkla sonuçlanmış olabileceği ifadesi, bu sürecin ne kadar karmaşık ve zorlayıcı olduğunu gösterir. Bu bağlamda, Türkiye'nin modernleşme süreci, sadece teknolojiyi benimsemekle kalmayıp, aynı zamanda kültürel entegrasyon ve yerel değerlerin

korunması gibi zorlukları da içermektedir. Bu süreç, teknolojik gelişmelerin yanı sıra, sosyal ve kültürel boyutlarıyla da ele alınmalıdır. Bu çerçevede, Türkiye'nin hangi Batı unsurlarını benimseyeceği ve hangi yerel değerleri koruyacağı üzerine sürekli bir tartışma ve değerlendirme gerekmektedir (Güngör, 1997: 32).

Türkiye'nin modernleşme ve Batılılaşma sürecindeki tartışmaları, çeşitli düşünsel akımlar ve ideolojiler arasındaki fikir ayrılıklarını yansıtır. Bu süreç, teknolojik alım, kültürel adaptasyon ve kimlik koruma çabaları arasında dengeler kurmayı gerektirir (Subaşı, 1996: 78). Batılılaşma, genellikle Batı'nın teknolojik, bilimsel, politik ve kültürel unsurlarını benimseme sürecini ifade eder. Bu süreç, eğitim sistemlerinin yeniden düzenlenmesi, hukuk ve yönetimde reformlar yapılması, bilimsel ve teknolojik yeniliklerin entegrasyonu gibi bir dizi değişiklik gerektirir. Ayrıca, demokrasi, insan hakları gibi ideallerin benimsenmesi ve bunların toplumsal normlara dönüşmesi de Batılılaşma sürecinin bir parçasıdır (Güngör, 1997: 87). Batı medeniyetinin unsurları arasında bilimsel rasyonalite, teknolojik ilerleme, sekülerizm, bireycilik ve demokratik yönetim sistemleri bulunur. Ancak bu unsurların her biri, farklı kültürel ve tarihsel bağlamlarda değişik şekillerde uygulanabilir. Erol Güngör, Batılılaşma sürecinin hem teknolojik hem de kültürel boyutları olduğunu ve bu ikisi arasında net bir ayırım yapılamayacağını belirtir. Güngör'e göre, Batı teknolojisini kabul etmek isteyenler, farkında olmadan Batı kültürünün de bazı unsurlarını kabul etmek zorunda kalırlar. Bu, Güngör'ün "kültür bacadan girer" benzetmesiyle ifade edilir, yani kültürel etkileşimler genellikle kaçınılmazdır (Vayni, 2014: 45).

Ziya Gökalp (1876-1924) ve Babanzade Ahmet Naim (1872-1934) gibi aydınlar, Türk kimliğini korurken Batı'nın teknolojik ve bilimsel unsurlarını benimsemenin mümkün olduğunu ifade eder (Kara, 2001: 248). Gökalp, teknolojik ilerlemeyi kültürel kimliğin korunması şartına bağlar ve bu iki unsuru birbirine zıt değil, tamamlayıcı olarak görür. Babanzade ise, İslam ve Batı arasındaki ilişkiyi ele alırken, Batı'nın bilimsel ve teknolojik kazanımlarının evrensel olduğunu ve bu unsurların yerel değerlerle uyumlu bir şekilde benimsenebileceğini savunur (Güngör, 1995: 10). Bu bağlamda, Türkiye'nin modernleşme süreci hem iç dinamiklerin hem de dış etkileşimlerin etkisiyle şekillenir ve oldukça karmaşık bir yapı sergiler. Batılılaşma, yalnızca teknoloji ve bilimle sınırlı kalmaz; aynı zamanda sosyal, kültürel ve etik değerleri de kapsar. Bu durum, toplumda yerel değerlerin korunması ile küresel düşüncelerin entegrasyonu arasında bir denge kurma ihtiyacını doğurur. Gökalp, bu dengeyi "hars" ve "medeniyet" kavramlarıyla açıklar. Ona göre, hars, bir milletin öz değerlerini temsil ederken, medeniyet evrensel ve bilimsel ilerlemeyi ifade eder. Bu yaklaşımla, Gökalp, Batı'dan alınacak unsurların yerel kültürle uyum içinde benimsenebileceğini savunur. Türkiye'nin modernleşme deneyimi, bu tür fikirlerin etkisiyle teknoloji ve bilimin çağdaş normlara uygun bir şekilde benimsenmesi gerektiğini ortaya koyar. Ancak bu benimseme süreci, kültürel kimliğin zayıflaması veya yerel değerlerin yok olması anlamına gelmez. Aksine, kültürel mirasın korunarak evrensel değerlere açık bir modernleşme anlayışı benimsenir. Bu çerçevede, Türkiye, Batı'dan bilimsel ve teknolojik kazanımları alırken, kendi kültürel değerlerini ve etik normlarını muhafaza etmeye çalışır. Bu yaklaşım, modernleşmenin yerel değerlerden tamamen koparak gerçekleşmesi gerektiği fikrini reddeder ve kültürel kimliği koruyarak ilerlemenin mümkün olduğunu savunur. Türkiye'nin modernleşme sürecinde, Gökalp ve Babanzade'nin önerdiği gibi, teknoloji ve bilimin getirdiği yenilikler, yerel kültürel değerlerle harmanlanır ve bu süreç, Batı'nın etkisi ile yerel kimlik arasındaki dengenin korunmasına yönelik bir çaba olarak devam eder. Bu anlayış, Batı'dan alınacak unsurların yalnızca bir araç olarak kullanılması gerektiğini ve bu araçların Türk kültürünün temel dinamikleri ile uyum içinde uygulanması gerektiğini vurgular (Vayni, 2014: 45).

Erol Güngör ve Fuat Sezgin'in düşünceleri, Türkiye'nin modernleşme ve Batılılaşma sürecinde, ahlaki değerlerin, çalışma etiğinin ve bilimsel disiplinin önemini vurgulamaktadır. Her iki düşünür de, Batı'nın yalnızca teknolojik ya da yüzeysel kültürel unsurlarını benimsemek yerine, onun bilimsel yaklaşımı ve iş disiplininin de özümsemesi gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda, Batı'nın bilim ve çalışma anlayışına ilişkin, bilimsel disiplinin önemini gösteren somut bir örnek olarak, Fuat Sezgin hocası Helmut Ritter ile yaşadığı bir anısını paylaşır: "Bir gün hocam Helmut Ritter bana sordu: 'Kaç saat çalışıyorsun?' Ben de günde 13-14 saat çalıştığımı söyleyince 'Bu yeterli değil, bilim insanı olmak istiyorsan çok daha fazlasını yapmalısın' dedi. Çalışma saatlerini artırmalıyım. Ben 24 saat çalışıyorum. Günler uzun olsaydı daha çok çalışırdım' dedi." Fuat Sezgin, bu olaydan sonra günlük çalışma süresini 17 saate çıkardığını ve bu disiplinli çalışma temposunu 70 yaşına kadar sürdürdüğünü belirtir. 70 yaşından sonra ise günlük çalışma süresini birkaç saat azaltarak yine de günde 13-14 saat çalışmayı hedeflediğini ifade eder. Bu anlatı, Batılılaşmanın yalnızca teknolojik unsurların, örneğin endüstriyel makineler, altyapı projeleri ve iletişim teknolojileri gibi unsurların benimsenmesiyle sınırlı kalmaması, aynı zamanda Batı'nın bilimsel ve entelektüel çalışma disiplininin de içselleştirilmesi gerektiği düşüncesini desteklemektedir. Türkiye'nin modernleşme sürecinde Batı'nın bilimsel ve entelektüel disiplininin benimsenmesini ve çalışma etiğinin önemini vurgulayan Güngör ve Sezgin gibi aydınlar, toplumsal gelişimin yalnızca teknolojiye değil, aynı zamanda bu teknolojiyi üreten bilimsel ve kültürel birikime dayandığını belirtmektedirler (Fuat Sezgin Öğrencilerle Söyleşi, 2016: 9).

Güngör'e göre bir insan, bazı alışkanlıklarını terk eder, bazı inançlarını değiştirir ve özellikle genç yaşlarda köklü alışkanlıklar geliştirmemişse, kendisine sunulan birçok şeyi kolaylıkla benimser. Ancak, kırk veya elli yaşlarında, artık şahsiyeti tam anlamıyla şekillenmiş bir bireye, geçmişte benimsediği her şeyi bırakması teklif edildiğinde, bu durum onun için adeta bir intihar anlamına gelir. Çünkü birey, uzun yıllar boyunca kazandığı inanç ve alışkanlıklarla bir kimlik oluşturur ve bu kimliğin radikal bir şekilde değiştirilmesi, bireyin varoluşsal

bütünlüğünü tehdit eder. Bireyin, bu tür bir değişikliği kabul etmesi halinde, ortaya tamamen farklı bir kimlik çıkar; eski şahsiyet artık varlığını yitirir. Bu durum, bireyin kendi geçmişiyle bağlarını koparması ve kişisel tarihinden soyutlanması anlamına gelir. Dolayısıyla, bireyin köklü alışkanlıklarını ve inançlarını değiştirmesi, yalnızca basit bir adaptasyon değil, aynı zamanda onun için derin bir dönüşüm sürecidir. Bu dönüşüm, yeni bir kişilik inşa edilmesini gerektirir ve bu süreç, bireyin kendini tanımlama biçiminden toplumsal ilişkilerine kadar her alanda köklü bir değişim yaratır (Güngör, 1993: 9).

Erol Güngör, Arnold J. Toynbee'nin teorilerini kullanarak, Batı'nın İslam dünyası üzerindeki etkilerini ve bu etkilerin yol açtığı farklı tepkileri analiz ediyor. Toynbee, "Medeniyetin Yargılanması" adlı eserinde, medeniyetlerin karşılaştığı zorluklar karşısında nasıl tepki verdiğini "zealot" ve "Herodian" olarak iki farklı tip üzerinden inceler. Bu tür bir ayırım, Güngör'ün İslam dünyasındaki modernleşme sürecine bakışını derinleştiriyor. Zealot tipi, Batı'nın etkisine karşı direnen, geleneksel değerlere sıkı sıkıya bağlı kalan ve medeniyetinin geçmiş başarılarını savunan bir grup olarak tanımlanır. Bu grup, değişime karşı direnç gösterir ve kendi kültürel ve dini değerlerinin üstünlüğünü vurgular. Güngör'e göre, bu tür bir yaklaşım, özellikle Batı ile daha az teması olan İslam ülkelerinde yaygındır. Herodian tipi ise, Batı ile yoğun bir etkileşim içinde olan ve bu etkileşim sonucu Batı'nın kültürel ve teknolojik unsurlarını benimseyen, kendi geleneksel değerlerinden uzaklaşan bireyleri ifade eder. Bu tip, zorluklar karşısında adaptasyonu ve entegrasyonu tercih eder, Batı'nın silahlarını ve taktiklerini benimseyerek kendini korumaya çalışır. İstanbul ve Kahire gibi kozmopolit şehirlerde bu tip daha sık rastlanır. Güngör, bu iki uç tipin İslam toplumları içinde azınlık olduğunu ve büyük çoğunluğun bu iki kutup arasında yer aldığını belirtir. Güngör'e göre, büyük çoğunluk ne ezilmiş ne de fosilleşmiş; aksine, Batı'ya bir alternatif olarak varlığını sürdüreceği şekilde uyum sağlamıştır. Bu, İslam toplumlarının, Batı'nın teknolojik ve kültürel etkilerini kendi kültürel değerleriyle harmanlayarak bir tür sentez oluşturabileceği anlamına gelir. Bu analiz, Türkiye'nin ve genel olarak İslam dünyasının modernleşme sürecinin sadece Batılılaşma veya geleneksel değerlere sıkı sıkıya bağlı kalma arasında bir seçim olmadığını gösterir. Bunun yerine, bu süreç, her iki etkiyi de içerecek şekilde, daha karmaşık ve çoğulcu bir yol izleyebilir. Güngör, Türkiye'nin ve İslam dünyasının kendi yolunu çizebileceğini ve Batı ile etkileşimlerinin, mutlaka kendi kimliklerini kaybetmelerine yol açmayacağını vurgular (Güngör, 1997: 192-193).

3. İslam Ülkelerinde Batılılaşma

Ernest Renan'ın 19. yüzyıl sonlarındaki Afrika ziyaretleri ve sonrasında Fransızların bölge üzerindeki etkileri, Batı medeniyetinin yayılma politikalarına dair önemli bir örnek teşkil eder. Renan ve dönemin diğer Batılı düşünürleri, sıklıkla Batı medeniyetini diğer kültürlerden üstün gören bir anlayışa sahipti. Bu, özellikle kolonyal dönemde, Batı'nın diğer bölgeler üzerindeki ekonomik ve siyasi hâkimiyeti ile birleştiğinde, yerel kültürler ve topluluklar üzerinde derin etkiler bıraktı. Renan'ın ziyaret ettiği gayrimüslim Afrika topluluklarının Batılıları kolaylıkla kabul etmeleri, o dönemde Batı teknolojisi ve askeri gücünün etkisiyle açıklanabilir. Batı medeniyeti, teknolojik ve askeri üstünlüğünü kullanarak yerel halkları etkisi altına alıyordu ve bu durum, pek çok Afrika topluluğu tarafından mecburi bir kabullenme olarak ortaya çıktı. Öte yandan, Müslümanların yoğunlukta olduğu Cezayir gibi bölgelerde durum farklıydı. Cezayir, tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış zengin bir kültürel mirasa sahiptir. Fransız işgali karşısında Cezayirlilerin direnişi, bu tarihsel ve kültürel bağlamın bir sonucu olarak görülebilir. Cezayirli, Fransızların teknolojik ve askeri üstünlüğünü tanısalarda da bu durumu kendi kültürel ve medeniyet değerlerinin altında görmediler. Cezayir'in bağımsızlık mücadelesi, Batı karşısında direnişin ve öz kimlik savunmasının simgelerinden biri haline geldi. Bu mücadele, Batı'nın "medeniyet" kavramını tek yanlı bir şekilde yorumlama ve uygulama çabasına karşı bir tepki olarak değerlendirilebilir. Bu tür olaylar, Batı ve diğer kültürler arasındaki etkileşimleri anlamamızda kritik bir öneme sahiptir ve günümüzdeki küresel ilişkilerde de yankılarını sürdürmektedir (Güngör, 1997: 123).

Erol Güngör'ün doçentlik tezinde ulaştığı sonuçlar, Cezayir'deki yerel halkın Fransız işgaline ve Batı medeniyetine nasıl tepki verdiğini anlamamıza yardımcı olur. Güngör, Cezayirli, Fransızların teknolojik başarılarını takdir ederken, kendi kültürel ve medeniyet birikimlerini Fransızlardan üstün gördüklerini belirtir. Bu, Batı medeniyetinin üstünlüğü iddiasına karşı bir direniş biçimi olarak değerlendirilebilir. Cezayir'deki durum, Batı'nın üstünlüğü algısına karşı yerel bir özgüven ve direnişin var olduğunu gösterir. Cezayirli, Fransızların teknolojik başarılarını takdir etmelerine rağmen, bu başarıların kendi medeniyet değerleriyle ölçülemeyeceğini düşünürler. Bu durum, medeniyetler arası etkileşimde çoğunlukla göz ardı edilen bir noktadır: Teknolojik ilerleme her zaman kültürel üstünlük anlamına gelmez. Renan'ın "İslam ve Bilim" konuşması, Batı'nın İslam dünyası ve genel olarak Doğu'ya bakış açısını yansıtır. Renan'ın Müslümanlara yönelik eleştirileri, Batı'nın kendi medeniyetini diğerlerinden üstün görme eğiliminin bir örneği olarak karşımıza çıkar. Renan, Müslümanların kendilerini Avrupalılardan üstün görmelerini "kuru ve batıl bir inanç" olarak nitelerken, bu yorum Batı merkezli bir bakış açısını ve kültürel emperyalizmi temsil eder. Cezayir örneği, yerel halkın kendi kültürel kimliklerine sahip çıkarak Batı'nın kültürel ve medeniyet üstünlüğü iddialarına nasıl meydan okuyabileceğini ortaya koyar. Bu durum, günümüzde de devam eden kültürel çeşitliliğin ve karşılıklı saygının önemini vurgular (Güngör, 1997: 123).

Erol Güngör'ün analizi, Avrupa tarihinde Aydınlanma döneminin ardından ortaya çıkan ve 19. ve 20. yüzyıllarda hız kazanan din ve ideoloji ilişkisini değerlendirir. Bu dönemlerde, dinin toplumsal ve bireysel hayattan uzaklaştırılması ve yerini çeşitli ideolojilere bırakması, Avrupa'da önemli bir kültürel ve siyasal değişime işaret

eder. Aydınlanma ile başlayan süreçte, akılcılık ve bilimsel düşünce ön plana çıktı. Bu dönemde din, çoğu zaman irrasyonel ve geri kalmış olarak görüldü ve Avrupa'da dinin toplumsal hayattaki etkisi azaltılmaya çalışıldı. Bu boşluğu doldurmak üzere, özellikle Komünizm ve Faşizm gibi ideolojiler ortaya çıktı. Bu ideolojiler, dinin toplumdaki birleştirici ve yönlendirici rolünü üstlenmeye çalıştı, ancak bunu yaparken bireyler üzerinde baskıcı ve totaliter yöntemler uyguladı. Güngör'e göre, bu yeni ideolojiler adeta bir dinin yerini alırken, Lenin ve Hitler gibi liderler ise bu ideolojilerin karizmatik "peygamberleri" olarak ortaya çıktı. Bu liderler, sıkı sıkıya bağlılık ve neredeyse tanrısal bir reverans ile takip edildi. Bu durum, bireylerin manevi ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılamak için yeni bir tür "dini" yapı oluşturduğunu gösterir. Güngör'ün vurguladığı gibi, dinlerin yok olduğu düşünülse de aslında bu sadece bir yanılsamadır. Dinin temel ihtiyaçlarını karşılayamayan ideolojiler, zamanla yerlerini ya başka ideolojilere ya da farklı dinî yapılanmalara bırakabilir. Dinin, toplumların temelinde yatan sabit bir unsuru olduğunu ve çeşitli formlarda sürekli olarak yeniden canlandığını göz önünde bulundurarak, Güngör bu durumu, insan doğasının kaçınılmaz bir parçası olarak değerlendirir. Bu tahlil, dinin insan hayatındaki kalıcı etkisinin altını çizer ve ideolojilerin dinin yerini tam anlamıyla alamayacağını, çünkü insanların manevi ve moral ihtiyaçlarının sadece politik veya ekonomik ideolojilerle tam olarak karşılanamayacağını öne sürer. Güngör'ün bu analizi, din ve ideoloji arasındaki sürekli etkileşimi ve insan hayatındaki derin bağları vurgular (Güngör, 1982: 171-172).

Erol Güngör'ün din üzerine yaptığı bu derinlemesine yorumlar, dinin sadece teorik bir inanç sistemi olmadığını, aynı zamanda bireylerin ve toplumların günlük yaşantıları üzerinde somut etkilere sahip, yaşayan bir pratik olduğunu vurgulamaktadır. Güngör'e göre, din, bireylerin düşünce, duygu ve yaşam tarzlarını şekillendirir ve toplumsal olaylara yön verir. Bu bağlamda din, sadece manevi veya ritüelistik değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel bir fenomen olarak işlev görür. Güngör, dinin bilgi, bilim, sanat ve medeniyet gibi çeşitli insan faaliyetleriyle iç içe geçmiş olduğunu belirtir. Bu, dinin, bir toplumun kültürel ve medeni yapısını sadece şekillendirmekle kalmayıp aynı zamanda bu yapılar tarafından da şekillendirildiğini gösterir. Din bu yüzden, bir ideoloji gibi basitçe sınıflandırılmaz; çünkü ideolojiler genellikle belirli politik veya ekonomik amaçlara hizmet eden daha dar çerçeveli düşünce sistemleridir. Güngör, dinin ideolojilerle karşılaştırılmasının yanıltıcı olduğunu öne sürer çünkü ideolojiler genellikle belirli bir dünya görüşünü veya politik düzeni teşvik etmek için ortaya çıkarlar. Buna karşın din, daha kapsamlı ve derinlemesine bir yaşam biçimi sunar. Dinin insan hayatındaki rolü, sadece politik veya ekonomik boyutları aşan, bireyin kimliğini, ahlakını ve toplumsal ilişkilerini de içine alan daha geniş bir spektrumda değerlendirilmelidir. Din, toplumsal olaylarda ve bireylerin hayatlarında bir anlam ve amaç sağlar, topluluk oluşturur ve insanları bir araya getirir. Aynı zamanda, bireylerin ve toplumların karşılaştığı zorluklar karşısında bir dayanak noktası sunar. Bu yönüyle, din bir bağlayıcı güç olarak işlev görür ve toplumsal yapının temel bir unsuru haline gelir. Erol Güngör'ün vurguladığı gibi, din bir ideolojiden çok daha fazlasını temsil eder ve onu sadece politik veya ekonomik bir sistemle karşılaştırmak, onun zengin ve çok boyutlu yapısını göz ardı etmek anlamına gelir. Dinin toplumsal hayattaki yerini anlamak, onu bir yaşam biçimi olarak kabul etmeyi ve onun insan deneyiminin her yönüyle nasıl iç içe geçtiğini kavramayı gerektirir (Güngör, 1982: 171-172).

Erol Güngör'ün işaret ettiği gibi, 20. yüzyılda komünizm ve faşizm gibi ideolojiler, dinin sosyal ve toplumsal rollerini üstlenmeye çalışmıştır. Bu ideolojiler, dinin geleneksel olarak sağladığı otorite ve bağlılık yapısını taklit ederek, kendi liderlerini ve ritüellerini oluşturmuştur. Bu süreçte, liderler neredeyse tanrılaştırılmış ve ideolojik sistemler, dinin yerini alacak şekilde kurgulanmıştır. Komünizm ve faşizm gibi ideolojiler, dini yapıları andıran bir otorite ve bağlılık düzeni kurmuşlardır. Bu sistemlerde, Lenin, Stalin ve Hitler gibi liderler, dini liderler gibi takip edilmiş ve neredeyse kutsanmıştır. Bu liderler, sadece politik figürler olmanın ötesinde, topluluklarının manevi ve moral yönlerini de yönlendirme gücüne sahip olarak görülmüştür. Dinlerde olduğu gibi, komünizm ve faşizm de kendilerine özgü ritüeller ve semboller geliştirmiştir. Nazi Almanyası'nda "Heil Hitler" selamı, Sovyetler Birliği'nde Kızıl Meydan'daki geçit törenleri gibi faaliyetler, bu ideolojilerin dini ritüellere benzer toplumsal pratikler oluşturduğunu gösterir. Bu ritüeller, ideolojik bağlılığı pekiştiren ve topluluk içindeki uyumu sağlayan araçlar olarak işlev görmüştür. Güngör'ün analizi, ideolojilerin nasıl bir dinin işlevlerini yerine getirebileceğini ve toplumsal yapılarda benzer boşlukları doldurabileceğini ortaya koyar. Ancak, bu ideolojilerin getirdiği otorite ve disiplin, genellikle baskıcı ve totaliter yönetim biçimleriyle bağlantılıdır. Bu yüzden, dinin sağladığı manevi ve ahlaki rehberlikten farklı olarak, ideolojiler daha çok kontrol ve yönlendirme amacı güder. Güngör'ün değerlendirmeleri, dinin toplum üzerindeki etkilerini anlamamızı derinleştirirken, ideolojilerin bu rolleri nasıl manipüle edebileceğini ve potansiyel tehlikelerini de gösterir. Din ve ideoloji arasındaki bu kesişimler, 20. yüzyıl politik tarihinde önemli bir yer tutar ve bu tür ideolojilerin toplum üzerindeki uzun vadeli etkileri üzerine düşünmemiz için bize zemin hazırlar (Güngör, 1982: 171-172).

İslam ülkelerindeki sosyal ve ekonomik adaletsizlikler, bazı Müslüman düşünürlerin ve liderlerin sosyalizm ile İslam'ı birleştirme çabalarına zemin hazırlamıştır. Bu, özellikle Mısır gibi ülkelerde daha belirgin hale gelmiş ve Cemal Abdülnasır liderliğindeki Hür Subaylar Hareketi'nin yürüttüğü Nasırcılık gibi ideolojilerle kendini göstermiştir. İslam'ın sosyal adalet prensipleri, pek çok Müslüman düşünür ve lider tarafından sosyalizmle uyumlu olarak değerlendirilmiştir. Zira İslam, zekât gibi pratiklerle zenginlik ve kaynakların daha adil bir dağılımını teşvik eder. Ancak, bu kesişim tam olarak Batı anlamındaki sosyalizmle örtüşmeyebilir. Cemal Abdülnasır'ın öncülüğünde Mısır'da gerçekleşen Nasırcılık, Arap milliyetçiliği ile sosyalizmi birleştirmeye çalışan bir ideolojydü. Nasırcılık, ülkenin ekonomik kaynaklarının millileştirilmesini, yani devlet kontrolüne alınmasını

savundu. Bu politikalar, özellikle Süveyş Krizi sırasında Batı'nın ekonomik çıkarlarına meydan okumuş ve Mısır'ın kendi kaynakları üzerinde daha fazla kontrol sahibi olmasını hedeflemiştir. Ne var ki, Nasır'ın politikaları, Mısır'da beklenen sosyal ve ekonomik dönüşümleri gerçekleştirmedi. Mülkiyetin devlet eliyle kontrol edilmesi, yeni bir elit sınıfın, yani jakoben bir sınıfın yükselmesine zemin hazırladı. Bu sınıf genellikle ordudan gelen üst düzey subaylardan oluşuyordu ve ekonomik fırsatları kendi lehine kullanmaktan çekinmedi. Böylece, devrimin getirdiği "değişim", esasen elitlerin değişimiyle sınırlı kaldı ve halkın genel refah seviyesinde bir iyileşme sağlanamadı. Mısır örneği, ideolojik sistemlerin ve liderlerin, teoride adalet ve eşitlik vaat etmelerine rağmen, pratikte nasıl farklı sonuçlar doğurabileceğini gösteriyor. İdeallerin uygulamaya geçirilmesi sürecinde, güç yapıları ve insan faktörü, ideolojik hedeflerin gerçekleşme şeklini büyük ölçüde etkileyebilir. Mısır-İsrail savaşları sırasında ortaya çıkan askeri ve yönetsel zafiyetler, bu gevşek sistemin sürdürülebilir olmadığını gözler önüne serdi. Bu durum, ideolojik değişimlerin yalnızca yapısal değil, aynı zamanda fonksiyonel ve etik dönüşümleri de gerektirdiğini vurgulamaktadır (Güngör, 1997: 119-121).

4. Türkiye ve Laiklik

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılları ve sonrasında yaşanan siyasi ve sosyal dönüşümler, tarihsel açıdan oldukça karmaşık ve çok boyutlu süreçlerdir. Bahsettiğiniz alıntıda, Cumhuriyetçi iktidarların, özellikle tek parti döneminde, eski Osmanlı rejimini ve onun dini temellerini reddetme çabası vurgulanmaktadır. Bu süreç, yeni bir ulusal kimlik ve modern bir devlet yapısı oluşturma amacını taşımaktadır. Bu tür radikal dönüşümler, genellikle mevcut sosyal, politik ve dini yapıları değiştirmeyi ve yeni bir ideolojik çerçeve oluşturmayı hedefler. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan reformlar, sadece idari ve siyasi alanlarda değil, aynı zamanda dini ve kültürel alanlarda da derin izler bırakmıştır. Bu süreçte dini kurumların ve figürlerin etkisi azaltılmaya çalışılmış, laik bir devlet yapısı güçlendirilmeye çalışılmıştır. Güngör'ün ifadeleri, bu tür siyasi değişim süreçlerinde dini kurumların ve liderlerin nasıl ele alındığını ve siyasal iktidarların bu tür değişimleri nasıl yönettiğini anlamak için önemli bir perspektif sunar. Türkiye'deki siyasi değişimlerin dini unsurlarla olan ilişkisi, siyasi bilimler ve tarih disiplinlerinde halen aktif olarak tartışılan bir konudur. Modern Türkiye'nin inşasında, dini unsurların yeniden şekillendirilmesi ve dini otoritelerin siyasi arenadan uzaklaştırılması, yeni rejimin meşruiyetini sağlama ve toplumsal dönüşümü hızlandırma çabalarının bir parçası olarak görülebilir (Güngör, 2007: 94).

Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislam, sadece dini bir lider olmanın ötesinde, aynı zamanda siyasi bir otorite olarak da önemli bir rol oynamıştır. Bu makam, İslami hukuku yorumlama ve uygulama yetkisi ile donatılmış olup, padişahlar ve devlet yönetimi için kritik kararlar alınmasında merkezi bir figürdü. Şeyhülislamın padişahı azletme yetkisi gibi güçlü yetkilere sahip olması, bu pozisyonun Osmanlı siyasi yapısında ne kadar kritik bir rol oynadığını gösterir. Osmanlı döneminde zaman zaman padişahın isteklerine karşı çıkan ve bağımsız kararlar alan Şeyhülislamlar olmuştur. Bu, Şeyhülislamlığın sadece dini değil, aynı zamanda siyasi bir güç olarak da işlev gördüğünün bir göstergesidir. Karamanoğlu meselesi gibi örnekler, Şeyhülislamın devletin diğer organları üzerinde önemli bir etkisi olduğunu ve hatta padişahın kararlarına karşı çıkabileceğini belirtir. Günümüz Türkiye'sinde ise, Şeyhülislamlık makamının modern karşılığı olarak Diyanet İşleri Başkanlığı bulunmaktadır. Ancak bu kurumun yetkileri ve işlevi, Osmanlı Devleti'ndeki Şeyhülislamlık makamından oldukça farklıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı, daha çok dini eğitim ve ibadetlerin düzenlenmesi, dini kurumların idaresi gibi konularda yetkili olup, doğrudan siyasi karar alma süreçlerinde yer almamaktadır. Avrupa'da kilise ve devlet ilişkisi, Reform hareketleriyle önemli ölçüde değişmiştir. Bu hareketler, kilisenin siyasi gücünü kısıtlamış ve kilise ile devletin ayrılmasına yol açmıştır. Türkiye'de ise, Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte laiklik ilkesi benimsenmiş, devlet ve dini yapılar arasında net bir ayırım yapılmıştır. Bu süreçte, din görevlileri devlet memuru olarak değil, vakıflar bünyesinde görev yapmış ve özellikle köylerde imamlık gibi pozisyonlar, yerel halkın destek ve katkılarına bırakılmıştır. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamın sahip olduğu güç ve etki, Türkiye Cumhuriyeti'nde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından sürdürülmemekte, bu iki kurum arasında işlev ve etki bakımından önemli farklar bulunmaktadır (Güngör, 1997: 174-175).

Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tarihi ve işlevi, Türk siyasetindeki din ve devlet ilişkisini anlamak açısından önemli bir konudur. Güngör'ün belirttiği gibi, Cumhuriyet döneminde dini kurumlar ve özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı zaman zaman siyasi baskılara maruz kalmıştır. Ahmet Hamdi Akseki'nin mecliste yaşadığı olay, dönemin siyasi atmosferinin ne kadar gerilimli olduğunu ve dini kurumların ne derece baskı altında olduğunu gösterir. Zaten sembolik bir dini kurum olarak Diyanet İşleri Başkanlığı sürekli baskılanmış, hatta dönemin Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki mecliste bütçe görüşmeleri sırasında CHP milletvekilleri tarafından o kadar ağır eleştirilmişti ki kalp krizi geçirerek ölmüştür. Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan dini reformlar, Osmanlı dönemindeki İslam anlayışından radikal bir kopuşu temsil ediyordu. Bu reformlar arasında camilere müzik getirilmesi, sıraların konulması, yerel dilde ibadet ve secdesiz namaz kılınması gibi uygulamalar, ibadetlerin kilise ayınlarına benzer bir formatta yapılmasına yönelik denemeler olarak kabul edilir (Güngör, 2011a: 183-184). Bunlar, Cumhuriyetin kurucularının, dinin toplumsal hayatta oynadığı rolü yeniden şekillendirmeye çalıştıkları daha geniş bir çabanın parçasıydı. Batı'da ise, özellikle Reformasyon sonrasında, kilise ve devletin ayrılması, dinî otoriteye karşı genel bir kuşku duyulmasına rağmen, din adamlarının hala önemli bir saygınlığa sahip olduğu gözlemlenir. Bu farklılık, Türkiye ve Batı ülkeleri arasında din ve devlet ilişkisine dair farklı tarihsel ve kültürel gelişimleri yansıtır. Batı'da dinî kurumlar, siyasi otoriteden bağımsız olarak varlıklarını ve etkilerini sürdürme

eğilimindedir. Türkiye'de ve Batı'da din ve devlet ilişkisi, her iki bölgedeki tarihsel, sosyal ve kültürel dinamiklerden etkilenmiş ve farklı evrimsel yollar izlemiştir. Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan reformlar, toplumun dini anlayışını ve pratiklerini yeniden şekillendirmeyi amaçlamış, Batı'da ise kilisenin otoritesi belli ölçüde korunmuş ancak devlet işlerinden ayrılmıştır (Güngör, 2011a: 184).

Erol Güngör'ün düşünceleri, Türkiye'de din, laiklik ve maneviyat üzerine derin bir eleştiri ve analiz sunar. Güngör'ün vurguladığı gibi, dinin medeniyet içindeki yerinin önemi ve onun toplumsal yapılara olan etkisi, modern Türkiye'nin kuruluşundan itibaren sürekli bir tartışma konusu olmuştur. Güngör'e göre, laiklik ilkesi, zamanla kendine has bir din gibi algılanmaya başlamış ve bu durum toplumu iki ana gruba ayırmıştır: laikliği destekleyenler ve desteklemeyenler. Bu görüş, laikliğin sadece dini kurumlardan bağımsız bir devlet yapısı oluşturmakla kalmayıp, aynı zamanda toplumda bir inanç sistemi olarak yerleştiğini savunur. Güngör, laikliğin, dinin toplumsal hayattaki yerini alarak, bazı yönlerden dini bir hüviyet kazandığını öne sürer. Bu bakış açısı, laikliğin nasıl uygulandığına ve toplumun laiklik ilkesini nasıl algıladığına dair önemli bir eleştiri sunar. Erol Güngör'ün bu tür görüşleri, Türkiye'deki laiklik ve din tartışmalarına önemli katkılar sağlamıştır. Onun çalışmaları, laiklik ilkesinin Türk toplumundaki etkilerini, din ve devlet ilişkilerini ve maneviyatın modern toplumlarda nasıl şekillendirilebileceğini derinlemesine sorgular. Güngör'ün analizleri, dinin toplumsal rolü ve laiklik gibi konseptlerin yalnızca hukuki ve siyasi değil, aynı zamanda kültürel ve manevi boyutlarını da kapsar. Bu, onun Türk sosyoloji ve siyaset bilimi literatüründe önemli bir figür olmasının nedenlerinden biridir. Erol Güngör'ün düşünceleri, Türkiye'deki sosyal ve politik yapı üzerine kapsamlı bir eleştiri ve inceleme sunarak, laiklik, din ve maneviyat kavramlarının toplum üzerindeki etkilerini anlamamıza yardımcı olur (Güngör, 1997: 186-191).

Erol Güngör'ün analizleri, Türkiye'de din ve laiklik meselesine dair derinlemesine bir eleştiri sunmaktadır. Güngör'ün eleştirileri, özellikle Cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan dini reformların bazı kesimler tarafından nasıl algılandığını ve bu reformların toplumdaki yansımalarını ortaya koymaktadır. Güngör, reformcuların dindar olmayışlarını ve İslam inancı hakkında yeterli bilgi sahibi olmamalarını eleştirerek, bu durumun reformların başarısız olmasına neden olduğunu öne sürer. Güngör'e göre, camiye gitmeyen ve İslami uygulamalardan haberdar olmayan kişilerin, İslami inanç ve ibadetleri yeniden düzenleme çabaları, toplum mühendisliği olarak algılanabilir. Bu, İslam'ın toplum içindeki doğal yerini ve uygulanış biçimini anlamadan yapılan müdahalelerin, dini ve kültürel açıdan yanlış sonuçlar doğurabileceğini işaret eder. Güngör'ün değindiği bir diğer önemli nokta, devletin din kurumlarına uyguladığı baskılar sonucunda, halkın alternatif dini yapıları—yani tarikat ve cemaatleri—desteklemeye yönelmesidir. Bu, resmi din yapılarının baskı altına alınmasının, halkın daha çok batıl inançlara ve resmi olmayan dini gruplara yönelmesine yol açabileceğini gösterir. Güngör, bu sürecin, devlet ve toplum arasında bir güven bunalımına neden olabileceğini ve halkın devlet tarafından sunulan dini yorumlara karşı direnç gösterebileceğini öne sürer. Bu tür analizler, Türkiye'de din ve devlet ilişkisinin karmaşık doğasını ve laiklik ilkesinin toplum üzerindeki etkilerini derinlemesine incelememizi sağlar. Güngör'ün eleştirileri, bu konuları anlama ve tartışma sürecinde önemli bir kaynak olarak değerlendirilebilir (Güngör, 1997: 186-191).

Erol Güngör'ün Türkiye'deki laiklik anlayışı üzerine yaptığı değerlendirmeler, laiklik ilkesinin uygulanmasında yaşanan çelişkileri ve zorlukları vurgulamaktadır. Güngör'e göre, laiklik teoride din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması anlamına gelirken, pratikte Türkiye'de bu durumun tek taraflı işlediğine işaret eder. Bu tek taraflılık, devletin dine müdahalesine izin verirken, dinin devlet işlerine katışmasını engellemek şeklinde kendini gösterir. Güngör, Türkiye'deki siyasi elitlerin halka yönelik algısının bu durumun temel nedenlerinden biri olduğunu belirtir. Siyasi elitlerin halkı "cahil ve kaba" olarak gördüğü ve bu yüzden kendilerinin daha "açık fikirli ve uygar" olduğunu düşündükleri bir bakış açısına sahip olduğunu öne sürer. Bu algı, elitlerin halkın karar verme yeteneğine güvenmemesine ve onların yerine karar verilmesi gerektiğine olan inanca yol açar. Erol Güngör, siyasetçilerin din adamlarından duyduğu korkunun, halkla olan bağlarının zayıflığından kaynaklandığını ifade eder. Din adamlarının, halkla kurdukları güçlü ve samimi ilişkiler sayesinde siyasette etkili olma ve meclise girme potansiyeli taşıdığını vurgular. Halkın güvenini kazanan din adamlarının bu nüfuzu, halk desteği sınırlı olan siyasetçiler için bir tehdit unsuru haline gelir. Güngör, din adamlarının toplumsal etkisinin ve halk üzerindeki nüfuzunun, dönemin siyasi otoritelerinin konumunu zayıflatma endişesi yarattığını belirtir. Bu durum, siyasi alan ile toplumsal güçler arasındaki gerilimin temel sebeplerinden biri olarak öne çıkar. Bu tür bir durum, demokratik değerler ve halkın kendi kaderini tayin etme hakkı açısından sorunlar yaratmaktadır. Güngör'ün eleştirileri, Türkiye'de demokrasinin ve laikliğin nasıl işlediğine dair derinlemesine bir sorgulama sunar ve bu süreçte siyasi elitlerin rolünü sorgular. Bu analiz, Türkiye'de laiklik ve demokrasi arasındaki ilişkinin karmaşık doğasını ve bu ilişkinin siyasi pratikler üzerindeki etkilerini anlamak için önemli bir perspektif sağlar (Güngör, 1997: 190; Dönmez, 2017: 92).

5. İslam Dünyasında Hilafetin Gücü ve Sömürgeci Güçlerle Mücadele

Erol Güngör'ün görüşleri, dinin insan yaşamındaki merkezi rolünü ve yerini doldurabilecek başka bir sistemin bulunmadığını vurgulamaktadır. Güngör'e göre din, insanların varoluşsal ve manevi ihtiyaçlarını, yani ölüm ve yaşamın anlamı, aidiyet duygusu, ahlaki rehberlik ve ruhsal tatmin gibi temel ihtiyaçlarını karşılayan temel bir toplumsal kurumdur. Tarih boyunca insanlar bu ihtiyaçları başka yollarla gidermeye çalışmış olsalar da bu çabalar genellikle yeni bir dinin veya dine benzer bir sistemin, örneğin ideolojiler, milliyetçilik veya komünizm gibi seküler inanç sistemlerinin, ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Güngör, Hristiyan dünyasında kiliseye karşı

ortaya çıkan tepkilerin ekonomik nedenlerle açıklanabileceğini ve bu tepkinin rasyonel bir temele dayandığını belirtir. Kilisenin ekonomik gücünün, büyük topraklara sahip olması ve feodal yapıda halkı sömürmesi, bu tepkilerin mantıklı bir tepki olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Kilisenin büyük topraklara sahip olması ve feodal yapı içerisinde krallar ve beylerle ittifak kurarak halkı sömürmesi, Reform hareketlerinin ekonomik temellerini oluşturmuştur. Ancak bu durum, dinin sosyal bir kurum olarak varlığını sürdürdüğü gerçeğini değiştirmez. Güngör'e göre din, toplum içinde öylesine derin bir yer tutmaktadır ki, bir dinin yerini genellikle başka bir din alır. Ayrıca, Güngör insanların materyalist bir bakış açısıyla yaşamın sonunda her şeyin sona ereceğine inanmasının, genellikle insanları tatmin etmediğini ifade eder. Ona göre, insanların kendilerini değerli hissetmeleri ve bu dünyada anlamlı bir yere sahip olduklarını düşünmeleri gerekmektedir. Bu da dinin, insanların hayatlarında anlam ve amaç sağlama kapasitesine işaret etmektedir. Örneğin, ahiret inancı, insanların ölümden sonra bir yaşam beklentisiyle hayatlarına anlam katarken; ibadetler, insanların manevi bir amaç doğrultusunda hareket etmelerine yardımcı olur. Ayrıca, dini topluluklara katılım, bireylere aidiyet ve destek duygusu sağlar, bu da onların yaşamlarında anlam bulmalarına katkıda bulunur. Güngör'ün analizi, dinin toplumsal yapılar içindeki yerinin yalnızca inanç ve ibadetle sınırlı olmadığını; aynı zamanda insanların dünyayı anlamlandırma biçimlerini ve toplumsal ilişkilerini de şekillendirdiğini ortaya koyar. Yeni dinler veya dine benzer yapılar, örneğin totaliter ideolojiler veya milliyetçi hareketler, ortaya çıktığında, bu yapıların da insanlara anlam ve amaç sunma işlevini üstlendiğini, böylece dinin yerini başka bir dinin veya dine benzer bir yapının alabileceğini belirtir. Bu durum, dinin insan deneyiminde ne kadar köklü ve değiştirilmesi zor bir yer tuttuğunu vurgulamaktadır (Güngör, 1997: 54).

İslam'ın 7. yüzyılda tarih sahnesine çıkışı ve büyük imparatorluklarla olan ilişkileri, dini ve politik dinamikler açısından oldukça önemli bir dönemi temsil eder. Erol Güngör ve benzeri tarihçiler, bu etkileşimleri derinlemesine inceleyerek, İslam'ın ve Müslüman toplumların tarih boyunca Batı ile ilişkilerini şekillendiren süreçleri daha iyi anlamamıza katkı sağlar. Güngör, İslam'ın doğuşu sırasında karşılaştığı iki süper güç olan Sasani İmparatorluğu ve Bizans İmparatorluğu ile olan askeri, diplomatik ve kültürel ilişkileri ele alır. Sasani İmparatorluğu'nun hızlı çöküşü ve Müslümanların bu topraklara yerleşmesi, İslam'ın genişlemesinin ilk aşamalarını temsil ederken, Bizans İmparatorluğu ile süren mücadele ise iki farklı inanç sistemi arasındaki çatışmayı simgeler. Bu dönem, Hristiyan dünyası ile Müslüman dünyası arasındaki uzun süren rekabetin başlangıcı olarak kabul edilir; bu rekabet, özellikle toprak kazanımı, ideolojik üstünlük ve dini yayılma amacıyla yürütülen çatışmalar şeklinde kendini göstermiştir. Güngör, Birinci Dünya Savaşı sonrasında İslam ülkelerinin Hristiyan güçler tarafından işgal edilmesini "son Haçlı Seferi" olarak nitelendiren yaklaşımlara dikkat çeker. Bu işgaller, Batılı ülkelerin İslam dünyasına yönelik süregelen önyargılarını ve düşmanlıklarını pekiştiren olaylar olarak değerlendirilir; bu önyargılar arasında Müslümanların geri kalmış ve şiddet yanlısı olduğu gibi klişeler yer almaktadır. Güngör'e göre, İslam dünyasının toparlanma süreci Batılı devletlerde endişe yaratmış ve bu toparlanma, Batı tarafından kendi egemenliğine yönelik bir tehdit olarak algılanmıştır. Ayrıca, Güngör'ün çalışmalarında Batı'nın İslam dünyasına karşı tutumu da ayrıntılı bir şekilde ele alınır. Sovyet tehdidi ve komünizmin yayılması gibi küresel siyasi gelişmeler, Batı'nın İslam dünyasına bakış açısını olumsuz yönde etkilemiştir. Ancak bu tehditler, bazı durumlarda Batı'nın İslam dünyasına karşı düşmanlığını geçici olarak gölgelemiştir. Örneğin, Soğuk Savaş döneminde komünizme karşı ortak bir tehdit algısı, Batılı ülkelerin bazı İslam ülkeleriyle geçici ittifaklar kurmasına neden olmuştur. Bu tür tarihsel analizler, İslam ve Batı arasındaki ilişkilerin karmaşık doğasını ve bu ilişkilerin tarihsel sürekliliğini anlamamız açısından büyük önem taşır. Erol Güngör ve diğer tarihçilerin çalışmaları, günümüzde devam eden kültürel ve politik gerilimlerin kökenlerine ışık tutmaktadır. Bu analizler, İslam ve Batı arasındaki tarihsel etkileşimlerin hem dini hem de politik boyutlarının, günümüzün kültürel ve siyasi dinamiklerini nasıl şekillendirdiğini anlamamız açısından önem arz etmektedir (Güngör, 1997: 28; Dönmez, 2017: 92).

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1517'de Mısır'ı fethederek hilafeti ele geçirmesi hem Osmanlı tarihi hem de İslam tarihi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Bu fetih, Osmanlıların İslam dünyasındaki siyasi meşruiyetini pekiştirmiş ve onları Müslümanların hem siyasi hem de manevi lideri olarak kabul ettirmiştir. Bu olay, Osmanlıların yalnızca siyasi bir güç değil, aynı zamanda İslam dünyasının manevi lideri olarak da öne çıkmalarını sağlamıştır. Hilafetin elde edilmesiyle Osmanlılar, kutsal şehirler olan Mekke ve Medine'nin koruyucusu konumuna gelmiş, bu da onların manevi otoritesini daha da güçlendirmiştir. Hilafet, İslam Peygamberi Muhammed'in vefatından sonra kurulan ve Müslümanların dini liderini belirleyen bir sistemdir. İslam'da halife, Müslümanların dini lideri olarak İslam toplumu içindeki en yüksek otoriteyi temsil eder. Ancak bu otorite, Katolik dünyasındaki Papanın sahip olduğu mutlak dini otoriteye benzer bir otorite değildir; halifenin rolü hem siyasi hem de dini boyutları kapsar, ancak halife, Papa gibi yanılmazlık iddiasında bulunmaz. Halifeler, dini rehberlik sağlamanın yanı sıra adaleti sağlama ve İslam hukukunu (şariat) uygulama sorumluluğunu da taşırlar. Osmanlılar hilafeti ele geçirdiklerinde, İslam dünyasının siyasi liderliğini de üstlenmiş oldular. Bu durum, Osmanlıların hem Anadolu'da hem de geniş bir coğrafyada Müslümanların dini ve siyasi lideri olarak kabul edilmelerini sağladı. Osmanlıların hilafetle birlikte kutsal emanetleri de İstanbul'a getirmeleri, bu liderlik iddialarını daha da meşrulaştırdı ve İslam dünyasında büyük bir saygınlık kazandı. II. Abdülhamid döneminde ise Osmanlılar, hilafetin siyasi gücünü kullanarak İslam dünyasını birleştirme ve modern dünyanın zorluklarına, özellikle de

Avrupalı güçlerin sömürgeci baskılarına ve yayılmacı politikalarına karşı koyma çabasına girişmişlerdir. Abdülhamid'in başlattığı Panislamizm hareketi, İslam ülkeleri arasında dini ve siyasi dayanışmayı artırmayı amaçlamıştır. Bu kapsamda Abdülhamid, Osmanlı toprakları dışındaki Müslüman topluluklara yönelik diplomatik girişimlerde bulunmuş, bu topluluklarla ilişkileri güçlendirmek amacıyla temsilciler göndermiş ve İslam dünyasının çeşitli bölgelerinden gelen öğrenciler için İstanbul'da eğitim imkanları sağlamıştır. Bu hareket, özellikle Batılı güçlerin İslam dünyasındaki etkisine karşı bir tepki olarak ortaya çıkmış ve günümüze kadar etkileri süren bir siyasi ve dini akım haline gelmiştir. Bu tarihsel olaylar, Osmanlı İmparatorluğu'nun hem İslam dünyasında hem de dünya tarihinde üstlendiği rolü göstermesi açısından önemlidir. Osmanlıların hilafeti ele geçirmesi ve bu otoriteyi kullanarak gerçekleştirdikleri siyasi manevralar, imparatorluğun uzun süreli etkilerini ve İslam dünyası üzerindeki liderlik rolünü pekiştirmiştir (Güngör, 1997: 131-142; Dönmez, 2017: 90).

Osmanlı İmparatorluğu'nun hilafeti ele geçirmesi ve bu unvanı kullanarak İslam dünyasında manevi bir lider olarak öne çıkması, özellikle İngiltere gibi sömürgeci güçler için ciddi bir sorun oluşturmuştur. Hilafetin Osmanlıların eline geçmesi, sömürge altındaki Müslüman topluluklar üzerinde güçlü bir etki yaratmış ve bu durum, bu toplulukların bir araya gelerek birleşik bir direniş sergileme potansiyelini artırmıştır. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında İngiltere, geniş bir coğrafyada İslam topluluklarını sömürgeleştirmeye çalışırken, Osmanlı'nın hilafet makamını elinde bulundurması bu süreci karmaşık hale getirmekteydi. Hilafetin manevi otoritesi, Osmanlı Devleti'nin İslam ülkeleri üzerindeki etkisini artırıyor ve bu durum, İngiltere'nin Hindistan ve Afrika gibi bölgelerdeki İslam toplulukları üzerinde tam kontrol sağlamasını zorlaştırıyordu. Örneğin, Hindistan'daki Müslüman topluluklar arasında Osmanlı halifesine bağlılık duygusu, İngiliz yönetimine karşı zaman zaman huzursuzluk ve direniş hareketlerinin doğmasına yol açmıştır. İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı uyguladığı stratejilerden biri, hilafetin meşruiyetini sorgulamak ve böylece Müslüman toplulukların Osmanlı'ya olan bağlılıklarını azaltmaktır. Bu strateji kapsamında, İngiltere, Arap Yarımadası'nda Osmanlı'ya karşı bir isyan çıkarmak amacıyla "hilafetin Kureyşliği" argümanını kullanarak, Osmanlı'nın Kureyş soyundan gelmediği ve hilafeti meşru olmayan bir şekilde ele geçirdiği fikrini yaymaya çalışmıştır. Bu argüman, hilafet makamının Kureyş kabilesine mensup olma şartına dayandığını öne sürmekteydi; bu da İslam'ın erken döneminden itibaren hilafetin meşruiyetinin Kureyş soyuna bağlandığına dair bir inanca dayanıyordu. Dolayısıyla, Osmanlı hanedanının Kureyş'ten gelmemesi, İngiltere tarafından hilafetin gayrimeşru olduğu yönünde bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Kureyş soyundan gelmek, Müslüman topluluklar için hilafet makamının meşruiyetinin önemli bir ölçütüydü; çünkü İslam Peygamberi Muhammed'in Kureyş kabilesinden olması, bu soyu dini liderlik için özel bir konuma getiriyordu. Bu propaganda, bölgedeki Arap liderlerin Osmanlı'ya karşı ayaklanmalarını teşvik etmiştir. Örneğin, Mekke Şerifi Hüseyin bu propagandadan etkilenerek Osmanlı'ya karşı bir isyan başlatmış, İngilizlerin vaat ettiği bağımsızlık ve mali destek de bu kararı güçlendirmiştir. Mekke Şerifi Hüseyin'in İttihat ve Terakki yönetimine karşı başlattığı Arap İsyanı, İngilizlerin bu propagandasının yanı sıra sağladıkları mali ve askeri desteğin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. İngiltere, Şerif Hüseyin'e silah, para ve askeri danışmanlık sağlayarak isyanın güçlenmesine büyük katkı sunmuştur. Bu destek, Şerif Hüseyin'in isyanının başarısını artırmış, Osmanlı'ya karşı direnişin daha organize ve etkili bir hale gelmesine olanak tanımıştır. Şerif Hüseyin ise mücadelesini Osmanlı halifesiyle değil, İttihatçılarla olduğu iddiasıyla meşrulaştırmaya çalışmıştır. Bunun yanı sıra, Çanakkale Savaşı sırasında İngilizlerin Müslüman Hint askerlerini kullanması ve bu askerleri, "İttihatçılar tarafından hapsedilmiş bir halifeyi kurtarmaya gidiyoruz" diyerek motive etmeye çalışmaları, hilafetin stratejik ve psikolojik bir araç olarak nasıl kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca, Enver Paşa'nın Orta Asya'da "damad-ı halife-i Müslimin" unvanını kullanarak Ruslara karşı yürüttüğü mücadele de hilafet unvanının dayanışma ve meşruiyet aracı olarak nasıl kullanıldığının bir başka örneğidir. Enver Paşa, bu unvanı kullanarak Buhara ve Hive gibi Orta Asya'daki yerel Müslüman toplulukların desteğini kazanmaya çalışmış ve kendisini halifenin damadı olarak tanıtarak mücadelede dini bir motivasyon yaratmıştır. Bu sayede, Müslüman halkın dini bağlılıklarını harekete geçirerek Ruslara karşı daha güçlü bir direniş örgütlemeyi başarmıştır. Bu tür stratejik manevralar, Osmanlı hilafetinin hem İslam dünyasında hem de küresel siyasette ne kadar önemli bir rol oynadığını ve sömürgeci güçlerle olan ilişkilerde ne denli belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Hilafet, Osmanlı Devleti'nin dini ve siyasi liderlik iddiasının bir simgesi olarak, İslam dünyasında büyük bir etkiye sahip olmuştur. Bu etkinin somut örnekleri arasında, Osmanlı Devleti'nin İslam dünyasındaki dini meşruiyetini pekiştirmesi, Müslüman topluluklar arasında birlik çağrısı yapması ve özellikle I. Dünya Savaşı sırasında cihat ilan ederek Müslümanların desteğini mobilize etme girişimleri yer almaktadır. Enver Paşa bu imajıyla güçlenirken, İngilizler Enver Paşa'nın II. Abdülhamid'i deviren İttihatçılardan biri olduğunu söyleyerek onun bu imajını zayıflatmaya çalışmıştır (Güngör, 1997: 138-141).

6. Din ve Milliyetçilik Anlayışı

Erol Güngör, Türk sosyolojisi ve milliyetçilik üzerine kapsamlı çalışmalar yapmış önemli bir akademisyen ve düşünürdür. Güngör'ün milliyetçilik anlayışı, Türk toplumunun tarihi ve kültürel bağlamına derinlemesine nüfuz eden bir perspektif sunar. Bu alanda çok katmanlı bir yaklaşım geliştirmiştir. Güngör'ün milliyetçilik üzerine düşüncelerini anlamak için, onun Türk-İslam sentezi, etnik milliyetçilik eleştirisi ve milliyetçiliğin sosyal dinamiklerle ilişkisi gibi temel kavramlarını incelemek faydalı olacaktır. Güngör, Türk kimliğinin ve milliyetçiliğinin anlaşılmasında İslam'ın merkezi bir rol oynadığını özellikle vurgular. Ona göre,

İslam, Türk milletinin kültürel değerlerini, toplumsal dayanışmasını ve manevi birliğini pekiştiren temel unsurlardan biridir. Ona göre, Türk milliyetçiliği İslam'la iç içe geçmiş bir yapıdadır ve bu sentez, Türk kültürünün ve tarihinin ayrılmaz bir parçasını oluşturur. İslam, Türk tarihindeki pek çok önemli dönemin—Selçuklu ve Osmanlı gibi—temelinde yer almaktadır; bu nedenle Türk milliyetçiliğini sadece etnik köken üzerinden değil, kültürel ve dini unsurlar üzerinden de değerlendirmek gerekmektedir. Güngör, Türk milliyetçiliğini yalnızca etnik kökene dayandıran dar kapsamlı milliyetçilik yaklaşımlarına, özellikle Nihal Atsız gibi düşünürlerin savunduğu türden etnik merkezli milliyetçilik anlayışlarına eleştirel bir bakış açısı sunar. Ona göre, milliyetçilik daha geniş bir kültürel ve tarihsel bağlamda ele alınmalıdır. Etnik kökeni tek belirleyici olarak gören milliyetçilik anlayışları, Türk tarihinin zenginliğini ve çeşitliliğini göz ardı eder ve bu yaklaşımlar Türk kimliğinin çok boyutlu yapısını eksik bırakır. Güngör, Türk kimliğinin ve milliyetçiliğinin tarihsel ve kültürel boyutlarıyla birlikte ele alınması gerektiğini savunur. Milliyetçiliği yalnızca bir ideoloji olarak değil, aynı zamanda sosyal bir olgu olarak değerlendirir. Türk toplumunun çeşitli sosyal ve ekonomik değişimlerle nasıl şekillendiğini ve bu değişimlerin milliyetçilik üzerindeki etkilerini detaylı bir şekilde ele alır. Milliyetçiliğin toplumsal yapı içindeki değişimlere nasıl adapte olduğunu ve bu süreçlerin Türk toplumu üzerindeki yansımalarını analiz eder. Örneğin, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte toplumun modernleşme sürecine girmesi ve bu süreçte milli kimliğin yeniden tanımlanması, milliyetçilik anlayışında da önemli değişimlere yol açmıştır. Bu bağlamda Güngör, milliyetçiliğin, toplumsal değişimler ve modernleşme süreçleriyle uyum içinde olması gerektiğine dikkat çeker. Erol Güngör, Türkiye'de milliyetçilik üzerine derinlemesine düşünen ve bu konuda önemli çalışmalar yapmış bir isimdir. Onun çalışmaları, Türk milliyetçiliğini anlamak ve bu konudaki akademik tartışmalara katkıda bulunmak için değerli bir kaynak olmaya devam etmektedir. Güngör'ün milliyetçilik anlayışı, Türk toplumunun tarihi, kültürel ve dini unsurlarını kucaklayan kapsamlı bir perspektif sunar. Bu anlayışa göre milliyetçilik, toplumsal dayanışmayı ve ortak değerleri ön plana çıkarmalıdır. Bu bakış açısı, Türk milliyetçiliğinin daha geniş ve kapsayıcı bir şekilde ele alınmasını sağlamış ve bu doğrultuda önemli bir katkı sunmuştur (Güngör, 1995: 12).

Erol Güngör, Türkiye'de milliyetçilik ve kimlik meselelerine derinlemesine eğilen önemli bir düşünür olarak, Türk milliyetçiliği ve Türk-İslam sentezini ele alırken, etnik kökene dayalı mikro milliyetçilik anlayışlarına karşı çıkmıştır (Güngör, 1997: 102). Güngör'ün eserlerinde, Türk kimliğinin oluşumunda İslam'ın oynadığı rol ve bu iki unsurun birbirinden ayrı düşünülemeyeceği vurgulanır. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu döneminde İslam, devletin resmî ideolojisi olarak Türk kimliğinin şekillenmesine katkıda bulunmuş; Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde İslam, sosyal ve kültürel yaşamın merkezinde yer alarak Türk toplumunun ortak değerlerini ve kimliğini pekiştirmiştir. Güngör'e göre milliyetçilik, sadece etnik köken üzerinden tanımlanamaz ve tanımlanamamalıdır. Türk milliyetçiliğini yalnızca Türk etnik kökenine indirgeyen yaklaşımlar, Türk tarihini ve kimliğini dar bir çerçeveye sıkıştırır. Güngör, özellikle Nihal Atsız ve benzeri Türkçü grupların Türk tarihini yalnızca Orta Asya bozkırlarına ve antik Türk hükümdarlarına dayandırma eğilimlerini eleştirir. Bu tür yaklaşımlar, Türk tarihinin çok yönlü ve karmaşık yapısını göz ardı etmekte ve bu zenginliği dar bir perspektifle sınırlandırmaktadır. Güngör, bu grupların geçmişte Metehan'a gitmiş olmalarına rağmen Selçuklu ve Osmanlı'yı yok saymalarını açıkça eleştirir. Ona göre, Selçuklu ve Osmanlı gibi İslam'ı merkezine alan tarihsel dönemler, Türk kimliğinin önemli bileşenleridir ve bu dönemlerin göz ardı edilmesi, Türk milliyetçiliğinin eksik bir şekilde kavranmasına neden olur. Bu gruplar, Selçuklu ve Osmanlı gibi İslam'ı merkeze alan tarihsel dönemleri görmekten gelerek milliyetçiliği bir tür etnik puritanizm olarak sunmaya çalışmıştır. Güngör, bu yaklaşımın Türk tarihinin ve kültürünün zenginliğini ve çeşitliliğini daraltıcı bir nitelik taşıdığını ifade eder (Güngör, 2007: 92).

Güngör'ün eleştirileri, Ziya Gökalp gibi düşünürlerin fikirleriyle de örtüşmektedir. Gökalp, Türk milliyetçiliğini tanımlarken İslam'ın merkezi bir rol oynadığını savunmuş, Türk-İslam sentezini Türk milliyetçiliğinin temel taşı olarak görmüştür. Gökalp, İslam'ın Türk toplumunun ortak değerlerini pekiştirdiğini ve Türk kültürünün manevi temelini oluşturduğunu düşünmüştür; bu nedenle İslam, Türk kimliğini birleştirici ve bütünleştirici bir unsur olarak işlev görür. Gökalp'e göre, İslam, Türk kimliğinin birleştirici ve tanımlayıcı bir unsuru olarak işlev görür. Güngör de bu görüşü destekleyerek, Türk-İslam sentezinin Türk milletinin tarihsel ve kültürel gelişiminde hayati bir öneme sahip olduğunu vurgular. İslam, Türk toplumunun ortak değerlerini ve manevi birliğini pekiştiren, kimlik oluşumuna katkıda bulunan bir unsurdur. Gökalp'in düşüncesine göre, İslam, Türk kültürünün ahlaki ve toplumsal yapısını da şekillendirmiştir ve bu nedenle Türk kimliğini anlamak için İslam'ı göz ardı etmek mümkün değildir. Güngör ayrıca, Cumhuriyetin kuruluşunda Ziya Gökalp'in etkisinin yanı sıra, Abdullah Cevdet gibi isimlerin ve cumhuriyetçi ideolojinin rolünü de vurgular. Güngör'e göre Cumhuriyet dönemi ideolojisinin oluşumunda Gökalp'in fikirleri oldukça etkili olmuştur; ancak bu dönemde farklı düşünce akımları da Cumhuriyet'in yönünü şekillendirmiştir. Abdullah Cevdet, Batılılaşma ve modernleşme konusundaki radikal düşünceleriyle, özellikle Osmanlı toplumunun Batı'daki gibi laik bir yapıya kavuşması gerektiği ve pozitivist felsefenin benimsenmesi gerektiği yönündeki görüşleriyle dikkat çekerken, Gökalp ise bu süreçte milli ve dini unsurların korunması gerektiğini savunmuştur. Güngör, Gökalp'in milliyetçilik anlayışını, Türk toplumunun kültürel değerleriyle uyumlu bir modernleşme sürecine katkı sağladığı için önemli bulur. Gökalp'in ırkçılıkla ilişkilendirilmesine karşı çıkan Güngör, onun milliyetçiliğinin kültürel ve tarihsel bağlamda bir kimlik oluşturma çabası olduğuna dikkat çeker. Gökalp, ırk kavramını reddederek, Türk milliyetçiliğinin kültürel bir zemin üzerinde şekillenmesi gerektiğini belirtmiştir. Gökalp, ırkın milliyetçilik için birleştirici değil, ayrıştırıcı bir unsur olduğunu

düşünmüş ve bu nedenle Türk kimliğinin kültürel değerler, ortak tarih ve din üzerinden inşa edilmesinin daha kapsayıcı ve bütünleştirici bir yaklaşım sunduğunu savunmuştur. Güngör'e göre Gökalp'in bu yaklaşımı, Türk milliyetçiliğini daha geniş ve kapsayıcı bir çerçevede ele almayı mümkün kılmıştır. Bu, sadece etnik bir kimlikten ziyade, kültürel, tarihi ve dini unsurları içeren bir milliyetçilik anlayışıdır. Güngör, bu çerçevenin Türk toplumunun birliğini güçlendirdiğini ve toplumsal çatışmaları azaltmada önemli bir rol oynadığını savunur (Güngör, 2007: 92).

Erol Güngör'ün milliyetçilik anlayışı, Türk kimliğinin hem tarihsel hem de kültürel unsurlarını kucaklayan, etnik kökene dayalı dar bir milliyetçilik anlayışından kaçınan bir çerçeve sunar. Ona göre, Türk milliyetçiliği sadece bir etnik grubun çıkarlarını savunmak yerine, tüm Türk toplumunun ortak değerlerini ve tarihsel birikimini yüceltmelidir. Güngör'ün Türk-İslam sentezi yaklaşımı, Türk kimliğinin yalnızca etnik köken veya milliyetçilikle tanımlanamayacağını, aynı zamanda dini ve kültürel unsurların bu kimliğin şekillenmesinde kritik rol oynadığını ifade eder. Bu nedenle Türk-İslam sentezi, Türk kimliğinin ayrılmaz bir parçası olarak yer alır ve bu sentez, Türk milliyetçiliğinin daha kapsayıcı ve derinlemesine bir anlayışını ifade eder (Güngör, 2007: 92).

Güngör'e göre, milliyetçilik, toplumun ortak değerleri, tarihi ve kültürel birikimi üzerinden şekillenmelidir. Bu bağlamda, Türk milliyetçiliği, toplumun farklı kesimlerini bir araya getiren ve ortak bir kimlik inşa eden bir rol üstlenir. Güngör, milliyetçiliğin toplumun sosyal ve kültürel dinamiklerine uygun olarak yeniden tanımlanması gerektiğini savunur. Toplumsal değişimler ve modernleşme süreçleri, milliyetçilik kavramının da bu değişimlere uyum sağlamasını gerektirir. Güngör, Türk toplumunun modernleşme sürecinde kendi kültürel değerlerini ve tarihsel kimliğini koruyarak ilerlemesi gerektiğini belirtir. Bu hem milli kimliğin korunması hem de toplumun modern dünyaya entegrasyonu açısından önemlidir. Güngör'ün milliyetçilik anlayışı, aynı zamanda milliyetçiliğin birleştirici yönüne de vurgu yapar. Ona göre, milliyetçilik, toplumun farklı kesimlerini ortak bir ideal etrafında birleştirmeli ve toplumsal dayanışmayı güçlendirmelidir. Etnik veya mezhepsel farklılıkların milliyetçilik içinde bir çatışma unsuru olarak görülmesi, Güngör'e göre, milliyetçiliğin asli işlevine aykırıdır. Milliyetçilik, farklı kimlikleri bir araya getirerek, ortak bir kültürel ve tarihi miras etrafında bir bütünleşme sağlamalıdır. Bu noktada Türk-İslam sentezi, toplumun farklı kesimlerinin bir araya gelmesini kolaylaştıran bir çerçeve sunar (Güngör, 2007: 92).

Erol Güngör'ün düşüncelerinde, milliyetçiliğin toplumsal bir olgu olarak ele alınması da büyük bir öneme sahiptir. Milliyetçilik, sadece siyasi bir ideoloji değil, aynı zamanda toplumun kültürel ve sosyal yapısını şekillendiren bir faktördür. Güngör, milliyetçiliğin, toplumsal değişimlerle nasıl şekillendiğini ve bu süreçlerin milliyetçiliği nasıl etkilediğini analiz eder. Türk toplumunun geçirdiği sosyal ve ekonomik değişimlerin milliyetçilik üzerindeki etkilerini inceleyen Güngör, milliyetçiliğin toplumsal yapıdaki değişimlere nasıl adapte olduğunu ve bu süreçlerin Türk toplumu üzerindeki yansımalarını detaylı bir şekilde ele alır. Örneğin, Cumhuriyet'in ilanı ve sonrasında yaşanan modernleşme süreci, milliyetçilik anlayışında da önemli değişimlere yol açmıştır. Güngör'e göre bu değişimler, Türk milliyetçiliğinin daha kapsayıcı ve modern bir kimlik oluşturmaya zemin hazırlamıştır. Erol Güngör'ün milliyetçilik anlayışı, Türk kimliğinin tarihsel, kültürel ve dini unsurlarını kapsayan ve bu unsurların bir arada uyum içinde bulunmasını savunan bir perspektif sunar. Güngör, Türk milliyetçiliğini dar bir etnik kimliğe indirgemekten, toplumsal dayanışmayı ve ortak değerleri ön plana çıkaran bir anlayış geliştirmiştir. Bu bakış açısı, milliyetçiliğin toplumun tüm kesimlerini kucaklayan, birleştirici ve bütünleştirici bir işlev üstlenmesi gerektiğini ortaya koyar. Türk-İslam sentezi, bu milliyetçilik anlayışının önemli bir unsuru olarak, farklı kimliklerin ortak bir kimlikte bütünleşmesine katkıda bulunur (Güngör, 2007: 92).

7. Sonuç

Erol Güngör, modernleşmenin yalnızca teknolojik yeniliklerin benimsenmesiyle sınırlı olmadığını, aynı zamanda bu yeniliklerin toplumun manevi değerleriyle uyumlu olması gerektiğini savunur. Güngör'e göre modernleşme, yalnızca teknolojinin ithal edilmesi veya yabancı unsurların benimsenmesi değil, bu yeniliklerin toplumun kültürel ve sosyal yapısıyla uyumlu bir şekilde bütünleştirilmesidir. Toplumun bireylerinin değer yargıları, inançları ve kültürel kimlikleri, özellikle aile yapısı, dini inançlar ve geleneksel sanatlar gibi unsurlar modernleşmenin vazgeçilmez bir parçası olarak korunmalı ve geliştirilmelidir.

Güngör, "Batı'nın teknolojisini alalım, kültürünü almayalım" şeklindeki yaygın yaklaşımı eleştirir ve teknolojik ilerlemenin kültürel bağlamından koparılamayacağını vurgular. Örneğin, Batı'daki bilimsel ve teknolojik gelişmeler, bireysel özgürlükler ve rasyonel düşünce gibi kültürel unsurların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır; bu nedenle, sadece teknolojiyi almak, bu unsurlardan yoksun bir modernleşme çabası olacaktır. Ona göre, Batı'nın bilim ve teknoloji alanlarındaki başarısı, bu gelişmelerin kültürel, sosyal ve düşünsel temellerle bir bütün oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, Batı'dan sadece teknik bilgi almak, bu bilgiye dayanan zihniyet ve toplumsal yapıyı göz ardı etmek, modernleşme sürecinde eksik bir yaklaşım sergilemek anlamına gelir.

Güngör'e göre, modernleşmenin başarısı, yalnızca dışsal yenilikleri taklit etmekle değil, bu yenilikleri toplumun kimlik ve değer sistemleriyle bütünleştirmekle mümkün olabilir. Bu düşünce, Müslüman toplumların modernleşme sürecinde karşılaştıkları temel ikilemlerden biri olan "taklit mi, özgünlük mü?" sorusuna tarihsel bir perspektiften yanıt arar. Güngör, Müslüman dünyasının modernleşme sürecinde yaşadığı sıkıntıların temelinde, Batı'yı tamamen kopyalama ve kendi kültürel köklerini göz ardı etme gibi yaklaşımların yattığını belirtir.

Güngör, İslam dünyasının modernleşme sürecini değerlendirirken tarihsel tecrübelerin ve kültürel sürekliliğin önemine vurgu yapar. Ona göre, Müslüman toplumlar, tarihsel ve kültürel miraslarından güç alarak

modern dünyanın gereklerine uyum sağlayabilirler. Bu uyumun sağlanabilmesi için, İslam'ın temel prensiplerinden sapmadan modernleşmenin, ancak kendi kültürel köklerine sadık kalan bir yaklaşımla mümkün olacağını ifade eder. Modernleşme sürecinde kültürel ve dini değerlerin korunmasının zorunlu olduğunu savunur.

Laiklik de Güngör'ün önemle üzerinde durduğu konulardan biridir. Güngör, laiklik kavramını değerlendirirken, din ve devlet işlerinin ayrılmasının ötesinde, laikliğin toplumda dinin rolünün tamamen dışlanmaması gerektiğini savunur. Ona göre, laiklik din özgürlüğünü ve dini değerlerin toplumsal hayatta varlığını sürdürebilmesini de güvence altına almalıdır. Güngör, laikliğin bu şekilde daha kapsayıcı ve toplumsal uzlaşmayı destekleyici bir şekilde ele alınması gerektiğini vurgular. Güngör, laikliğin din ve devlet işlerinin ayrılması prensibine dayandığını, ancak Türkiye'de bu kavramın zamanla dinin toplumsal hayattan tamamen dışlanması anlamına gelecek şekilde yorumlandığını belirtir. Bu durumun, toplumda derin ayrışmalara ve kimlik bunalımlarına yol açtığını ifade eder. Ona göre laiklik, daha dengeli bir şekilde uygulanmalı ve din ile devlet ayrılığı toplumsal uzlaşmayı sağlayacak biçimde ele alınmalıdır. Laikliğin doğru bir anlayışla uygulanması, toplumun farklı kesimlerinin bir arada yaşayabileceği bir uzlaşma zemini yaratabilir.

Milliyetçilik kavramı da Güngör'ün eserlerinde yeniden ele alınan bir konudur. Güngör, milliyetçiliği etnik bir bağlamdan çıkarak kültürel bir zemine oturtur. Ona göre Türk kimliği, tarihsel ve kültürel unsurlarıyla bir bütün oluşturur ve bu kimlik sadece etnik aidiyet üzerine inşa edilemez. Milliyetçilik, toplumu oluşturan bireylerin ortak tarih ve kültürel birikimleri üzerine kurulmalıdır. Bu yaklaşım, Türk-İslam sentezi düşüncesinin temel taşlarından birini oluşturur. Türk-İslam sentezi, Türk kültürel mirası ile İslamî değerlerin uyumlu bir şekilde harmanlanarak toplumun kimlik ve birlik duygusunu güçlendirmeyi amaçlar. Güngör, yalnızca etnik köken eksenli milliyetçiliğin toplumsal birliği zedeleyebileceğini ve derin ayrışmalara yol açabileceğini ifade eder. Bu nedenle, milliyetçiliğin kültürel ve tarihsel birikimlerle desteklenmesi, toplumun bütünleşmesine katkı sağlayacaktır.

Erol Güngör, Batı ve İslam dünyası arasındaki ilişkileri değerlendirirken Arnold Toynbee'nin medeniyetler arası etkileşim analizlerinden esinlenir. Batı'nın modernleşme modellerine karşı Müslüman toplumların verdiği tepkilerin çeşitliliğine dikkat çeker; bazı toplumların direniş gösterdiğini, bazılarının ise uyum sağladığını belirtir. Ancak Güngör'e göre, Müslüman toplumlar Batı'nın modernleşme modellerini olduğu gibi benimsemek yerine, kendi tarihsel ve kültürel tecrübelerine uygun bir modernleşme anlayışı geliştirmelidir. Bu yaklaşım, İslam'ın modern dünyadaki rolünü ve Müslüman toplumların geleceğini anlamak açısından önemli bir rehberdir.

Güngör, modernleşme sürecinde geleneksel değerlerle modernleşme arasında denge kuramamanın toplumu kimlik krizine sürükleyebileceği konusunda uyarır. Modernleşme süreci, yalnızca yüzeysel değişimlerle değil, toplumun derin yapısına etki eden bir dönüşümle gerçekleştirilmelidir. Toplumların kendi öz değerlerini göz ardı etmeden modernleşmeye yönelmeleri, sosyal uyum ve birlik açısından kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda, Güngör'ün modernleşme anlayışı, Batılılaşma yerine modernleşmeyi, taklit yerine yaratıcılığı ve özgünlüğü vurgular.

Erol Güngör'ün İslam ve Türk modernleşmesi üzerine düşünceleri, günümüzde de geçerliliğini koruyan derin analizler sunmaktadır. Onun eserleri, Türkiye'nin modernleşme sürecinde yaşadığı çelişkileri anlamak ve çözmek için önemli bir rehber niteliğindedir. Modernleşme ile geleneksel değerler arasında bir denge kurulmasının, toplumsal uyumun sağlanması ve kimlik krizlerinin önlenmesi için şart olduğunu belirtir. Bu bağlamda, onun fikirleri sadece Türkiye için değil, İslam dünyasının genelinde modernleşme tartışmalarına katkı sunan değerli bir kaynak olarak öne çıkar. Özellikle modern dünyada özgün kalabilme ve kendi kökleriyle bağını koparmadan değişim sürecine dahil olabilme arayışı, Güngör'ün düşüncelerinde merkezi bir yer tutar.

Kaynakça

- Aksoy, E. (2018). Erol Güngör'ün Türk modernleşmesi üzerine görüşleri. *Cumhuriyet Dönemi Milli Düşünce Sistematikinde Erol Güngör Sempozyumu*, (ss. 385-391) Kırşehir.
- Dönmez, S. (2017). *Erol Güngör'de modernleşme ve din* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Güngör, E. (1982). *İslam tasavvufunun meseleleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güngör, E. (1995). *Kültür değişmesi ve milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güngör, E. (1997). *İslam'ın bugünkü meseleleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güngör, E. (1998). *Ahlak psikolojisi ve sosyal ahlak*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güngör, E. (2000). *Tarihte Türkler*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güngör, E. (2007). *Dünden bugünden tarih-kültür-milliyetçilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Güngör, E. (2011a). *Sosyal meseleler ve aydınlar*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güngör, E. (2011b). *Türk kültürü ve milliyetçilik* (21. basım). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güngör, Ş. (1996). Erol Güngör. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 14. İstanbul: TDV Yayınları.
- Kara, İ. (2001). *Bir felsefe dili kurmak: Modern felsefe ve bilim terimlerinin Türkiye'ye girişi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Mirzaoğlu, R. (1998). *Erol Güngör'ün yetişmesinde muhitinin önemi*. Prof. Dr. Erol Güngör'ün anısına armağan. Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Sezgin, F. (2016). 6 Mayıs 2016 Prof. Dr. Fuat Sezgin-Öğrencilerle söyleşi. *İslam Bilim Tarihi Araştırmaları Vakfı*. <https://dergipark.org.tr/download/issue-file/5825>
- Subaşı, N., (1996), Türk aydınının din anlayışı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Vayni, C. (2014). *Türk düşünce hayatında Erol Güngör* (2. basım). İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.
- Yazgan, T. (2018). *Bozkırın mefkuresi Erol Güngör*. Ankara: Altınordu Yayınları.

Araştırmacıların Çıkar Çatışması Beyanı (Declaration of Researcher's Conflict of Interest)

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır. (There is no potential conflicts of interest in this study.)

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı (Declaration of Research and Publication Ethics)

Etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasına gerek olmayan bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur. (This study which does not require ethics committee approval and/or legal/specific permission complies with the research and publication ethics.)

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı (Researcher's Contribution Rate Statement)

Yazar, makalenin tamamına yalnız kendisinin katkı sağlamış olduğunu beyan eder. (I am a single author of this paper. My contribution is 100%.)

Islam and Turkish Modernization according to Erol Güngör

Extended Summary

Erol Güngör is an important thinker when it comes to understanding Turkish modernization, Islam, nationalism, and cultural identity. His works explore the challenges and contradictions that Muslim societies face as they encounter Western technological and scientific advancements. Güngör argues that modernization is heavily influenced by Western values, such as individualism, rationalism, and secular governance, and Muslim societies need to integrate these innovations while also preserving their cultural and religious traditions.

According to Güngör, the Islamic world is experiencing both "conformity and awakening" in response to modernization. Some parts of Muslim societies embrace Western progress because they see it as necessary for advancement, while others resist these changes, believing that they threaten Islamic traditions and cultural identity. Güngör believes that the best way to resolve this tension is to find ways to align Islamic cultural values with the requirements of the modern world. For example, promoting education that integrates both modern scientific knowledge and Islamic ethical teachings, encouraging economic practices that respect Islamic financial principles while fostering innovation, and supporting governance models that respect democratic values without compromising religious beliefs are potential strategies for achieving this alignment. He emphasizes that this alignment should be deeply rooted in the social and moral foundations of Islamic culture, ensuring that modernization serves society without eroding its spiritual core.

When examining Turkey's modernization, Güngör is critical of the approach taken during the early Republican era, which encouraged adopting Western technology while rejecting Western cultural values. He finds this approach unrealistic because technological advancements inevitably bring cultural influences with them, such as changes in social norms, consumer habits, and shifts in values like individualism and secularism. Güngör argues that technology is not just a set of tools but also carries a worldview that shapes the society adopting it. As a result, Turkey's modernization process has led to a fragmented cultural identity, where the country struggles to fully embrace either its Islamic heritage or the Western ideals it aims to adopt. This fragmentation, according to Güngör, has led to confusion and disorientation within Turkish society, making it challenging to form a cohesive national identity.

Güngör also discusses the issue of secularism in Turkey, which he believes has been misunderstood and improperly applied. He argues that while secularism ideally means the separation of religion and state, in practice, it has often meant state control over religion in Turkey. This state intervention, Güngör points out, has resulted in significant restrictions on religious life and public expression, causing deep tensions within society. He believes that secularism should allow for the coexistence of religion and the state without imposing limitations on individual religious freedoms. For example, Güngör envisions a model similar to those in some European countries, where religion is acknowledged in the public sphere, and religious communities are free to express their beliefs while maintaining a clear boundary with state affairs. Güngör argues that a balanced approach to secularism is essential for maintaining social harmony and ensuring that religious values are respected within a modern, democratic society.

Nationalism is another key theme in Güngör's thought. He believes that Turkish nationalism should not be narrowly defined by ethnic identity but should also include cultural and religious aspects. For Güngör, Turkish identity cannot be separated from Islam, as Islam has played a central role throughout history in shaping the values, traditions, and worldview of Turkish society. He emphasizes that Turkish nationalism must recognize the cultural significance of Islam and its contribution to the nation's collective identity. This perspective is in line with the Turkish-Islamic synthesis, which views Turkish identity as a blend of Islamic values and Turkish heritage, creating a more inclusive understanding of what it means to be Turkish.

Güngör also argues that religion is an essential part of human societies, and no secular or ideological system can fully replace the social and spiritual functions that religion provides. Specifically, religion offers community support, a shared moral framework, and spiritual fulfillment—elements that secular systems struggle to replicate. He believes that religion is not just about personal belief but also plays a crucial role in establishing moral values, social cohesion, and a shared sense of purpose. Religion, according to Güngör, provides individuals with a sense of belonging and a moral compass that guides their behavior in both personal and social contexts. Without these religious foundations, he argues, societies risk losing their ethical direction and the social bonds that hold them together.

In conclusion, Erol Güngör's analyses provide valuable insights into the challenges faced by Muslim societies in the context of modernization, secularism, and national identity. Güngör believes that Muslim societies should not reject modernity outright but should find ways to integrate technological and scientific advancements while respecting and preserving their cultural and religious traditions. His critiques of secularism highlight the importance of respecting religious beliefs and practices in democratic societies, suggesting that a balanced form of secularism can help maintain social harmony. Meanwhile, his thoughts on nationalism emphasize the central role of Islam in shaping Turkish identity, advocating for a form of nationalism that embraces cultural and religious diversity. Through his works, Güngör offers a framework for how Muslim societies can navigate the challenges of modernity without losing their cultural integrity, paving the way for a more harmonious and integrated future.

Araştırma Makalesi / Research Article

İlâhiyat Fakültelerine Kayıtlı Hâfız Öğrencilerin Hâfızlığa Yüklediği Anlam ve Değer

The Meaning and Value Attributed to Khafizness by Khafiz Students Enrolled in Faculties of Theology

Nurullah Denizer¹, Nazım Bayrakdar², Cihat Çelik³

Makale Bilgisi

<i>Alındı:</i>	02.10.2024
<i>Düzeltildi:</i>	02.10.2024
<i>Kabul Edildi:</i>	27.12.2024
<i>Yayımlandı:</i>	31.12.2024

Öz

Müslümanlar ilk dönemden itibaren hâfızlığa ve hâfızlık eğitimi veren kurumlara rağbet göstermişlerdir. Kur'an-ı Kerim'in Allah kelâmı olması ve Hz. Peygamber'e atfedilen hâfızlığa teşvik edici nitelikteki sözler bu rağbetin altında yatan temel etkenlerdir. Müslüman toplumlarda hâfizların toplumsal saygınlıklarını öteden beri koruyabilmiş olması da büyük ölçüde söz konusu faktörlere bağlı bir durumdur. Hâfizların, hâfızlığa yönelik sağlıklı bir bakış açısına sahip olmaları, hâfiz olmanın onurunu ve huzurunu iç dünyalarında derinden hissetmeleri ve hâfiz olmanın üzerlerine yüklediği sorumlulukların bilincinde olmaları söz konusu durumun devam etmesine katkı sağlayacak temel faktörlerdir. Bu çalışmada, 'Hâfizların, hâfızlığa yükledikleri anlam ve değer nedir?' sorusuna cevap aranmıştır. Araştırma sonucunda, öğrenim hayatlarına yüksek din öğretimi kurumlarında devam etmekte olan hâfizların, hâfızlığın anlam ve değerine yönelik görüşleri arasında tutarlılık ve uyumun bulunmadığı anlaşılmıştır. Hâfızlık eğitimi veren kurslarda verilen eğitimle ilgili düzenlemeler yapılırken bu sonucun dikkate alınmasının yerinde olacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Hâfızlık, Kur'an Kursu, Hâfızlık Eğitimi, Hâfızlığın Değeri

Article Information

<i>Received:</i>	02.10.2024
<i>Revised:</i>	02.10.2024
<i>Accepted:</i>	27.12.2024
<i>Published Online:</i>	31.12.2024

Abstract

Muslims have shown interest in khafiz and institutions providing khafiz education since the early period. The fact that the khafiz have a healthy perspective towards khafiz is the main factor that will contribute to the continuation of this situation. In this research, an answer to the question 'What is the meaning and value that the khafiz attribute to being a khafiz?' As a result of the research, it is understood that there is no consistency and harmony between the opinions of the khafiz who continue their education life in higher religious education institutions about the meaning and value of khafiz. It is considered that it would be appropriate to take this result into consideration when making arrangements regarding the education given in the courses that provide khafiz training.

Keywords: Religious Education, Khafiz, Qur'an Course, Khafiz Education, The Value of Being a Khafiz

¹ Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, nurullah.denizer@usak.edu.tr; ORCID: 0000-0002-4731-6585 (Sorumlu Yazar)

² Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, nazim.bayrakdar@usak.edu.tr; ORCID: 0000-0002-5500-5170

³ Öğr. Gör., Uşak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, cihat.celik@usak.edu.tr; ORCID: 0000-0003-3089-7819

1. Giriş

Sözlükte ‘saklamak, korumak, ezberlemek, unutmamanın zıttı’ manasındaki (Halil b. Ahmed, 2003: 1/336; ‘Abbās, 1994: 3/61-62; ‘Ezherī, 1964: 4/458) hıfz kökünden gelen hâfız (ç. huffāz) kelimesi Kur’ân-ı Kerim’i baştan sona ezberleyen kimseler için kullanılan bir sıfattır (Bozkurt, 1997: 15/74). Kur’ân’ın ezberlenmesi, Hz. Peygamber’in kendisine indirilen vahyi insanlara tebliğ etmesiyle birlikte başlayan ve o günden bugüne devam eden bir gelenektir.

Hâfızlık, “Kesin olarak bilirsiniz ki bu kitabı kuşkusuz biz indirdik ve onu mutlaka koruyan da yine biziz.” el-Hicr 15/9 âyetinde bildirilen Kur’ân’ın korunması hususunun gerçekleşme yollarından biridir (Bilgiz, 2017: 202). Vahyin korunması, Hz. Peygamber’e indirilmesiyle başlamaktadır. İbn Abbās’ın naklettiğine göre “... Cibril ona geldiğinde o Cibril’i dinler, Cibril ondan ayrıldığında Allah Rasûlü gelen vahyi aynen okurdu.” (Müslim, “Şalât”, 148) Hz. Peygamber gerek namazlarda gerekse sair zamanlarda kendisine gelen âyetleri yavaş bir şekilde okuyarak sahâbenin de onları ezberlemesini sağlıyor, ayrıca her yıl o ana kadar gelmiş olan âyetlerin tamamını Cibril’e arz ediyordu (Şen, 2007: 111; Zerķānī, 1995: 1/197-198). İndirilen Kur’ân âyetlerinin vahiy kâtipleri tarafından çeşitli malzemeler üzerine yazılmasına ilave olarak ezberlenmesi, başka bir deyişle satırlarda bırakılmayıp sadırlara da aktarılması ve bunların Hz. Peygamber’in sağlığında vukû bulması, Kur’ân’ın indirildiği haliyle günümüze ulaşmasının temel sebeplerindendir. Ayrıca Kur’ân’ın kitap haline getirilmesi ve çoğaltılmasında kitâbetin yanında hıfzın da şart koşulması Kur’ân’ın muhafazasında ezberin önemini göstermektedir (Alemdar, 2003: 219-248). Sadece yazılı metinlerle değil aynı zamanda hâfızlar tarafından nesilden nesile aktarılması sayesinde Kur’ân’ın orijinalliği korunmuş, hâfızlık İslam kültürü ve geleneğinde sarsılmaz bir yere oturmuştur.

Nüzûl döneminde yaşayan her Müslümanın hâfız olduğu elbette söylenemez. Bununla birlikte Kur’ân’dan bir parçanın ezberlenmesinin namazın şartlarından olması, Hz. Peygamber’in, kalbinde Kur’ân’da bir parça bulunmayan kimseyi harap bir eve benzetmesi (Tirmizî, “Feđâilü’l-Kur’ân”, 18), kendisinden işitilen bir âyet bile olsa bunun insanlara ulaştırılmasını tavsiye etmesi (Buĥārī, “Enbiyâ”, 50), indirilen ilk âyetin “Oku!” emrini içermesi (el-‘Alaķ 96/1) ve Müslümanların öğrenme iştıyakı gibi sebepler, henüz Hz. Peygamber’in sağlığında pek çok sahâbenin Kur’ân’ı ezberlemesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. H. 4. yılda gerçekleşen Bi’rîmâüne olayında ve Hz. Peygamber’in vefatından hemen sonra h. 12. yılda yapılan Yemâme Savaşı’nda çok sayıda hâfızın (kurrâ) şehit edilmesi (ez-Zerķeşî, ts.: 1/242), Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin (ö. 42/662-63) nasihat etmek üzere Basra hâfızlarına yaptığı davete üç yüz kişinin icabet etmesi (Müslim, “Zekât”, 119), nüzûl döneminde ve hemen sonrasında Kur’ân’ı ezberleyen çok sayıda Müslümanın olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla hâfızlık geleneğinin vahyin indirildiği dönemde başladığını söylemek mümkündür.

Hâfızlığın Müslümanlar arasında rağbet görmesi ve nesilden nesile aktarılan bir gelenek haline gelmesinde Hz. Peygamber’in teşvikinin rolü büyüktür. “Sizin en hayırlılarınız, Kur’ân’ı öğrenen ve öğretenlerinizdir” (Buĥārī, “Feđâilü’l-Kur’ân”, 21) ve “Sadece şu iki kimseye gıpta edilir: Biri Allah’ın kendisine Kur’ân verdiği ve gece gündüz onunla meşgul olan kimse, diğeri Allah’ın kendisine mal verdiği ve bu malı gece gündüz O’nun yolunda harcayan kimse.” (Buĥārī, “Temennî”, 5) gibi genel olarak Kur’ân öğrenmeye teşvik eden hadislerin yanı sıra “Kalbinde (ezberinde) Kur’ân’dan bir miktar bulunmayan kimse yıkılmış/harap olmuş bir ev gibidir” (Tirmizî, “Feđâilü’l-Kur’ân”, 18) hadisi, Kur’ân’ın sadece öğrenilmesinin değil aynı zamanda ezberlenmesinin de teşvik edildiği şeklinde anlaşılabilir. “Kim Kur’ân’ı okur, onu güzelce ezberler, helâlini helâl, haramını haram kabul eder ve bunlara uyarırsa, Allah bu sayede o kimseyi cennetine koyar. Ailesinden hepsi cehennemi hak etmiş on kişiye şefaet etme hakkı verir.” (Tirmizî, “Feđâilü’l-Kur’ân”, 13) ve “Çocuklarınızı üç hususta yetiştirin: Peygamber sevgisi, Ehl-i Beyt sevgisi ve Kur’ân kırâati. Çünkü hamele-i Kur’ân (Kur’ân hâfızları) hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyamet gününde peygamberler ve asfiyâ (safâya ermiş olan Allâh dostları) ile birlikte Arş’ın gölgesindedir.” (es-Süyûtî, 2000: 1/126. Kaynaklarda bu hadisin zayıf olduğu zikredilmiştir.) gibi özel olarak Kur’ân’ı ezberleyenlerin faziletine işaret eden hadisler de Müslümanların hâfızlığa rağbet etmesinde büyük rol oynamıştır. Hz. Peygamber’in “Yaşlanmış bir Müslümana, aşırı gitmeyen ve ahkâmıyla amel etmekten geri durmayan Kur’ân hâfızına ve âdil hükümdara saygı göstermek, Allah’a duyulan saygı ve tazimden ileri gelir.” (Ebû Dâvud, “Edeb”, 20) buyurması ise hâfızların toplum içerisinde saygı gören ve itibar edilen bir konumu hak ettiklerine işaret etmektedir. “Şu Kur’ân’ı hâfızanızda korumaya özen gösteriniz. Muhammed’in canını kudretiyle elinde tutan Allah’a yemin ederim ki, Kur’ân’ın hâfizadan çıkıp kaçması, bağlı devenin ipinden boşanıp kaçmasından daha hızlıdır.” (Müslim, “Müsâfirîn”, 231) hadisi ise ezberlenen Kur’ân’ın hâfizada korunması ve unutulmaması gerektiği yönünde bir uyarı olarak değerlendirilebilir. Abdullah b. Mes’ûd’dan (ö. 93/711-712) nakledilen “Bize Kur’ân’ın lafzını ezberlemek zor, onunla amel etmek ise kolay gelirdi. Bizden sonrakilere ise Kur’ân’ı ezberlemek kolay, onunla amel etmek zor gelmektedir.” (Kurţubî, 2006: 1/69) rivayetini ise ilk dönemdeki hâfızların, Kur’ân’ın ezberlenmesi ile birlikte onun gereğince amel edilmesine de büyük önem attıkları şeklinde yorumlamak mümkündür. Aynı şekilde Hz. Ömer’in Baķara Sûresi’ni anlaması ve uygulamaya geçirmesinin on iki yıllık bir süreç olması ve bu sürecin sonunda bir deve kurban etmesi (es-Süyûtî, 2003: 1/115) de ilk dönemde Kur’ân’ı ezberlemenin salt lafızları akılda tutmaktan ibaret olmadığını, bununla birlikte onu anlama ve tatbik etme aşamalarını da kapsadığı şeklinde algılandığını göstermesi bakımından dikkat çekici bir

örnektir. Günümüzdeki hâfızlık eğitiminin ise çoğunlukla bu vasıftan uzak olduğu değerlendirilmektedir (Dartma, 2013: 190; Kurt, 2012: 246). Nitekim yapılan araştırmalar hâfızlık eğitiminin bir meslek sahibi olmak, Kur'an öğretimi yapmak ve Arapça öğrenmek gibi amaçlarla alındığını, dinî ilimlerde ihtisaslaşmak, Kur'an'ı anlamak ve uygulamak gibi hedeflerin ise geri planda kaldığını göstermektedir (Algur, 2018a: 101). Oysaki hâfızlığı daha anlamlı hale getirmek, öncelikle Kur'an'ın anlamıyla buluşmak ve Enfâl Süresi ikinci âyette belirtildiği şekliyle onunla bir duygu birlikteliği oluşturmakla gerçekleşecektir. Bu, Kur'an'ın gerektirdiği davranışları günlük yaşama aktarabilmenin de ön koşuludur (Okuyan, 2021: 52).

İslam topraklarının hızla genişlemesi ile paralel olarak Kur'an eğitimi ve hâfızlık müessesesi de gelişmiş ve sistemleşmiştir. Hicri ilk dört asırda genellikle mescid ve camilerde icra edilen Kur'an ve hâfızlık eğitimi sonraki dönemlerde dârülkurrâ ve dârülhuffâz isimli kurumlarda müstakil olarak verilmiştir (Cebeci ve Ünsal, 2006: 29). Cumhuriyet dönemiyle birlikte kurumsallaşan hâfızlık eğitimi, modern metotlarla verilmeye başlanmış ve bu alanda yapılan çalışmalar artmıştır. Ülkemizde resmî olarak Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesindeki Kur'an kurslarında verilen hâfızlık eğitiminin yanında çeşitli sivil toplum kuruluşlarına ait kurumlarda da Kur'an öğretimi ve hâfızlık eğitimi yapılmaktadır (Şahin, 2011: 205-210). Bunun yanı sıra teknolojik gelişmelerle birlikte hâfızlık eğitimine dijital platformlar üzerinden de kolayca ulaşma imkânı oluşmuş, böylece daha geniş bir kesimin bu eğitimden faydalanmaları mümkün hale gelmiştir.

Genellikle yatılı Kur'an kurslarında verilen hâfızlık eğitimi sürecinde öğrencilere öncelikle mahreclere ve tecvid kaidelerine riayet ederek Kur'an'ı yüzünden doğru bir şekilde okuyabilme yeterliliği kazandırılır. Bu yeterliliğe ulaşan öğrencilerden kabiliyetli olanlar, Kur'an'ı ezberlemek için yoğun bir eğitim sürecine girerler. Âyetlerin sürekli tekrar edilerek doğru bir şekilde ezberlenmesi, ezberlenen sayfaların öğreticiye dinletilmesi, daha önce ezberlenen yerlerin unutulmaması için pekiştirilmesi ve bütün bunların fasılasız bir şekilde devam etmesinin gerekliliği, öğrencilerin sağlam bir irade, sabır, özveri, motivasyon ve disiplin sahibi olmalarını gerektirmektedir. Ekseriyetle çocuk yaşlardaki öğrencilere verilen hâfızlık eğitimi öğrencilerin kabiliyetlerine göre değişiklik arz etse de ortalama iki yıllık bir süreci kapsayabilir. Bu eğitim sırasında, öğrencilerin psiko-sosyal durumları, öğrencinin ailesi, arkadaşları ve kurs hocası ile iletişimi ve kullanılan yöntemler gibi bağımsız değişkenler eğitimin niteliği ve sonuçları üzerinde önemli etkiye sahiptir (Algur, 2018b: 262-268).

Hâfızlık eğitimi alan bireyler, gerek eğitim süreci boyunca gerekse eğitimin tamamlanmasının ardından sosyal hayatlarında belirgin değişiklikler yaşamaktadırlar. Zira hâfızlık eğitimi birey üzerinde manevî ve psikolojik etkiler bırakan ve böylece dinî kimliğin şekillenmesinde önemli rol oynayan bir süreçtir. Hâfızlık eğitimi boyunca karşılaşılan çeşitli zorlukların üstesinden geldiği takdirde bu süreç hâfızlık öğrencisinin psiko-sosyal durumu ve motivasyonunu artırmakta, onun şahsiyet özelliklerini olgunlaştırmasına ve müspet yönde gelişmesine imkân vermektedir (Algur, 2021: 643). Hâfızlık sürecine giren bireylerin toplumla ilişkileri, mânevî hayatları ve toplum içerisinde kendilerine yüklenen/kendilerinden beklenen görev ve sorumluluklar, onların sosyal hayatlarındaki değişimin en bariz görüldüğü alanlardır.

Bireyin sosyal statüsü ve toplumsal kabulü üzerinde etkili olan hâfızlığa Müslüman toplumlarda saygı duyulur ve bu sığata sahip kişilerden dinî/manevî önderlik yapmaları beklenir. Hâfızlık sürecinde olan ve hâfızlığını tamamlamış bireyler, resmî ya da gayri resmî kurumlarda dinî hizmetlerde bulunmak, toplu etkinliklerde Kur'an-ı Kerim okumak (mukabele, aşır okuma, teravih namazı kıldırma) gibi görevler üstlenebilmektedirler. Yapmış oldukları bu faaliyetler, hâfızların toplumda itibar kazanmasını ve takdir görmesini sağlamaktadır. Ayrıca, nitelikli ve verimli bir hâfızlık süreci geçirmiş olanların herhangi bir sohbet meclisinde konuşulan konuyla bağlantılı âyetlerden delil getirebilmesi ve Kur'an'ı ezberlemiş olmanın getirdiği bilinçle dinî hükümlere olan hassasiyetleri, hâfızların toplum içerisinde muteber ve saygın bir birey olarak telakki edilmelerine neden olmaktadır (Algur, 2018b: 260). Konuyla ilgili olarak yapılmış çeşitli araştırmalar, Kur'an kurslarına giden ve hâfızlık yapan kimselerin toplum içerisinde sevilen, ilgi ve iltifata mazhar olan kimseler olmalarından dolayı aldıkları Kur'an eğitimini gizleme ihtiyacı duymadıklarını göstermektedir (Ay, 2005: 55; Koç, 2005: 106). Bununla birlikte hâfızlık eğitimi veren kurumlardan yetişen çok sayıda hâfızın toplumsal hayata kendilerinden beklenen katkıyı sağlamadıklarına dair görüşler de bulunmaktadır (Akdemir, 2010: 23). Bu durum elbette hâfızlık eğitimi alan bireylerin, aldıkları eğitime nasıl bir anlam yükledikleri, bu süreci ne ölçüde içselleştirdikleri ve kendilerine nasıl bir motivasyon sağladıkları ile bağlantılıdır. Hâfızlık sürecinde kendisine bir amaç edinmeyen, aldığı eğitimin öneminin ve ciddiyetinin farkında olmayan bireylerin bu süreçte ve sonrasında gerek kendileri için gerekse toplum için bir katma değer ortaya koymaları pek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle hâfızların hâfızlığa yüklediği anlam ve değer, bu eğitimin sonuçlarına/çıktılarına doğrudan etkide bulunduğu için önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, 'Hâfızların, hâfızlığa yükledikleri anlam ve değer nedir?' sorusuna cevap aranmıştır. Bu kapsamda cevabı aranan alt sorular ise şunlar olmuştur:

1. Hâfızların, hâfızlığa yönelik bakışları nedir?
2. Hâfızların, değişen yaşam koşullarının hâfızlığa duyulan ihtiyaç üzerindeki etkisine dair görüşleri nedir?
3. Hâfızların, hâfızlığın pratik hayattaki yansımalarına yönelik düşünceleri nedir?

4. Hâfızlara göre hâfızlığın bereketinden istifade etmenin koşulları nelerdir?

Hâfizların, hâfızlığa yükledikleri anlam ve değeri problem edinen bir araştırmanın bugüne kadar yapılmamış olması, çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte sayıları çok olmasa da söz konusu problemle dolaylı şekilde ilişki kurulabilecek çalışmaların bulunduğunu da belirtmek gerekir. Bunlardan birincisi, Algur tarafından 2018’de yapılmıştır. Hâfizlik eğitimi alan bireylerin motivasyon ve psiko-sosyal durumu ile stres düzeylerini hangi değişkenlerin etkilediğini ve söz konusu eğitime bireylerin nasıl bir anlam yüklediklerini tespit etmeyi amaçlayan bu çalışmada veriler, hâfizlik eğitimi almakta olan bireylerden karma yöntem kullanılarak toplanmış ve çalışmada bireylerin hâfizlik eğitimine yönelmelerinde etkili olan önemli motivasyon kaynaklarından birini, dîni inançların oluşturduğu tespit edilmiştir (Algur, 2018a). Konuyla ilgili bir diğer çalışma 2023 yılında Karagöz tarafından yapılmış olup bu çalışmada hâfizlığın bireysel yaşam üzerindeki etkisinin çok boyutlu olduğu, yaşama anlam katmakta ve amaç tayin etmekte referans kaynağı olarak işlev gördüğü ve yaşamı şekillendirme fonksiyonuna sahip olduğu sonucuna varılmıştır (Karagöz, 2023: 31-75). Konuyla ilgili bir diğer çalışma ise 2006 yılında Cebeci ve Ünsal tarafından hâfizlik eğitiminin sorunlarını tespit etmek amacıyla yapılmış olup çalışmada, hâfizlik eğitiminin işe yararlık ölçüsünün düşük olduğu; amaç, yöntem ve organizasyon açısından ciddi sorunlarının bulunduğu sonucuna varılmıştır (Cebeci ve Ünsal, 2006: 48).

Times New Roman, 10 punto, tek satır aralığı, girinti yok, önce: 0 nk., sonra: 0 nk. Times New Roman, 10 punto, tek satır aralığı, girinti yok, önce: 0 nk., sonra: 0 nk. Times New Roman, 10 punto, tek satır aralığı, girinti yok, önce: 0 nk., sonra: 0 nk. Times New Roman, 10 punto, tek satır aralığı, girinti yok, önce: 0 nk., sonra: 0 nk. Times New Roman, 10 punto, tek satır aralığı, girinti yok, önce: 0 nk., sonra: 0 nk.

1. Yöntem

Araştırma, tarama modeline göre yapılmıştır. Bu tercihin gereği olarak araştırmada hâfizların, hâfızlığa yükledikleri anlam ve değerin ne olduğu problemi, kendi koşulları içerisinde/olduğu gibi ele alınmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket tekniği kullanılmıştır. Anket formundaki maddeler bizzat araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır. Anket formuna son hali verilmeden önce ön uygulama gerçekleştirilmiş, geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Anket uygulaması için gerekli etik kurul onayı, Uşak Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu’nun 11.01.2024 tarih ve 2024-12 sayılı kararıyla alınmıştır.

Araştırmanın evrenini 2023-2024 öğretim yılı bahar yarıyılında Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğrenim görmekte olan hâfizlik belgesine sahip öğrenciler oluşturmuştur. Sayıları fazla olmadığı için bu öğrencilerin tamamı örnekleme dâhil edilmiştir.

Anket uygulaması bizzat araştırmacılar tarafından yapılmıştır. Uygulamanın sona ermesiyle birlikte veriler, SPSS paket programına yüklenmiş ve gerekli istatistiksel işlemler için hazır hale getirilmiştir. Her bir anket maddesine verilen cevapların dağılımı tablolar halinde verilerek yorumlanmıştır. Ulaşılan veriler arasında bağımsız değişkenlere göre farklılaşma olup olmadığını tespit etmek üzere duruma göre Anova ya da t- testinden biri kullanılmıştır.

2. Bulgular ve Yorum

2.1. Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Dağılımı

Anket formunu dolduran hâfizların cinsiyetlerine göre dağılımları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 1. Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Dağılımları

Cinsiyet	Frekans	Yüzde
Kadın	74	61,2
Erkek	47	38,8
Toplam	121	100,0

Tablodaki verilere göre katılımcıların %61,2’sini kadınlar, %38,8’ini ise erkekler oluşturmaktadır.

2.2. Katılımcıların Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımı

Anket formunu dolduran hâfizların, buldukları sınıf düzeyine göre dağılımları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 2. Katılımcıların Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımı

Sınıf Düzeyi	Frekans	%
Hazırlık	18	14,9
1. Sınıf	53	43,8

2. Sınıf	18	14,9
3. Sınıf	18	14,9
4. Sınıf	14	11,6
Toplam	121	100,0

Tablodaki verilere bakıldığında, katılımcıların %14,9'unun hazırlık sınıfında, %43,8'inin 1. sınıfta, %14,9'unun 2. sınıfta, yine %14,9'unun 3. sınıfta ve %11,6'sının da 4. sınıfta okumakta olduğu görülmektedir. 1. sınıfta okumakta olan Hâfızların oranının diğerlerinden oldukça yüksek olması, yüksek din öğretimi kurumlarına girişte hâfızlar için sağlanan avantajdan ilk yararlanan kişilerin bu sınıf düzeyinde yoğunlaşmasından kaynaklanmaktadır.

2.3. Katılımcıların Sınıf Düzeylerine Göre Dağılımı

Hâfızların, hâfızlığa yönelik bakış açılarının ne olduğunu tespit etmek üzere anket formunda toplam 8 maddeye yer verilmiştir. Bu maddelere verilen cevapların dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 3. Hâfızlığa Yönelik Bakış Açısını Yansıtan Anket Maddelerine Verilen Cevapların Dağılımı

İlgili Anket Maddeleri	Ort.	Katılma Durumu					Toplam
		Tamamen Katılıyorrum	Büyük Ölçüde Katılıyorrum	Kararsızım	Büyük Ölçüde Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	
Hâfız olmak benim için bir övünç/gurur kaynağıdır.	4,94	114 %94,2	7 %5,8	0 %0,0	0 %0,0	0 %0,0	121 %100
Hâfızlık, sorumlulukları ağır olan bir özelliktir.	4,33	59 %48,8	47 %38,8	12 %9,9	2 %1,7	1 %0,8	121 %100
Hâfızlığı, Yüce Allah'a en çok şükretmem gereken nimetlerden biri olarak görürüm.	4,81	102 %84,3	16 %13,2	3 %2,5	0 %0,0	0 %0,0	121 %100
Hâfızlık kursunda geçirdiğim dönemi, ömrümün kayıp yılları olarak	4,49	2 %1,7	3 %2,5	9 %7,4	26 %21,5	81 %66,9	121 %100
Hâfızlığın, imrenilmeye değer bir özelliktir.	3,87	63 %52,1	22 %18,2	11 %9,1	8 %6,6	17 %14,0	121 %100
Hâfızlık bir huzur kaynağıdır.	3,78	47 %38,8	29 %24,0	26 %21,5	10 %8,3	9 %7,4	121 %100
Kur'an'ın, mahşer gününde hâfızlara şefahtçi olacağına inanırım.	4,61	88 %72,7	21 %17,4	10 %8,3	2 %1,7	0 %0,0	121 %100
Hâfızların, Yüce Allah'ın izniyle mahşer gününde yakınlarından bazılarına şefaht edeceklerine inanırım.	4,38	73 %60,3	25 %20,7	20 %16,5	2 %1,7	1 %0,8	121 %100

Tabloya bakıldığında, hâfızların katılma eğilimlerinin en yüksek gerçekleştiği anket maddesinin, 'Hâfız olmak benim için bir övünç/gurur kaynağıdır' olduğu görülmektedir. Hâfızların tamamına yakınının, hâfızlığın bir övünç kaynağı olduğu konusunda fikir birliği halinde olduğu dikkat çekmektedir. Sonucun bu şekilde çıkmasında, birçok hadis-i şerifin hâfızlara yönelik müjdelere içermesinin yanında hâfızlığın büyük bir gayret, sistemli ve disiplinli bir çalışma sonucunda ancak kazanılan bir paye oluşunun etkisi olabilir.

Tabloda, katılma eğiliminin en yüksek gerçekleştiği ikinci anket maddesinin, 'Hâfızlığı, Yüce Allah'a en çok şükretmem gereken nimetlerden biri olarak görürüm' olduğu dikkat çekmektedir. Araştırmaya katılan hâfızların tamamına yakınının (%97,5), hâfızlığı bir nimet olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Bu sonuç, katılımcıların hâfızlığa yönelik pozitif bakış açısına sahip olduklarını göstermesi ve hâfız kimliğiyle barışık olduklarına işaret etmesi bakımından olumludur. Hâfızlık kursunda geçirdiği dönemi, ömrünün kayıp yılları olarak gören hâfızların oranının %4,2'de kalmış olması da bu sonucu destekler niteliktedir. Bu noktada ilginç ve bir o kadar da kafa karıştırıcı olan veri ise hâfızlığın, imrenilmeye değer bir özellik olduğu görüşüne mesafeli duran

hâfızların oranının %30 sınırına dayanmış olmasıdır. Hâfızlığı bir nimet ve övünç kaynağı olarak gören hâfızların önemli bir kısmının hâfızlığı imrenilmeye değer bir özellik olarak görmediği anlaşılmaktadır. Bu durum, katılımcılardan bazılarının hâfızlık eğitimini tamamlayarak büyük bir iş başardıklarını düşünse de bu başarının pek de imrenilmeye değer olmadığı kanaatinde olduklarını göstermektedir. Onlarda böyle bir kanaatin oluşması, hâfızlığın kendilerine kazandırdığı şeylerin beklentileriyle paralel olmadığına işaret etmektedir. Yukarıdaki tabloda katılma eğiliminin en düşük gerçekleştiği anket maddesinin, 'Hâfızlık bir huzur kaynağıdır' olması da bu düşünceyi destekler niteliktedir. Hâfızlığı bir huzur kaynağı olarak gören katılımcıların toplam oranı %62,8 iken bu konuda olumsuz görüş bildirenlerin toplam oranı %15,7 olmuştur. Burada ilginç olan husus ise kararsız görüş bildiren katılımcıların oranının %20'yi aşmış olmasıdır. Anlaşılan o ki hâfızlık ile kişisel huzur arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu görüşü, araştırmaya katılan hâfızların önemli bir kısmı (%37,2) tarafından kabul görmemektedir. Bu sonuç, katılımcıların hâfızlığa yönelik bakışlarının bütünüyle iyimser olmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

Hâfızlar da sonuçta bu toplumun bir parçasıdır. Mevcut toplumsal sorunlardan onlar da bir şekilde etkilenmektedirler. Onların, içerisinde buldukları yaşam koşullarını, hâfız olmayan akranlarının yaşam koşulları ile kıyaslamaları da son derece doğaldır. Bu kıyaslama sürecinde onların bir kısmında hâfızlığa yöneltiler için zaman zaman bir pişmanlık duygusunun gelişmesi de mümkündür. Söz konusu pişmanlık duygusu derinlik kazanıp onlarda kalıcı hale gelmediği sürece bu durumun önemli bir sorun teşkil etmeyeceği söylenebilir.

Yukarıdaki tabloda ilginç olan bir diğer veri, hâfızlığı ahirette kurtuluş vesilesi olarak gören hâfızların oranının (%90,1), hâfızlığı ahirette başkalarının kurtuluşuna vesile olarak görenlerin oranından (%81) yüksek oluşudur. Hâfızların önemli bir kısmının (%19), hâfızlığın kendilerine, bazı kişilere şefaate yetkisi kazandıracığı düşüncesine mesafeli durduğu görülmektedir. Hâfızlara şefaate selâhiyeti verildiğini bildiren hadislerin değerlendirmesini yaptığı çalışmada Gözün, söz konusu rivayetlerin hiçbirinin sahih olarak değerlendirilemeyeceğini ancak içeriklerinin birbirini desteklemesi nedeniyle hasen li-ğayrihi olarak kabul edilebileceğini ifade etmektedir (Gözün, 2020: 437). Buna göre ilgili rivayetler bir arada değerlendirildiğinde Kur'an'ı öğrenen, Kur'an tilavetine sürekli olarak devam eden, Kur'an'ı unutmayıp ezberini muhafaza eden/Kur'an'ın helalini helal, haramını haram kabul edip hükümleri gereğince amel ederek yaşantısında onun prensiplerini koruyan hâfızların ailelerinden on kişiye veya sayısını belirli bir gruba şefaate edebilecekleri söylenebilir. Dolayısıyla bu vasıflardan yoksun bir şekilde Kur'an'ın yalnızca lafzını ezberlemek hâfız olan kimseye şefaate hakkı kazandırmayacaktır (Gözün, 2020: 431). Meselenin ilmî ve akademik yönü bu şekilde olmakla birlikte ilgili anket maddesinde hâfızlığın kendilerine, bazı kişilere şefaate yetkisi kazandıracığı düşüncesine mesafeli olan kesimin bu bilgilere sahip olarak böyle bir tavır aldıkları düşünülmemektedir.

Hâfızlığa yönelik bakış açısını yansıtan anket maddelerine verilen cevaplar arasında cinsiyet değişkeni bakımından anlamlı farklılaşma olup olmadığını tespit etmek için t- testi; sınıf düzeyi değişkeni bakımından anlamlı farklılaşma olup olmadığını tespit etmek için ise One Way Anova testi yapılmıştır. Yapılan her iki testte de gruplara ait puan ortalamaları arasında anlamlı farklılık bulunmadığı görülmüştür.

2.4. Değişen Koşulların Hâfızlara Duyulan İhtiyaca Etkisi

Modern zamanın iki temel özelliğini hız ve değişim oluşturmaktadır. Çeşitli faktörlere bağlı olarak toplumların geleneksel yapısı hızlı şekilde değişmektedir. Değişimin hızlı olması insanların karşısına bir yandan yeni fırsatlar/imkânlar çıkarırken diğer yandan çeşitli sorunları beraberinde getirmektedir. Araştırmamız açısından önem arz eden asıl mesele ise söz konusu değişimin hâfızlığa duyulan ihtiyacı nasıl etkilediğidir. Bu meseleye dair anket formunda toplam 4 maddeye yer verilmiştir. Bu maddelere verilen cevapların dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 4. Değişen Koşulların, Hâfızlara Duyulan İhtiyaca Etkisine Yönelik Görüşlerin Dağılımı

İlgili Anket Maddeleri	Ort.	Katılma Durumu					Toplam	
		Tamamen Katılıyorum	Büyük Ölçüde Katılıyorum	Kararsızım	Büyük Ölçüde Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum		
Günümüzde çocukların hâfızlık yerine bilim ve sanat alanlarında kendilerini geliştirmeye teşvik edilmelerinin daha uygun olacağı kanaatindeyim.	3,98	5 %4,1	7 %5,8	20 %16,5	42 %34,7	47 %38,8	121 %100	
Günümüzde çocukları hâfızlığa ikna etmek için haklı ve yeterli	3,01	21 %17,4	31 %25,6	21 %17,4	21 %17,4	27 %22,3	121 %100	

gerekece kanaatindeyim.	olmadığı						
Kur'an âyetlerini gerek dijital ortamlarda gerekse yazılı dokümanlarda saklayıp korumanın mümkün hale geldiği günümüzde hâfızlığa ihtiyacın kalmadığı kanaatindeyim.	4,81	0 %0,0	1 %,8	2 %1,7	15 %12,4	103 %85,1	121 %100
Hâfızlık müessesesinin korunup geliştirilmesinin, toplumumuz için bir beka meselesi olduğu kanaatindeyim.	4,61	87 %71,9	23 %19,0	10 %8,3	1 %,8	0 %0,0	121 %100

Tablodaki ilk üç madde, hâfızlığın güncel değerine yönelik olumsuz görüş içerdiği için tersten puanlanmıştır. Bunlar arasında, Hâfızların reddetme eğiliminin en yüksek olduğu maddenin, 'Kur'an âyetlerini gerek dijital ortamlarda gerekse yazılı dokümanlarda saklayıp korumanın mümkün hale geldiği günümüzde hâfızlığa ihtiyacın kalmadığı kanaatindeyim' olduğu görülmektedir. Katılımcıların tamamına yakını (%97,5), söz konusu görüşe olumlu yaklaşmamıştır. Bu sonuç, hâfızlığın tek ya da asıl amacının Kur'an-ı Kerim'in muhafazası olmadığı gerçeğinin farkında olduğunu göstermesi bakımından olumludur. Zira Müslümanları hâfızlığa yönelten tek motivasyon kaynağı, Kur'an'ın orijinal haliyle muhafazasında sorumluluk üstlenerek Yüce Allah katındaki değerlerinin artacağına olan inançları değildir. Kur'an âyetlerinin gerek lafızlarını gerekse manalarını öğrenip ezberlemenin asıl/öncelikli maksadı, hayatın Kur'an ışığında ve istikametinde yaşanmasıdır. Nitelikli bir dindarlığa temel teşkil etmediğinden sonra Kur'an âyetlerini hıfz etmenin tek başına bir anlam ve değer ifade etmeyeceği açıktır. Bu hakikat görmezden gelindiği için bazı kesimler hâfızlığı yegâne amaç haline getirip ahirette kurtuluş için yeterli bir sebep olarak görebilmektedir. Bu çarpık anlayışın toplumda revaç bulması halinde hâfızlık müessesesinin toplum vicdanındaki müstesna yerini zamanla kaybetmesinin kaçınılmaz bir sonuç olacağı asla unutulmamalıdır.

Hâfızlığın değerine yönelik olumsuz görüş içeren maddelerden ikincisi, 'Günümüzde çocukların hâfızlık yerine bilim ve sanat alanlarında kendilerini geliştirmeye teşvik edilmelerinin daha uygun olacağı kanaatindeyim'dir. Bu maddede belirtilen görüşü reddedenlerin oranı %73,5 olmuştur. 'Kur'an âyetlerini gerek dijital ortamlarda gerekse yazılı dokümanlarda saklayıp korumanın mümkün hale geldiği günümüzde hâfızlığa ihtiyacın kalmadığı kanaatindeyim' görüşünü reddedenlerin toplam oranı %97,5'e ulaşmışken söz konusu anket maddesinde belirtilen görüşü reddedenlerin toplam oranının %73,5'e düşmüş olması ilginçtir. Görünen o ki, araştırmaya katılan hâfızlar, hâfızlığı günümüzde gerekli bulsalar da onların önemli bir kısmı, çocukların çeşitli bilim ve sanat alanlarına yöneltilmelerinin de hâfız olmaları kadar önemli olduğu kanaatinde idiler. Onlarda böyle bir düşüncenin gelişmesinde, Müslüman toplumların ya da devletlerin, gelişmiş Batı dünyası karşısında düştüğü acziyetin önemli bir etkisi olduğu değerlendirilmektedir. Zira Batı dünyasının güç kazanmasının, bilim ve sanat alanlarında kaydettikleri ilerlemeye bağlı bir durum olduğu herkesin malumudur. Müslümanların, yalnızca hâfızlığa odaklanıp bilim ve sanat alanlarını ihmal etmeleri durumunda Batı dünyasıyla rekabette başarıya ulaşmanın mümkün olmayacağı izahtan varestedir. Bu noktada yapılması gereken en doğru iş, bir yandan toplumun öncelikli ihtiyaçlarının neler olduğunu diğer yandan ise çocukların ilgili ve kabiliyetli oldukları alanları tespit edip bu ikisi arasında denge sağlayacak şekilde onları uygun alanlara yöneltmektir.

Yukarıdaki tabloda dikkat çekici olan bir diğer veri ise günümüzde çocukları hâfızlığa ikna etmek için haklı ve yeterli gerekçe olmadığı görüşünü reddetme eğiliminde olan hâfızların oranının %39,7'de kalmış olmasıdır. Anlaşılan o ki araştırmaya katılan hâfızların büyük bir kısmı, hâfızlık eğitimine yönelmeyi çocuklara cazip gelecek bir seçenek haline getirmenin günümüz koşullarında hiç de kolay olmadığı kanaatinde idir. Hâfızlık eğitiminin zorluğu, bu zorluğa talip olduğunda elin tersiyle bir kenara itilecek şeylerin cazibesi ve hâfızlık eğitimini tamamlamanın sağlayacağı imkânların azlığı gibi birçok unsurun onlarda söz konusu düşüncenin gelişmesinde rol oynamış olabileceği değerlendirilmektedir.

Yukarıdaki tabloda hâfızlığın değerine yönelik olumlu görüş içeren tek anket maddesi, 'Hâfızlık müessesesinin korunup geliştirilmesinin, toplumumuz için bir bekâ meselesi olduğu kanaatindeyim'dir. Bu maddeye hâfızların %90,9'u katılma yönünde görüş belirtmiştir. Günümüzde hâfızlığa ihtiyacın kalmadığı görüşünü reddedenlerin toplam oranı %97,5 iken hâfızlık müessesesinin yaşatılmasını toplumumuz için bir bekâ meselesi olarak görenlerin toplam oranının %90,9'da kalmış olması, katılımcılardan bazılarının hâfızlığı bir ihtiyaç olarak görse de bu ihtiyacın bütünüyle göz ardı edilmesini, toplumun geleceğini tehdit edecek kadar büyük bir sorun olarak görmediği anlamına gelmektedir. Oysaki nitelikli hâfızlar ve bu kişilerin yetiştiği kurumlar toplumumuzun sigortasını oluşturan vazgeçilmez değerler arasındadır. Nitekim Demir'in amaçlı örneklem yöntemiyle çeşitli meslek gruplarına mensup hâfızlarla mülakat yapmak suretiyle hazırladığı çalışma, hâfızlık eğitiminin sabır, sorumluluk, manevî değerlere bağlılık, özgüven sahibi ve güzel ahlaklı olma gibi tutum ve davranışların kazanılması ve pekiştirilmesine katkı sağladığını ve sosyal ilişkilere olumlu katkıda bulunduğunu

göstermektedir (Demir, 2019: 293, 303-304). Bu nedenle hâfızlık müessesesinin yalnızca canlı tutulması değil aynı zamanda güçlendirilmesi, sosyal hayatın gelişmesi ve toplumsal bağların korunması adına da önem arz etmektedir. Hâfızlık müessesesinin yok olması, halkımızın Kur'ân-ı Kerîm ve dolayısıyla da İslam dini ile bağının kopma noktasına geldiğini gösterir ki böyle bir durumda milli kimliğimizin bel kemiğini oluşturan değerlerin çoğu zaten yok olma sınırına gelmiş olacaktır. Kendi kimliğinden uzaklaşan milletlerin, varlıklarını uzun süre devam ettirmeleri ise oldukça düşük bir ihtimaldir.

Araştırmaya katılan hâfizlerin, yaşam koşullarındaki değişmelerin hâfızlığa duyulan ihtiyaç üzerindeki etkisine ilişkin görüşleri arasında cinsiyet değişkeni bakımından anlamlı farklılaşma olup olmadığını tespit etmek için t- testi; sınıf düzeyi değişkeni bakımından anlamlı farklılaşma olup olmadığını tespit etmek için ise One Way Anova testi yapılmıştır. Yapılan her iki testte de gruplara ait puan ortalamaları arasında anlamlı farklılık bulunmadığı görülmüştür.

2.5.Hâfızlığın Pratik Hayattaki Yansımalarına Yönelik Bulgular

Hâfiz olmanın ve toplumda bu kimlikle tanınmanın pratik hayatta doğurduğu bazı sonuçlar mutlaka olacaktır. Söz konusu durum hâfizlere çeşitli açılardan avantaj sağlayabileceği gibi onların çeşitli güçlüklerle ya da olumsuzluklarla karşı karşıya gelmelerine de yol açabilir. Nitekim Karagöz'ün çalışmasında ulaşılan sonuçlara göre hâfızlık kimi hâfizlerin hayatlarına onların yaşamını düzenleyen bir kontrol mekanizması, kulun Allah ile irtibatını güçlendiren bir vasıta, yaşamda yeni fırsat ve imkânlar açılmasına vesile olan bir kapı ve yapmış oldukları mesleği daha nitelikli yapmalarına yardımcı olan bir vasıf olarak anlam katarken kimilerinin yaşamlarına bir anlam yüklememiş, kimilerinin yaşamlarında ise çocukluğunun elinden alındığı mahrumiyet yılları şeklinde tanımlanarak menfi bir tecrübe olarak değerlendirilmiştir (Karagöz, 2023: 44-45).

Hâfiz olmanın ve toplumda hâfiz olarak tanınmanın pratik hayattaki yansımalarıyla ilgili olarak katılımcılara toplam 10 anket maddesi yöneltilmiştir. Bu maddelere verilen cevaplara dair bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 5. Hâfızlığın Pratik Hayattaki Yansımalarına Yönelik Görüşlerin Dağılımı

İlgili Anket Maddeleri	Ort.	Katılma Durumu					Toplam
		Tamamen Katılmıyorum	Büyük Ölçüde Katılmıyorum	Kararsızım	Büyük Ölçüde Katılıyorum	Kesinlikle Katılıyorum	
Hâfızlık, üzerime fazladan bazı sorumluluklar yüklediği için kendimi sürekli gergin hissedirim.	3,09	24 %19,8	21 %17,4	24 %19,8	24 %19,8	28 %23,1	121 %100
Bulduğum sosyal ortamlarda hâfiz olarak tanınmaktan ve hâfiz olarak anılmaktan rahatsızlık duyarım.	4,30	2 %1,7	4 %3,3	19 %15,7	26 %21,5	70 %57,9	121 %100
İnsanların hâfizlerden beklentilerinin fazla olması nedeniyle sosyal ortamlarda kendimi genellikle gergin hissedirim.	3,18	14 %11,6	30 %24,8	24 %19,8	26 %21,5	27 %22,3	121 %100
Hâfızlığın, dünya işlerimin yolunda gitmesine vesile olduğuna inanırım.	4,61	82 %67,8	34 %28,1	3 %2,5	2 %1,7	0 %0,0	121 %100
Hâfiz olmamdan dolayı geleceğe daha umutlu şekilde bakarım.	3,66	38 %31,4	30 %24,8	35 %28,9	10 %8,3	8 %6,6	121 %100
Hâfiz olmamdan dolayı sosyal çevremde saygın bir kişi olarak tanınırım.	3,08	26 %21,5	21 %17,4	28 %23,1	29 %24,0	17 %14,0	121 %100
Hâfızlık, kendimi günahlardan/haramlardan daha iyi şekilde korumama katkı sağlayan bir özelliktir.	3,66	40 %33,1	38 %31,4	17 %14,0	14 %11,6	12 %9,9	121 %100

Sosyal çevremdeki insanlara faydalı bir kişi olmamda hâfızlığımın etkisi büyüktür.	3,47	25 %20,7	41 %33,9	31 %25,6	15 %12,4	9 %7,4	121 %100
Hâfızlık, hayatımı daha planlı ve düzenli şekilde yaşamama katkı sağlayan önemli etkenlerden biridir.	3,66	36 %29,8	35 %28,9	28 %23,1	17 %14,0	5 %4,1	121 %100
Hâfızlık, dîni ilimleri öğrenmeye yönelik hevesimin artmasına katkı sağlayan önemli bir etkidir.	3,71	46 %38,0	31 %25,6	17 %14,0	18 %14,9	9 %7,4	121 %100

Tabloda yer verilen anket maddelerinden ilk üçü hâfızlığın kaynaklık ettiği olası olumsuzlukları içerdiği için tersten puanlanmıştır. Bunlar arasında, hâfizların reddetme eğilimlerinin en yüksek gerçekleştiği anket maddesi, 'Bulduğum sosyal ortamlarda hâfiz olarak tanınmaktan ve hâfiz olarak anılmaktan rahatsızlık duyarım' olmuştur. Araştırmaya katılan hâfizların %79,4'ünün, buldukları sosyal ortamlarda hâfiz olarak tanınmaktan ve anılmaktan rahatsızlık duymadıkları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte söz konusu anket maddesinde belirtilen görüşü reddetme eğiliminde olmayan hâfizların oranının %20'yi aşması, üzerinde önemle durulması gereken bir durumdur. Zira bu durum, hâfizların önemli bir kısmının, hâfiz kimlikleriyle barışık bir hayat yaşama noktasında sorun yaşadıklarına işaret etmektedir. Hâfizların %36,4'ünün, insanların hâfizlardan beklentilerinin fazla olması nedeniyle sosyal ortamlarda kendini genellikle gergin hissettiğini belirtmiş olması söz konusu sorunun kaynağına yönelik fikir vermesi açısından önemlidir. Anlaşılan o ki, hâfizların önemli bir kısmı, toplumsal beklentilere cevap vermelerini sağlayacak donanımına sahip olma bakımından kendilerini iyi bir noktada görmemekte ve bu durumdan rahatsızlık duymaktadır. Hâfızlık eğitimi veren kurumlar ve bu kurumlarda uygulanan programlarla ilgili düzenlemeler yapılırken bu durumun dikkate alınması yerinde olacaktır.

Hâfızlıkla ilgili olumsuz görüş içeren maddelerden sonuncusu, 'Hâfızlık, üzerime fazladan bazı sorumluluklar yüklediği için kendimi sürekli gergin hissederim'dir. Hâfizların %37,2'sinin bu maddede belirtilen görüşe katılma eğiliminde oldukları; %19,8'inin ise söz konusu anket maddesiyle ilgili kararsız tavır takındıkları görülmektedir. Bu sonuç, hâfizların yarıdan fazlasının, hâfızlığın gerektirdiği sorumlulukları özümseyip kişiliklerinin bir parçası haline getirmede henüz olması gereken noktanın oldukça uzağında olduklarına işaret etmektedir. Hâfızlığı, hareket alanını sınırlandıran/daraltan bir unsur olarak görüp bu durumu hazmetmekte zorlanan hâfizların oranının hiç de az olmadığı anlaşılmaktadır. Hâfızlık eğitiminin, âyetlerin lafızlarının hâfizaya depolanmasına rehberlik edilmesinden ibaret bir süreç olarak görülmemesi gerekir. Hâfiz adaylarının, hâfızlığın gerektirdiği sorumlulukları bir yük olarak değil hayatlarına değer katan ve onu kolaylaştıran birer unsur olarak görmeleri de son derece önemlidir. Zira onların, hâfiz kimlikleriyle tam anlamıyla barışık bir hayat yaşamaları ancak bu şekilde mümkün olacaktır.

Yukarıdaki tabloda hâfızlıkla ilgili olumlu görüş içeren toplam 7 madde bulunmaktadır. Bunlar arasında, hâfizların katılma eğilimlerinin en güçlü olduğu madde, 'Hâfızlığım, dünya işlerimin yolunda gitmesine vesile olduğuna inanırım' olmuştur. Hâfizların tamamına yakın bir kısmının (%95,9), dünya işlerinin yolunda gitmesini, hâfiz olmalarıyla bağlantılı bir durum olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Bu hususa doğrudan işaret eden bir âyet ya da hadis bulunmamasına rağmen hâfizların, hâfiz olmalarından dolayı dünya işlerinin yolunda gittiğine inanmaları, ancak Kur'an'a verdikleri değerlerin büyüklüğü ile izah edilebilir.

Tablodaki dikkat çekici verilerden bir diğeri, hâfızlığın, dünya işlerinin yolunda gitmesine vesile olduğu görüşüne katıldığını belirten hâfizların toplam oranı %95,9 iken hâfızlığı dolayısıyla geleceğe daha umutla ve güvenle baktığını düşünen hâfizların toplam oranının %55,2'ye düşmüş olmasıdır. Veriler arasındaki farkın bu kadar büyük olması, hâfizların önemli bir kısmının hâfızlığın dünya hayatına etkileri konusunda tutarlı düşüncelere sahip olmadığını göstermektedir. Hâfızlıkları sebebiyle bugüne kadar dünya işlerinin yolunda gittiğine gerçekten güçlü şekilde inanan hâfizların, aynı durumun hayatın geri kalan kısmında da geçerli olacağına inanmamaları için hiçbir sebep yoktur. Zira İslam inancına göre Yüce Allah her şeyin yaratıcısı, hâkimi ve idarecisidir; her şey O'nun dilemesi ile olur ve O her şeye kâdirdir. Hal böyle iken hâfizların önemli bir kısmının geleceğe umut ve güvenle bakma konusunda sorun yaşamaları önemli bir sorunun varlığına işaret etmektedir. Mevcut verilerle bu sorunun kaynağına yönelik sağlıklı ve kapsamlı değerlendirmeler yapmak mümkün değildir.

Tablodaki verilere göre hâfiz kimliğinin, toplumda saygın bir kişi olarak tanınmasına vesile olduğunu düşünen hâfizların toplam oranı %38,9'dur. Şenat'ın yaptığı çalışmada hâfizların toplumda gördüğü saygınlığı, hâfızlığın değerini artırdığı önermesine katıldığını belirten hâfiz adaylarının oranı %82,9 bulunmuş olmasına rağmen (Şenat, 2022: 24-25) hâfizların %60'tan fazlasının hâfızlık ile toplumsal saygınlık arasında pozitif bir ilişki olduğu görüşüne mesafeli yaklaşmış olmaları oldukça çarpıcıdır. Kapitalizmin etkisinin yoğun şekilde hissedildiği ve buna bağlı olarak da hemen her şeyin değerinin para/maddi güç ile ölçülmeye başladığı toplumumuzda, hâfizların sosyal statüsü bakımından kendilerini iyi bir noktada görmemeleri şaşırtıcı değildir. Ancak hâfizların toplumsal saygınlıklarını giderek kaybediyor olmalarını sadece kapitalist anlayış ve değerlerin toplumda giderek

yaygınlaşıyor olması ile açıklamak son derece yanlıştır. Zira hâfizların toplumsal saygınlığını arttıracak asıl etken hâfiz olmak değil hâfizlarda bulunması gereken vasıflara sahip olup hâfizlığa yaraşır bir hayat yaşayabilmektir. Hâfizlığın gerektirdiği donanıma yeterince sahip olan; kişilik yapısı, ahlâkî olgunluk düzeyi ve dînî yaşantı bakımından iyi bir noktada bulunan hâfizlar, içerisinde yaşadıkları toplumda hak etikleri değeri er ya da geç mutlaka göreceklerdir.

Tablodaki verilere göre hâfizlığı, hayatını daha planlı ve düzenli şekilde yaşamasına katkı sağlayan önemli etkenlerden biri olarak gören hâfizların oranı %58,7'dir. Hâfizlık son derece yoğun, sistemli ve planlı çalışma gerektiren, uzunca bir süreç sonunda ancak kazanılabilen bir özellik olmasına rağmen oranın bu kadar düşük olması düşündürücüdür. Anlaşılan o ki aldıkları hâfizlık eğitimi hâfizlara planlı/düzenli çalışma alışkanlığı kazandırmakta yetersiz kalmakta; hâfiz adaylarına, hâfizlık eğitimi sürecinde edindikleri disiplinli çalışma alışkanlığını gerçek hayata transfer etmelerini sağlayıcı nitelikte bir eğitim verilememektedir. Bu noktada dikkat edilmesi gereken kritik nokta hâfiz adaylarının, hâfizlık eğitimi sürecinde tahammül sınırlarının aşırı zorlanarak söz konusu eğitim sürecini bir an önce tamamlayıp rahata kavuşmayı arzular hale getirilmemeleridir. Hâfizlık eğitiminin, hâfiz adayları için duygusal açıdan tatmin/doyum sağlayan bir süreç haline gelmesi için gerekli tedbirlerin alınması da bu süreçte kazanılan olumlu davranışların sonraki hayata aktarımına büyük katkı sağlayacaktır.

Tabloda, hâfiz olmasının, dînî ilimleri öğrenmeye yönelik hevesinin artmasına katkı sağladığını düşünen hâfizların oranının %63,6 olduğu dikkat çekmektedir. Bu veri, Kur'ân âyetlerini hâfizyaya depolamanın hâfizlar tarafından nihâî bir amaç olarak görülme durumunu göstermesi bakımından önemlidir. Anlaşılan o ki hâfizların %60'dan fazlası hâfizlığın diğer dînî ilimlerle desteklenmesi gerektiğinin farkındadır. Ne var ki mevcut veriler, bu farkındalığın onları dînî ilimlere vukûfiyet kazanmak için ne ölçüde gayrete sevk ettiği sorusuna cevap içermemektedir. Hâfiz kimliğine sahip olmanın, dînî ilimleri öğrenmeye yönelik hevesinin artmasına vesile olduğu görüşüne mesafeli yaklaşan hâfizların oranının %36'4 olması, Kur'ân kurslarında verilen hâfizlık eğitiminin niteliğinin sorgulanmasını gerektirdiği açıktır. Zira bu durum, ilmin ve ilim öğrenmenin değerinin fark edilmesini sağlayıcı nitelikte bir eğitim verme noktasında söz konusu kurumların yetersiz kaldığını göstermektedir. Kendini sürekli geliştirme ihtiyacı duymayan, ilme yönelik sürekli bir açıklık hissetmeyen, merak duygusu körelmiş, anlam arayışı süreci noktalanmış, derin düşünmeyi, araştırmayı ve sorgulamayı gereksiz gören hâfizlar yetiştirmenin kimseye bir katkısı olmaması bir yana çeşitli olumsuzluklara yol açması kuvvetle muhtemeldir.

Tablodaki verilere göre sosyal çevresindeki insanlara faydalı bir kişi olmasında hâfiz olmasının önemli bir etken olduğunu düşünen katılımcıların toplam oranı %54,6'dır. Oranın bu kadar düşük olması, hâfizların önemli bir kısmının sosyal becerilerinin gelişmişlik durumu ile toplumsal sorunlara yönelik duyarlılıkları bakımından iyi bir noktada olmadıklarına işaret etmektedir. Hâfiz kimliği bireyleri topluma açılıp insanların sorunlarının çözümünde sorumluluk üstlenme yerine içe kapanıp kendi dünyasına hapsedilmeye yöneltiyorsa ortada ciddi bir sorun var demektir. Araştırmaya katılan hâfizların %40'a yakın bir kısmının, insanların hâfizlardan beklentilerinin yüksek olması nedeniyle sosyal ortamlarda kendini sürekli gergin hissettiğini belirtmiş olması, söz konusu sorunun derinliğini ve yaygınlığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Zira hâfizlık eğitimi veren kurumların bu soruna duyarsız kalmaları, varlık gayeleriyle örtüşen bir yaklaşım olmayacaktır. Hâfizlık eğitimi sürecinde adayların, toplumdan soyutlanmak yerine sosyal sorumluluk üstlenip bu alanda fikirler ve projeler geliştirmeye yönlendirilmeleri; toplumsal katkı bakımından olumlu örnek teşkil eden hâfizlarla buluşturulmaları halinde söz konusu sorunun çözümüne önemli bir katkı sağlanmış olacaktır. Sosyal fobi problemi olan hâfiz adaylarının tespit edilip bu kişilere profesyonel destek sağlanması da bu noktada atılması gereken önemli adımlardan biri olacaktır.

Tablodaki verilere bakıldığında, günahlardan/haramlardan uzak durmasında hâfiz oluşunun önemli bir etken olduğunu düşünen hâfizların oranının %64,5 olduğu görülmektedir. Hâfizların yaklaşık 2/3'ünün hâfiz kimliğine sahip oluşları nedeniyle dinen günah/haram sayılan fiillere mesafeli durma konusunda daha fazla hassasiyet gösterdikleri anlaşılmaktadır. Elbette burada önemli olan, söz konusu hassasiyete neyin kaynaklık ettiğidir. Hâfizların günahlardan/haramlardan uzak durmaya çalışmalarına, insanlar tarafından kınanıp dışlanma kaygısının kaynaklık ediyor olması halinde söz konusu hassasiyetin pek bir anlam ve değer taşımayacağı açıktır. Yüce Allah'a karşı duyulan derin saygının bir yansıması olarak ortaya çıkması durumunda ise söz konusu hassasiyet değerli hale gelecek ve çeşitli hayırlara vesile olabilecektir.

Hâfiz olması ile günahlardan/haramlardan uzak durma konusunda gösterdiği hassasiyetin artması arasında pozitif ilişki olduğu görüşüne mesafeli duran hâfizların oranının %35,5'e ulaşmış olması, üzerinde durulmaya değer verilerden biridir. Bu veri hâfizlık eğitiminin, takva duygusunu besleyen bir süreç haline gelmesine katkı sağlayacak adımlar atılmasının önemini göstermektedir. Ayrıca bu durum, edindiği hâfizlık vasfına özel bir önem atfetmeyen bireyler için hâfizlığın, hayatlarına dair karar mekanizmalarında bir etkisinin olmadığı şeklinde de değerlendirilebilir (Karagöz, 2023: 54). Hâfizların sayısı kadar onlara kazandırılması gereken niteliklerin artmasına da özen gösterilmemesi halinde yapılan işin pek bir kıymet ifade etmeyeceği gerçeğinin asla unutulmaması gerekir.

Araştırmaya katılan hâfizların, hâfizlığın pratik hayattaki yansımalarına ilişkin görüşleri arasında cinsiyet değişkeni bakımından anlamlı farklılaşma olup olmadığını tespit etmek için t- testi; sınıf düzeyi değişkeni

bakımından anlamlı farklılaşma olup olmadığını tespit etmek için ise One Way Anova testi yapılmıştır. Yapılan her iki testte de gruplara ait puan ortalamaları arasında anlamlı farklılık bulunmadığı görülmüştür.

2.6. Hâfızlara Göre Hâfızlığın Bereketinden İstifade Etmenin Koşulları

Yüce Allah'ın kelâmı olan Kur'an-ı Kerim'i ezberlemenin çok faziletli ve bereketli bir amel olduğunda kuşku yoktur. Müslümanları Kur'an öğrenmeye ve hâfızlığa teşvik eden hadis-i şerifler bunu net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bununla birlikte amellerin ve buna bağlı olarak kazanılan özelliklerin Yüce Allah katında değer ifade etmesi ve makbul olmasının bazı şartları vardır. Bu şartlara riayet edilmemesi halinde amellerin boşa gitmesi kaçınılmaz olacaktır.

Anket formunda hâfızlara, hâfızlığın bereketinden istifade etmenin şartlarına dair toplam 7 maddeye yer verilmiştir. Bu maddelere verilen cevaplara dair bulgular aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 6. Hâfızlığın Bereketinden İstifade Etmenin Koşullarına Yönelik Görüşlerin Dağılımı

İlgili Anket Maddeleri	Ort.	Katılma Durumu					Toplam
		Tamamen Katılıyorrum	Büyük Ölçüde Katılıyorrum	Kararsızım	Büyük Ölçüde Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	
Kur'an okurken kalbinde ferahlık hissetmeyen hâfızların, hâfızlığın bereketinden mahrum kalacakları kanaatindeyim.	3,61	33 %27,3	42 %34,7	21 %17,4	17 %14,0	8 %6,6	121 %100
Hıfzını koruma hususunda azimli/kararlı bir tavır ortaya koymayan hâfızların, hâfızlığın bereketinden mahrum kalacakları kanaatindeyim.	3,96	46 %38,0	45 %37,2	17 %14,0	6 %5,0	7 %5,8	121 %100
Kur'an âyetlerinin anlamlarını öğrenme hususunda azimli/kararlı bir tavır ortaya koymayan hâfızların, hâfızlığın bereketinden mahrum kalacakları kanaatindeyim.	3,71	37 %30,6	41 %33,9	22 %18,2	14 %11,6	7 %5,8	121 %100
Kur'an-ı Kerim ile uyumlu bir hayat yaşama hususunda azimli ve kararlı bir tavır ortaya koymayan hâfızların, hâfızlığın bereketinden mahrum kalacakları kanaatindeyim.	4,31	58 %47,9	50 %41,3	7 %5,8	5 %4,1	1 %0,8	121 %100
Kur'an'ı başkalarına öğretme hususunda isteksiz olan hâfızların, hâfızlığın bereketinden mahrum kalacakları kanaatindeyim.	3,80	36 %29,8	44 %36,4	28 %23,1	7 %5,8	6 %5,0	121 %100
Ücret mukabilinde Kur'an okuyan hâfızların, hâfızlığın bereketinden mahrum kalacakları kanaatindeyim.	3,55	35 %28,9	26 %21,5	38 %31,4	15 %12,4	7 %5,8	121 %100
Hâfızlığın ve hâfızların izzetine leke getirecek tavır ve davranışlar sergileyen hâfızların, hâfızlığın bereketinden mahrum kalacakları kanaatindeyim.	4,33	69 %57,0	35 %28,9	8 %6,6	6 %5,0	3 %2,5	121 %100

Tablodaki veriler, hâfızların en çok katılma eğilimi gösterdikleri görüşün, "Hâfızlığın ve hâfızların izzetine leke getirecek tavır ve davranışlar sergileyen hâfızların, hâfızlığın bereketinden mahrum kalacakları kanaatindeyim" olduğunu göstermektedir. Söz konusu görüşe katıldığını belirten katılımcıların oranı %85,9 olmuştur. Kur'an-ı Kerim ile uyumlu bir hayat yaşama hususunda azimli ve kararlı bir tavır ortaya koymayan hâfızların, hâfızlığın bereketinden mahrum kalacakları kanaatinde olan katılımcıların toplam oranının da %89,2 olduğu dikkate alınırsa hâfızların çok büyük bir kısmının, hıfzettikleri âyetler istikametinde onurlu bir hayat yaşama konusunda gevşeklik göstermeleri halinde hâfızlığın bereketinden mahrum kalacaklarının farkında oldukları söylenebilir. Katılımcıların en az %10'luk bir kesiminin bu gerçeği kabul etmekte gönülsüz olmaları ve dahası bu kişilerin hâlihazırda ilâhiyât/İslami ilimler fakültesi öğrencisi olmaları ise oldukça düşündürücüdür. Bu

sonuç, bazı kişilerin hâfızlık eğitimi sürecinde yaşadığı olumsuzluklara bağlı olarak dinî hassasiyetlerini kaybetme durumuyla karşı karşıya kalabildiklerine ancak buna rağmen öğrenim hayatlarına yüksek din öğretimi kurumlarında devam etmeyi tercih edebildiklerine işaret etmektedir. Onları söz konusu tercihe yönelten önemli etkenlerden birinin ekonomik kaygılar olabileceği değerlendirilmektedir. Zira onların hâfızlık belgesine sahip olmaları, yüksek din öğretimi kurumlarına girişlerini, hâfızlık eğitimi sürecinde kazandıkları donanım ise bu kurumlardan rahat ve başarılı şekilde mezun olmalarını kolaylaştırmakta; diploma aldıklarında ise memur olarak atanma veya çeşitli şekillerde istihdam edilme ihtimalleri epeyce artmış olmaktadır.

Tabloda, hâfizların katılma eğilimlerinin en düşük gerçekleştiği görüşün, ücret karşılığında Kur'ân okumaları halinde hâfizların, hâfızlığın bereketinden mahrum kalacaklarıdır. Bu görüşe karşı mesafeli duran hâfizların toplam oranının %49,6'yı bulduğu görülmektedir. Ücret mukabilinde Kur'ân okumanın hâfizlara yakışan bir davranış olup olmadığı konusunda hâfizların ikiye bölündükleri dikkat çekmektedir. Müslümanlar arasında öteden beri tartışılmalı da bu konunun herkesin içine sinecek şekilde vuzûha kavuşturulduğu söylenemez. Kur'ân okumanın bir geçim aracı olarak görülüp belirli miktarlarda ücret alma şartı koşularak gerçekleştirilmesi ya da Kur'ân okuduktan sonra ücret alma beklentisi içerisine girilmesi kabul edilebilir şeyler değildir. Hâfizların, herhangi bir talep ve beklenti olmaksızın kendilerine verilmek istenen ücreti nazik şekilde reddetmeleri de isabetli bir davranış olacaktır. Zira söz konusu ücreti kabul etmeleri halinde toplumda zaten teâmül haline gelen bu davranış devamlılık kazanacak ve bu durum hâfizların toplumdaki saygınlıkları açısından risk unsuru olmaya devam edecektir. Ücret mukabilinde yapıldığı bilinen Kur'ân tilavetinden halkın istifade etme ihtimalinin zayıf olacağı da göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur. 'İstemem ama yan cebime koy!' tarzındaki bir yaklaşımdan da hâfizların özenle kaçınmaları gerekmektedir. Zira bu yaklaşım, samimi yetersizliğin açık bir göstergesidir.

Yukarıdaki tabloda dikkat çeken bir başka veri, Kur'ân âyetlerinin anlamlarını öğrenme hususunda azimli/kararlı bir tavır ortaya koymayan hâfizların, hâfızlığın bereketinden mahrum kalacağını düşünenlerin oranının %64,5'te kalmış olmasıdır. Bu veri, araştırmaya katılan hâfizların en az 1/3'ünün, Kur'ân-ı Kerim'in gönderilişinin asıl amacını göz ardı ettiğini göstermektedir. Zira "Kendilerine kitap verdiğimiz ve onu hakkını vererek okumakta olanlar var ya, işte kitaba iman edenler onlardır; ama her kim onu inkâr ederse işte asıl kaybedenler onlardır." (el-Bakara 2/121) âyeti, Kur'ân'ı anlamak ve onu yaşamak gerektiğini, bunun da iman edenler için önemli bir sorumluluk olduğunu gösterir. Nitekim hem Kur'ân'da hem de sünnette, iman edenlerin yaşantılarının, iman ettikleri Kur'ân'ın muhtevasıyla uyumlu ve tutarlı olması gerektiği bildirilmektedir (Denizer vd., 2018: 72-83). Bu nedenle önemli bir vasıf olan hâfızlığın, Kur'ân'ın mesajını anlamadan ve uygulamadan pek bir fayda sağlamayacağı değerlendirilmektedir. Hâfizlar arasında, anlaşılmalı için indirilmiş bir kitaptan sadece lafızlarını ezberleyerek berekete nail olacaklarını düşünen kişilerin bulunması, hâfızlık eğitiminin niteliğinin sorgulanmasını gerektiren durumlardan bir diğerini oluşturmaktadır. Hâfızlığı, Kur'ân'ın anlaşılması ve hayata tatbik edilmesini kolaylaştıran bir araç değil de nihai bir amaç olarak görme gibi çarpık bir anlayışa hâfızlık kurslarında asla prim verilmemesi gerekir. Dini anlama ve Yüce Allah'ın rızasını kazandıracak kıvamı kazanma sürecinde hâfızlığın bir son olmadığı gerçeği, bu kurumlarda verilen eğitimin dayanak noktalarından biri haline getirilmelidir.

Tablodaki veriler arasında en düşündürücü olanlardan biri de hıfzını koruma hususunda azimli/kararlı bir tavır ortaya koymayan hâfizların, hâfızlığın bereketinden mahrum kalacakları görüşüne hâfizların dörtte bire yakın bir kısmının (%24,8) mesafeli yaklaşmış olmasıdır. Hâfizların önemli bir kısmının, hâfiz kalmanın, en az hâfiz olmak kadar önemli olduğu gerçeğini idraktan yoksun olduğu anlaşılmaktadır. Çimen tarafından 2007'de yapılan araştırmada da Hâfiz din görevlilerinin %73,8'inin hâfızlıklarını koruma noktasında hassasiyet göstermedikleri tespit edilmiştir (Çimen, 2007: 127). Bu durum, hâfızlık eğitimi sürecinde bireylere Kur'ân ezberi yaptırılırken hâfiz olmanın ağırlığını kaldırmalarını sağlayacak donanımı kazandırmanın yeteri kadar önemsenmediğine işaret etmektedir. Kur'ân'ı başkalarına öğretme hususunda isteksiz olan hâfizların, hâfızlığın bereketinden mahrum kalacakları görüşüne mesafeli duran hâfizların toplam oranının %33,9'a; Kur'ân okurken kalbinde ferahlık hissetmeyen hâfizların, hâfızlığın bereketinden mahrum kalacakları görüşüne mesafeli duran hâfizların toplam oranının %38'e ulaşmış olması da bu düşüncüyü destekler niteliktedir. Çeşitli etkenlere bağlı olarak bazı hâfiz adaylarının zihninde, 'köprüyü geçene/hâfızlık eğitimini başarıyla tamamlayana kadar dışımı sıkırım, ondan sonra rahatıma bakar keyfim doğrultusunda yaşarım' gibi bir düşünce gelişmiş olabilir. Buradaki asıl sorun, hâfiz adaylarının hâfızlık eğitimi sürecine böyle bir düşünce ile başlamaları değil, aldıkları hâfızlık eğitiminin bu düşünceden kurtulmalarını sağlamada yetersiz kalmış olmasıdır.

Araştırmaya katılan hâfizların, hâfızlığın bereketinden istifade etmenin şartlarına ilişkin görüşleri arasında cinsiyet değişkeni bakımından anlamlı farklılaşma olup olmadığını tespit etmek için t- testi; sınıf düzeyi değişkeni bakımından anlamlı farklılaşma olup olmadığını tespit etmek için ise One Way Anova testi yapılmıştır. Yapılan her iki testte de gruplara ait puan ortalamaları arasında anlamlı farklılık bulunmadığı görülmüştür.

Sonuç

Tarama modeline göre yapılan bu çalışmada, 'Hâfizların, hâfizlığa yükledikleri anlam ve değer nedir?' sorusuna cevap aranmıştır. Veriler, öğrenim hayatlarına yüksek din öğretimi kurumlarında devam etmekte olan Hâfizlardan anket tekniği ile toplanmıştır. Araştırma sonucunda ulaşılan sonuçlar şunlar olmuştur:

1. Hâfizların, hâfizlığa yönelik bakışlarında bazı çarpıklıklar ve tutarsızlıklar olduğu tespit edilmiştir. Hâfizlığın bir övünç kaynağı ve şükür gerektiren çok değerli bir nimet olduğu konusunda hâfizların tamamına yakınının hemfikir oldukları; onların %90'a yakın bir kısmının ise hâfizlığı, sorumlulukları ağır olan bir özellik olarak gördükleri tespit edilmiştir. Hâfizlığı ahirette kurtuluş vesilesi olarak gören hâfizların oranı %90'ı aşarken hâfizlığı, ahirette başkalarının kurtuluşuna da vesile olacak bir özellik olarak görenlerin oranının %81'de kaldığı saptanmıştır. Bunlar hâfizların, hâfizlığa yönelik bakışlarının pozitif; hâfiz kimlikleriyle barışık olma ihtimallerinin ise yüksek olduğuna işaret eden verilerdir. Ne var ki araştırmada, durumun tam da böyle olmayabileceğine işaret eden verilere de ulaşılmıştır. Nitekim araştırmada, hâfizlığı imrenilmeye değer bir özellik olarak gören hâfizların toplam oranının %70,3'te; hâfizlığı bir huzur kaynağı olarak görenlerin toplam oranının ise %62,8'de kaldığı tespit edilmiştir. Şükür gerektiren çok değerli bir nimet ve övünç kaynağı olarak gördükleri hâfizlığın, katılımcıların önemli bir kısmı tarafından bir huzur kaynağı ve imrenilmeye değer bir özellik olarak görülmemesi ilginç ve bir o kadar da şaşırtıcı bulunmuştur. Toplumda hâfiz kimliğiyle tanınmalarına bağlı olarak kendilerini ağır bir sorumluluğun altında hissetmeleri, toplumun kendilerinden beklentilerinin fazlalığı ve ağırlığı ile toplum içerisinde hâfizlara duyulan hayranlık ve saygının giderek azalması gibi durumların, sonucun bu şekilde çıkmasında rol oynanmış olabileceği değerlendirilmektedir.

2. Araştırmaya katılan hâfizların tamamına yakınının mevcut koşullarda hâfizlığa ihtiyacın devam ettiği kanaatinde oldukları; hâfizlik müessesesinin tek varlık amacının Kur'ân-ı Kerim'in orijinal haliyle korunmasına destek sağlamak olmadığı gerçeğinin farkında oldukları; bununla birlikte onların önemli bir kısmının bugünün çocuklarını hâfizlık eğitimine ikna etmek için haklı ve yeterli gerekçenin varlığı konusunda iyimser bir yaklaşıma sahip olmadıkları tespit edilmiştir. Hâfizlığa ihtiyacın devam ettiğini düşünen hâfizlar arasında, hâfizlik müessesesinin korunmasını toplum için bir beka meselesi olarak görmeyenlerin bulunduğu saptanmıştır.

3. Araştırmaya katılan hâfizların, hâfizlığın pratik hayattaki yansımalarına ilişkin görüşleri arasında da bir bütünlük ve uyumun bulunmadığı tespit edilmiştir. Hâfiz olmak ile dünya işlerinin yolunda gitmesi arasında pozitif ilişki olduğu kanaatinde olan hâfizların oranı %97'yi aşarken benzer ilişkinin hâfizlik ile geleceğe ümit ve güvenle bakma arasında da olduğunu düşünen hâfizların oranının %56,2'ye düştüğü tespit edilmiştir. Hâfizların önemli bir kısmının, hâfizlığın hayatlarına geçmişte yaptığı katkıyı gelecekte de yapmaya devam edeceği konusunda karamsar bir bakış açısına sahip olduğu anlaşılmıştır. Hâfiz olmak ile toplumsal saygınlığın artması arasında pozitif bir ilişki olduğunu düşünen hâfizların oranının %38,9'da kalmış olmasının, söz konusu karamsarlığın kaynağına dair fikir vermesi açısından önemli bir veri olduğu değerlendirilmektedir. Zira bu veri, hâfizların önemli bir kısmının, hâfizların toplumsal saygınlıklarını gelecekte de koruyabileceklerine dair iyimser bir yaklaşıma sahip olmadığına işaret etmektedir. İçerisinde yaşadıkları toplumda hâfiz olarak tanınmanın ve hâfiz olarak anılmanın, hâfizların çok büyük bir kısmında (%79,4) rahatsızlık oluşturmadığı; bununla birlikte hâfizların %40'a yakın bir kısmının hâfiz olmanın üzerlerine yüklediği sorumlulukların ağırlığı ve fazlalığı ile toplumun hâfizlerden beklentilerinin yüksek olması nedeniyle kendilerini genellikle gergin hissettikleri tespit edilmiştir. Hâfiz olmak ile günahlardan/haramlardan korunmak arasında pozitif ilişki olduğunu düşünen hâfizların toplam oranı %64,5 iken hâfiz olmak ile hayatı daha planlı ve düzenli şekilde yaşamak arasında pozitif ilişki olduğunu düşünen hâfizların toplam oranının %58,7 olduğu saptanmıştır. Hâfiz olmanın, dinî ilimleri öğrenmeye yönelik hevesini arttırdığını düşünen hâfizların toplam oranının ise %64,4'te kaldığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar hâfizlığın, hâfizların hayatına yaptığı katkının sınırlı/yetersiz kaldığını göstermektedir. Hâfizlik kurslarında uygulanan programda güncelleme yapılırken bu durumun dikkate alınmasının yerinde olacağı değerlendirilmektedir.

4. Araştırmaya katılan hâfizların, hâfizlığın bereketinden istifade etmenin şartlarına dair düşüncelerinde bir bütünlük ve uyumun bulunmadığı tespit edilmiştir. Katılımcıların %90'a yakın bir kısmının, Kur'ân-ı Kerim ile uyumlu bir hayat yaşama hususunda azimli ve kararlı bir tavır ortaya koymak ile hâfizlığın ve hâfizların izzetine leke getirecek davranışlardan uzak durmayı hâfizlığın bereketinden istifade etmenin iki temel şartı olarak gördükleri tespit edilmiştir. Hıfzını koruma hususunda azimli/kararlı bir tavır ortaya koymayı, hâfizlığın bereketinden istifade etmenin şartlarından biri olarak görenlerin toplam oranının %75,2; Kur'ân'ı başkalarına öğretme konusunda azimli bir tavır ortaya koymayı, hâfizlığın bereketinden istifade etmenin şartlarından biri olarak görenlerin toplam oranının %66,2; Kur'ân âyetlerinin anlamlarını öğrenme konusunda gayret göstermeyi, hâfizlığın bereketinden istifade etmenin şartlarından biri olarak gören hâfizların toplam oranının ise %64,5 olduğu tespit edilmiştir. Ücret mukabilinde Kur'ân okumanın, hâfizlığın bereketinden istifade etmenin önünde bir engel teşkil edeceği görüşüne mesafeli yaklaşan hâfizların toplam oranının %49,6; Kur'ân okurken kalbin ferahlık hissetmemesinin, hâfizlığın bereketinden istifade etmenin önünde bir engel olduğu görüşüne mesafeli yaklaşan hâfizların toplam oranının ise %38 olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan hâfizların yaklaşık yarısının, ücret mukabilinde Kur'ân okumanın yanlışlığı konusunda ilkesel bir tavır ortaya koymadıkları; üçte birinin, Kur'ân'ı anlama ve başkalarına öğretme konusunda gayret göstermeseler dahi; dörtte birinin ise hıfzlarını koruma

konusunda hassasiyet göstermemeleri durumunda dahi hâfızlığın bereketinden istifade edecekleri kanaatinde oldukları saptanmıştır. Bu veriler, hâfızların önemli bir kısmının, Kur'ân ile uyumlu bir hayat yaşamak için Kur'ân âyetlerini anlama çabası içerisinde olunması gerektiği; Kur'ân ile uyumlu bir hayat yaşamının, Kur'ân'ı başkalarına öğretmeyi gerektirmediği gibi çarpık düşüncelere sahip olduklarını göstermektedir. Hâfızlık kurslarında verilen eğitimin niteliğinin bu bulgular dikkate alınarak yeniden gözden geçirilmesinin elzem olduğu değerlendirilmektedir.

Araştırmada ulaşılan sonuçlar, hâfızlık Kur'an kurslarında verilen eğitimin, bireylerin hâfızlığa bakışlarındaki çarpıklıkları gidermekte ve hâfız olma sorumluluğunu başarıyla taşımalarını sağlayacak donanımı kazandırmakta yetersiz kaldığını göstermektedir. Bu eksikliğin giderilmesinin, bireylere en az Kur'ân-ı Kerim'in lafızlarını ezberletmek kadar ehemmiyetli olduğu açıktır. Bu nedenle söz konusu kurslarda bireylere hâfızlığa yönelik sağlıklı bir bakış açısı kazandırılması, hâfız olmanın pratik hayatta ortaya çıkarması muhtemel zorluklarla nasıl baş edeceklerinin öğretilmesi; hâfız olmanın üzerlerine yükleyeceği sorumlulukların fark ettirilmesi ve bunları en iyi şekilde yerine getirmelerini sağlayacak donanımın kazandırılması için gerekli düzenlemelerin yapılmasının son derece önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Akdemir, M. A. (2010). Kur'an Ezberinde Kalite İhtiyacı ve Donanımlı Hâfızlık. *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi*, (13), 21-40.
- Alemdar, Y. (2003). Kıraatlerin Oluşumu Bağlamında Kur'an'ın Cem'i Konusuna Yeni(den) Bir Bakış. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(2), 219-248.
- Algur, H. (2018a). Hâfızlık Eğitimi Alan Bireylerin Gözüyle Türkiye'de Hâfızlık Eğitimi (Nitel Bir Araştırma). *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5(8), 67-105.
- Algur, H. (2018b). Nitelikli Bir Hâfızlık Eğitimi İçin Öneriler. *Talim*, (2), 243-288.
- Algur, H. (2021). Hâfızlık Eğitiminin Bireyin Kişilik Özellikleri Üzerindeki Etkisi. *Dergiabant* 9(2), 623-647.
- Ay, M. E. (2005). Problemleri ve Beklentileriyle Türkiye'de Kur'an Kursları. İstanbul: Düşünce Kitabevi.
- Bilgiz, M. (2017). Kur'an-ı Kerim'in Bazı Özellikleri. *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 185-213.
- Bozkurt, N. (1997). Hâfız. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 15/74-78.
- Buhārī, İ. (ts.) *el-Cāmī' uş-şāhīh*. (Thk. Şıdkī Cemīl el-'Atfār). Beyrūt: Dāru'l-Fikr.
- Cebeci, S. ve Ünsal, B. (2006). Hâfızlık Eğitimi ve Sorunları. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 4(11), 27-52.
- Çimen, A. E. (2007). Hâfızlık Müessesesi, Ülkemizdeki Hâfızlık Çalışmaları ile İlgili Bazı Değerlendirmeler ve Hâfızlığın Sağlamaştırılmasında Bir Metot Denemesi. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, (18), 90-166.
- Dartma, B. (2013). Günümüzdeki Hâfızlık ile Asr-ı Saâdetteki Hâfızlığın Panoraması. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (29), 179-192.
- Demir, K. (2019). Hâfızlık Eğitimi Almış Bireylerin Benlik Saygısı Üzerine Nitel Bir Çalışma. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 1(2), 285-319.
- Denizer, N., Bayrakdar, N., Saygılı, S. ve Avcı, M. (2018). Disiplinlerarası Bir Yaklaşımla İnanç-Eylem Tutarlılığı. *Konya: Çizgi Kitabevi*.
- Ebū Dāvud, İ. (2015). Sünen-i Ebī Dāvud. (Thk. Rāid b. Şabrī 'İbn Ebī 'Alefe). Riyāḍ: Dāru'l-Ḥādāra.
- 'Ezherī, M. (1964). *Tehzību'l-Luḡa*. (Thk. 'Abdusselām Muḥammed Hārūn - Muḥammed 'Alī en-Neccār). Kāhire: el-Mu'essesetu'l-Mıṣrıyyetu'l-'Āmme li't-Te'lif ve'l-Enbā' ve'n-Neşr - ed-Dāru'l-Mıṣrıyye li't-Te'lif ve't-Terceme.
- Gözün, A. (2020). Kur'ân Hıfzı Hakkında İki Mesele: Hâfızların Şefaât Hakkı ve Hâfızlığın Unutulmasının Vebali. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7(2), 421-447.
- Ḥalīl b. Aḥmed, A. (2003). *Kitābu'l-'Ayn*. (Thk. 'Abdulḥamīd Hindāvī). Beyrūt: Dāru'l-Kutubi'l-'İlmiyye.
- Karagöz, S. (2023). Hâfızlık Deneyiminin Psikolojik Yaklaşımla İncelenmesi. *Bilimname*, (49), 31-75.
- Koç, A. (2005). Kur'an Kurslarında Eğitim ve Verimlilik Üzerine Bir Araştırma. *Ankara: İlâhiyât*.
- Kurt, Y. (2012). Kur'ân'ın Korunmasında Hâfızlık Müessesesi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11(22), 229-251.

- Qurṭubī, E. (2006). el-Cāmī' li Ahkāmī'l-Ḳur'ān. (Thk. 'Abdullāh b. 'Abdulmuḥsin et-Türkī). Beyrūt: Müessesetü'r-Risāle.
- Müslim, E. (2006). el-Cāmī 'u'ş-Şāḥiḥ. (Thk. Ebū Ḳuteybe Naẓar Muḥammed el-Faryābī). Riyād: Dāru Ṭaybe.
- Okuyan, M. (2021). "Kur'ân-ı Kerîm'i Korumanın Kadîm Usûlü Olarak Hâfızlık". Çeşitli Yönleriyle Hâfızlık Eğitimi. (Ed. Hatice Şahin Aynur). İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Şāḥib b. 'Abbād, İ. (1994). el-Muḥiṭ fi'l-Luġa. (Thk. eş-Şeyḥ Muḥammed Ḥasan 'Āl Yāsīn). Beyrūt: 'Ālemu'l-Kutub.
- Süyüṭī, C. (2000). Cem'u'l-Cevāmī'. (Tlk. Ḥālid 'Abdulfettāh Şibl). Beyrūt: Dāru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Süyüṭī, C. (2003). ed-Dürrü'l-menşûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr. (Thk. 'Abdullāh b. 'Abdulmuḥsin et-Türkī). Ḳāhire: Merkezü Hicr li'l-Bühûs ve'd-Dirāseti'l-'Arabiyye ve'l-İslāmiyye.
- Şahin, H. (2011). Başlangıcından Günümüze Kadar İslam Coğrafyasında Hâfızlık Tedrisatı. Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 11(2), 199-220.
- Şen, Z. (2007). Kur'ân'ın Metinleşme Süreci. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Şenat, F. A. (2022). Hâfızlık Sorumlulukları Açısından Hâfız Adaylarının Özyeterlilik Durumları. Akif, 52(2), 16-39.
- Tirmizî, E. (1978). es-Sünen. (Thk. Aḥmed Muḥammed Şākir). Ḳāhire: Muştafa el-Bābī el-Halebî.
- Zerḳānî, M. (1995). Menāhilü'l-'İrfān fi 'Ulūmi'l-Ḳur'ān. Beyrūt: Dāru'l-Kitābi'l-'Arabî.
- Zerkeşî, B. (ts.). el-Burhān fi 'ulūmi'l-Ḳur'ān. (Thk. Muḥammed Ebu'l-Faḍl İbrāhîm). Beyrūt: Dāru'l-Ma'riḳe.

Araştırmacıların Çıkar Çatışması Beyanı (Declaration of Researcher's Conflict of Interest)

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır. (There is no potential conflicts of interest in this study.)

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı (Declaration of Research and Publication Ethics)

Bu çalışma için etik komite onayı Uşak Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan (Tarih: 11.01.2024 Sayı: 2024-12) alınmıştır. Bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı (Researcher's Contribution Rate Statement)

1. Yazar: Fikir-%50 Tasarım-%100 Denetleme-%25 Kaynaklar-%50; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi %0; Analiz ve/veya Yorum-%50; Literatür Taraması-%34; Yazıyı Yazan-%50; Eleştirel İnceleme-%34.
2. Yazar: Fikir-%50 Tasarım-%0; Denetleme-%100 Kaynaklar-%25; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi %50; Analiz ve/veya Yorum-%50; Literatür Taraması-%33; Yazıyı Yazan-%50; Eleştirel İnceleme-%33.
3. Yazar: Fikir-%0 Tasarım-%0; Denetleme-%25; Kaynaklar-%50.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi-%50; Analiz ve/veya Yorum-%0; Literatür Taraması-%33; Yazıyı Yazan-%0.; Eleştirel İnceleme-%33.

Extended Abstract

The Meaning and Value Attributed to Khafizness by Khāfīz Students Enrolled in Faculties of Theology

The word khāfīz (pl. khuffāz), which comes from the root ḥ-f-z in the dictionary meaning ‘to keep, to protect, to memorise, the opposite of forgetting’, is an adjective used for those who memorise the Qur’ān from beginning to end. The memorisation of the Qur’ān is a tradition that began with the Prophet’s conveying the revelation to the people and has continued ever since.

There are arguments that have long been used in our society to encourage individuals to become khafiz. Although the authenticity of some of these arguments is open to much debate, they play a critical role in encouraging individuals to become khafiz and to continue this education process with determination and perseverance. However, the extent to which individuals are able to retain their beliefs about the truth of these arguments after completing khafiz training is a matter in need of research.

In this study, an answer to the question ‘what is the meaning and value that the khafiz who continue their education life in higher religious education institutions attribute to khafiz? In this context, the sub-questions sought to be answered were as follows: 1. What are the perspectives of the hafiz towards being a hafiz? 2. What are the opinions of the khafiz about the effect of changing living conditions on the need for khafiz? 3. What are the opinions of the khafiz about the reflections of khafiz in practical life? 4. According to the khafiz, what are the conditions for benefiting from the blessings of khafiz?

Questionnaire technique was used as a data collection tool in the research. The population of the study consisted of the students with Qur’ān memorisation certificate studying at Uşak University Faculty of Islamic Sciences, Marmara University Faculty of Theology, Dokuz Eylül University Faculty of Theology and Eskişehir Osmangazi University Faculty of Theology in the spring semester of 2023-2024 academic year. All of these students were included in the sample since their number was not high.

The results of the research were as follows:

1. Some distortions and inconsistencies have been found in the view of the khafiz towards being a khafiz. Almost all of the khafiz agreed that being a khafiz is a source of pride and a very valuable blessing that requires gratitude, while nearly 90% of them regarded khafiz as a characteristic with heavy responsibilities. The proportion of those who regarded khafiz as a means of salvation in the hereafter exceeded 90%, while the proportion of those who regarded it as a quality that would also be instrumental in the salvation of others in the hereafter remained at 81%. These data indicate that khafiz have a positive view of khafizness and that they are likely to be at peace with their khafiz identity. However, the study also yielded some data indicating that this may not be the case. As a matter of fact, it was found in the study that the total proportion of khafiz who regarded khafizness as a feature worthy of envy was 70.3%, while the total proportion of those who regarded khafizness as a source of peace was 62.8%. It was found interesting and surprising that a significant portion of the participants did not consider khafizness, which they regarded as a very valuable blessing and a source of pride, as a source of peace and a feature worthy of envy. This result may have been caused by the fact that they felt themselves under a heavy responsibility due to being recognised as khafiz in the society, the high expectations of the society from them, and the gradual decrease in the admiration and respect for khafiz in the society.

2. It was found that almost all of the khafiz who participated in the research were of the opinion that the need for khafiz education continues under the current conditions; they were aware of the fact that the sole purpose of the institution of khafiz was not to support the preservation of the Qur’ān al-kerīm in its original form; however, a significant number of them did not have an optimistic approach to the existence of a just and sufficient reason to convince today’s children to study khafiz education. Among the khafiz who think that the need for khafiz is still there, there are some who do not see the preservation of the institution of khafiz as a matter of survival for the society.

3. It was also found that there was no unity and harmony between the opinions of the khafiz participating in the research regarding the reflections of khafiz in practical life. While more than 97% of the khafiz think that there is a positive relationship between being a khafiz and the fulfilment of worldly affairs, the percentage of khafiz who think that there is a similar relationship between being a khafiz and looking to the future with hope and confidence has decreased to 56.2%. It is understood that a significant portion of the khafiz have a pessimistic perspective that being a khafiz will continue to make the same contribution to their lives in the future as it did in the past.

4. It has been determined that there is no unity and harmony in the thoughts of the khafiz participating in the research about the conditions of benefiting from the blessings of being a khafiz. It has been understood that a significant number of the khafiz have distorted thoughts such as that it is not necessary to make an effort to understand the verses of the Qur'an in order to live a life in harmony with the Qur'an, and that living a life in harmony with the Qur'an does not require teaching the Qur'an to others.

The results of the research show that the education given in the institutions where khafiz training is given is insufficient to eliminate the distortions in the individuals' views of khafiz and to equip them with the equipment that will enable them to successfully carry the responsibility of being a khafiz. It is clear that eliminating this deficiency is at least as important as making individuals memorise the text of the Qur'an. For this reason, it is considered that it is extremely important to make the necessary arrangements in these courses in order to provide individuals with a healthy perspective on khafiz, to teach them how to cope with the difficulties that being a khafiz is likely to cause in practical life, to make them realise the responsibilities that being a khafiz will impose on them and to equip them with the necessary equipment to fulfil them in the best way.

This study aimed to understand the meaning and value that hafiz, who pursue their education in higher religious institutions, attribute to hafizness. The researchers posed several sub-questions to explore different aspects of hafizness, such as the perspectives of hafiz towards being a hafiz, the opinions of hafiz regarding the impact of changing living conditions on the need for hafiz, the views of hafiz on the practical implications of hafizness, and the conditions for benefiting from the blessings of hafiz according to hafiz. The research was conducted using a survey model, with a questionnaire serving as the data collection tool. The study included the students studying at Uşak University, Marmara University, Dokuz Eylül University, and Eskişehir Osmangazi University, who possessed a certificate of hafiz. Since the number of participants was not large, all of them were included in the sample.

Araştırma Makalesi / Research Article

Termal Turizm Faaliyetlerin Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti ve Yeniden Satın Alma Niyetine Etkisi: Uşak Termal Tesisleri Örneği¹

The Effect of Service Quality of Thermal Tourism Activities on Customer Satisfaction and Repurchase Intention: The Example of Uşak Thermal Facilities

Ahmet Abay², Alkan Alkaya³

Makale Bilgisi

Alındı:	25.10.2024
Düzeltildi:	03.12.2024
Kabul Edildi:	11.12.2024
Yayımlandı:	31.12.2024

Öz

Bu çalışmanın amacı Uşak ilinde yer alan termal turizm faaliyetinde bulunan iki büyük tesis aracılığı ile bölgenin bu alanda ekonomik açıdan katkısının artırılması konusunda bakış açısı kazandırmak ve bölgenin tanınırlığının sağlanması konusunda önemli bir etki sağlayabilmektir. Bu çalışma termal tesislerin hizmet kalitesine yönelik algıyla müşteri memnuniyeti ve yeniden satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Üç faktör arasındaki ilişkileri ortaya koyabilmek amacıyla veriler anket tekniği ile elde edilmiş olup SPSS ve AMOS programları aracılığı ile analiz edilmiştir. Bulgular sonucunda algılanan hizmet kalitesinin memnuniyet üzerinde pozitif yönde etkisi olduğu ortaya konmuştur. Memnuniyetin de aracılık etkisiyle yeniden satın alma niyeti üzerinde pozitif yönde önemli bir etkisi olduğu belirlenmiş ve hipotezler doğrulanmıştır. Araştırma soruları ile ifade edilen algılanan hizmet kalitesinin, memnuniyetin ve yeniden satın alma niyetinin cinsiyet ve gelir düzeylerine bağlı olarak değişmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Turizmi, Termal Turizm, Müşteri Memnuniyeti, Yeniden Satın Alma Niyeti

Article Information

Received:	25.10.2024
Revised:	03.12.2024
Accepted:	11.12.2024
Published Online:	31.12.2024

Abstract

The aim of this study is to provide a perspective on increasing the economic contribution of the region in this field through two large facilities operating in thermal tourism in Uşak province and to have a significant effect on ensuring the recognition of the region. This study aims to reveal the relationship between the perception of service quality of thermal facilities and customer satisfaction and repurchase intention. In order to reveal the relationships between the three factors, the data were obtained by survey technique and analyzed by SPSS and AMOS programs. As a result of the findings, it was revealed that perceived service quality has a positive effect on satisfaction. It was determined that satisfaction also has a significant positive effect on repurchase intention with the mediation effect and the hypotheses were confirmed. In addition, it was concluded that perceived service quality, satisfaction and repurchase intention expressed by the research questions did not change depending on gender and income levels.

Keywords: Health Tourism, Thermal Tourism, Customer Satisfaction, Repurchase Intention

¹ Bu çalışma TÜBİTAK 2209-A Projesinden üretilmiştir

² Lisans Öğrencisi, Uşak Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Uşak, Türkiye. 192207023@usak.ogr.edu.tr; ORCID: 0009-0009-7643-1863

³ Dr. Öğr. Üyesi, (Sorumlu Yazar), Uşak Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Uşak, Türkiye, alkan.alkaya@usak.edu.tr; ORCID: 0000-0002-9917-200X

1. Giriş

Tarihsel olarak ilk turizm hareketi olarak kabul edilen sağlık turizmi, sanayi devrimi ile hızla kentleşen dünyada oluşan sağlık sorunlarının tedavisinde önem kazanmaya başlamıştır (Ülker, 1994:34; Deniz, 2016). Yaşadıkları bölgelerde tedavilerin pahalı olması veya bölgelerinde tedavi imkânı bulamayan insanların farklı bölgelere giderek bu tedavileri almaları sağlık turizmini artırmıştır. Yakın zamana bakıldığında Covid-19 gibi önemli salgınlar da dünya ölçeğinde sağlığa olan bakışı etkilemiştir. İnsanların ülke ayrımı gözetmeden tıbbi amaçlı olarak seyahatleri artmış ve sağlık turizmi de bu anlamda önemli hale gelmiştir (Arkın ve Salha, 2023:68).

Sağlık turizmi hizmet ihracatı, pazarlama, kalite, turizm, tıp, konaklama, ulaşım, hukuk ve uluslararası ilişkiler gibi farklı disiplinlerin birlikte hareket ettiği ortak bir endüstridir (Göde vd., 2021). Sağlık turizmini doğal kaynaklar (kaplıcalar, termal tesisler gibi) beşerî kaynaklar (turistler ve uzman kişiler vb.) ve mali kaynaklar (şirketlerin özvarlıkları vb.) oluşturmaktadır. Bu kaynaklara olan yatırım ve etkili planlama sağlık turizmine olumlu katkı sağlamaktadır (Özkurt, 2007:123). Global Wellness Enstitüsü raporuna göre, sağlık turizminin bir parçası olarak termal kaplıca pazarı genişlemektedir. Elde edilen sonuçlara göre turistler, sağlık ve zindelik faydaları nedeniyle giderek artan bir şekilde su bazlı terapilere yönelmektedirler. Tahmini olarak 130 ülkede faaliyet gösteren 31.290 termal ya da mineral kaplıca tesisi bulunmaktadır. 2022 yılı itibariyle en büyük pazarlar arasında Çin (10,2 milyar dolar), Japonya (8,6 milyar dolar) ve Almanya (6,8 milyar dolar) yer almaktadır (GWI, 2024). Bu bağlamda Türkiye’de de sağlık turizmi Covid-19 salgını sonrası ciddi bir artışa geçmiştir. 2019 yılında 756.926 olan yurtdışı ziyaretçi sayısı 2023 yılında 1.538.643’e ulaşmıştır. Bu yılın ilk çeyreğinde ise 428.072 kişiye ulaşılmıştır (USHAŞ, 2014).

Bir sağlık turizmi olarak termal turizm Uşak şehri için önemli kazanımlardan biridir. Uşak termal turizmde T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından Frigya bölgesi adı altında master planı içine dahil edilmiştir. Söz konusu bölge, termal turizmin artırılması ve geliştirilmesi amacıyla ülkemizdeki jeotermal potansiyeller gözetilerek başlatılan “Termal Turizm Kentleri Projesi” kapsamında öncelikli geliştirilecek bölgeler arasında bulunmaktadır (Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı, 2024).

2.Literatür

Termal kaynaklar, doğal halde yer altında belli sıcaklıklarda bulunan, kendiliğinden veya insan yardımıyla yer üstüne çıkan kaynaklardır. Bu kaynaklar sağlıklı minerallere sahip çamur, buhar ve suların oluşmaktadır (Balcıoğulları, 2013: 289). Termal turizm; sağlıklı yaşam, sağlıklı tatil felsefesiyle insan sağlığına olumlu katkı sağlamak üzere insanların sürekli yaşadıkları bölgelerden ayrılarak geçici olarak termal turizm hizmeti sunan tesislere gidip oradaki kaplıcadaki mineralize termal sular ile çamurlar ve iklim özelliklerinin birlikte sunulduğu tesislerde, uzman fizyoterapist ve hekim eşliğinde, fizik tedavi ve kür hizmetlerini aldığı ve diğer turizm hizmetlerinden yararlanmasıyla oluşan bir turizm şeklidir (Çelik, 2009: 19). Termal turizm; termomineral su banyosu, çamur banyosu, içme veya inhalasyon gibi çeşitli yöntemlerin dışında fizik tedavi, iklim kürü, egzersiz, rehabilitasyon, diyet ya da psikoterapi gibi destekleyici tedavilerinin bir araya gelmesiyle yapılan tedavi uygulamalarıyla birlikte termal suların eğlence ve rekreasyon amaçlarıyla ortaya çıkan turizm şeklidir (T.C. Kültür Bakanlığı, 2024).

Türkiye’de turizmin yaşadığı en önemli problemlerden biri mevsimsel dalgalanmalardır (Bulgan ve Soybalı, 2011:3574). Dolayısıyla bu problemin çözülmesi için alternatif turizm yaklaşımları benimsenmektedir. Bu yaklaşımların en önemlilerinden biri termal turizmdir. On iki ay boyunca turizm imkânı, yüksek doluluk oranları, diğer turizm türleri ile entegrasyon sağlaması gibi avantajlara sahip olan termal turizm konusunda müşterilere verilen hizmetin kalite algısı ortaya çıkarmak, müşterilerin işletmeyi nasıl değerlendirdiğini öğrenebilmek ve ileriye yönelik beklentilerini öngörebilmek için işletmeler hizmetlerinin kalitesini ölçmek durumundadır (İlban vd., 2016:182).

Hizmetler soyut olmaları bakımından fiziksel ürünlerden ayrı bir özelliğe sahiptirler. Bu özelliği açısından değerlendirildiğinde tüketiciye sağlanan fayda ve tüketicinin algıladığı faydanın hizmetin bir sonucu olarak ortaya çıktığı ifade edilebilir (Söylemez ve Karahan, 2020:555). Bu nedenle, literatürde hizmet kalitesi yerine “algılanan hizmet kalitesi” terimi yaygın olarak kullanılmaktadır (Uyguç, 1998). Algılanan hizmet kalitesi kavramı, “genellikle müşterilerin aldıkları hizmeti değerlendirmeleri temelinde” tanımlanmaktadır (Şahin ve Şen, 2017:1179). Algılanan hizmet kalitesi müşterilerin hizmeti almadan önceki beklentileri (beklenti) ile yararlandığı gerçek hizmet deneyimini (performans) kıyaslamasının bir sonucu olup, müşterilerin beklentileri ile algılanan performans arasındaki farklılığın yönü ve derecesi olarak değerlendirilmektedir (Parasuraman, Zeithaml ve Berry, 1988). Algılanan hizmet kalitesinin ölçümü ile ilgili literatürde pek çok model bulunmaktadır. Bunlardan biri olan SERVQUAL modeli birçok hizmet sektöründe gerçekleştirildiği gibi turizm sektöründeki algılanan hizmet

kalitesinin ölçümünde de kullanılmaktadır (Albacete-Saez vd., 2007). Buna ek olarak turizm sektöründe hizmet kalitesine yönelik algının boyutu ile yeniden satın alma niyeti arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır (Arlı 2013: 62). Yılmaz vd., (2007: 234) hizmet kalitesinin ölçümünün ancak müşteri memnuniyetinin belirlenmesiyle mümkün olduğunu ifade etmektedir.

Yücel (2003:1) Türkiye'deki sağlık turizminin ana odağı olarak termal turizmi göstermektedir. Türkiye'nin zengin bir kültürel mirasa sahip olması, termal kaynaklarının çeşitliliği; termal turizmin fiyat cazibesi, dünya standartlarında kalite anlayışı, kısa bekleme süresi ve kişiye özel hizmet alternatifleri Türkiye'yi uluslararası pazarda önemli hale getirmektedir. Termal turizm konusunda Türkiye sahip olduğu zenginlikler pek çok şehre yayılmış durumdadır. Türkiye'de pek çok termal işletme bulunmakta ve sayıları her geçen gün artmaktadır. Binden fazla termal kaynağa sahip Türkiye, termal turizm açısından önemli bir rekabet avantajına sahiptir (İlban ve Kaşlı 2009: 1277). Artan ulusal ve uluslararası rekabet işletmeleri müşteri memnuniyetini daha iyi hale getirme konusunda yenilikler ve iyileştirmeler yapmaya zorlamaktadır. Bu bağlamda termal turizmin bölgeye olan katkısı ve müşteri memnuniyeti yaratması konusunda çalışmalar yapılmaktadır.

Frigya bölgesi olarak belirlenen bölgede termal turizm ile ilgili çalışmalarda kısıtlı bir literatür göze çarpmaktadır (Çontu, 2006; Eleren ve Kılıç, 2007; Aklanoğlu, 2008; Emir ve Durmaz, 2009; Seçilmiş, 2012; Deniz, 2016; Çatır ve Koç, 2021). Uşak ili içerisinde yer alan söz konusu bu iki termal tesis ile ilgili herhangi bir araştırma bulunmamaktadır. Daha önceden bu bölgedeki tesisler üzerinde böyle bir çalışma yapılmamış olması bu eksikliğin giderilmesi bakımından bu çalışmayı anlamlı hale getirmektedir. Ayrıca bu çalışma aracılığı ile Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları çerçevesinde bölgesel ekonomik büyümeye katkı sağlamak da amaçlanmaktadır. Araştırılması planlanan termal turizm faaliyetlerinin memnuniyete ve satın alma niyetine etkisi bağlamında Uşak ilindeki termal tesislere yönelik bu çalışmada, yakın zamanda kurulmuş olan tesislerin hizmet kalitesinin müşteri beklentilerini karşılama noktasında hangi faktörlerin önemli olduğu ortaya çıkarılması çalışmanın özgün değerini oluşturmaktadır.

İşletmelerin başarısı ve yaşamlarını sürdürebilmeleri için kaliteli hizmet sunumu günümüz rekabetçi ortamda önemli bir strateji olarak görülmektedir (Zeithaml vd. 1996). Hizmetin kendine has özelliklerinden dolayı kalitesinin ölçümü fiziksel mala göre daha zordur. Hizmetin soyut özelliği ve subjektif değerlendirmenin olması nedeniyle hizmet kalitesini belirlemede en kabul edilen yaklaşımlardan biri müşterinin algıladığı kaliteyi ölçmektedir (Türk 2009:401). Dolayısıyla hizmet kalitesinin değeri, beklenen ile gerçekleşen arasındaki performans farkıyla belirlendiğinden SERVQUAL ölçeği yaygın olarak kullanılmaktadır. (Parasuraman, Zeithaml ve Berry, 1985: 42). Bu ölçek, fiziksel unsurlar, güvenilirlik, karşılık verme, güvence ve empati olmak üzere beş hizmet kalitesi boyutundan bahsetmektedir (Udul ve Akkan, 2021:189).

Literatürde hizmet kalitesi ile tüketici memnuniyeti arasındaki ilişkinin varlığı ile ilgili pek çok çalışma bulunmaktadır (Crompton ve Love, 1995; Danaher ve Arweiler, 1996; Oh, 1999; Brady ve Cronin, 2001; Howat ve Murray, 2002; Tsaur ve Lin, 2004; Lee ve Heo, 2009; Yoon vd., 2010; Giovanis vd., 2014; Shi vd., 2014; Han ve Hyun, 2015). Eleren ve Kılıç (2007) tarafından Afyonkarahisar'da faaliyette bulunan beş yıldızlı termal otellerde kalite algısını ölçmek amacıyla SERVQUAL ölçeğinden yararlanılarak yapılan çalışmada müşterilerin hizmeti algılama düzeyleri ve beklentileri özellikle fiziksel unsurlar, güvenilirlik karşılık verme boyutlarında yüksek çıkmıştır. İlban vd. (2016) termal turizmin algılanan hizmet kalitesinin davranışsal niyete olan etkisini araştırdığı çalışmasında termal tesisleri kullanan kişilerin algıladıkları hizmet kalitesinin söz konusu kişilerin memnuniyetleri üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu ortaya konmuştur. Çılgınoğlu ve Aytuğar (2021) ise sağlık beklentilerinin müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini Bolu şehri üzerinden incelemiş, dinlenme amacı ile gelenlerin memnuniyet kriterinde çok önemli bir payı olduğunu ve bunu tedavi için gelenlerin takip ettiği belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre oda konforu ile personelin ilgi ve nezaketi önemli bir müşteri memnuniyeti belirleyicileri olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu çalışma için şu hipotez geliştirilmiştir:

H₁: Uşak termal turizm tesislerinin müşterilerinin hizmet kalitesi algısının memnuniyetleri üzerinde anlamlı bir etkisi vardır.

Memnuniyet bir tüketicinin, bir hizmete sahipliği ya da hizmeti belirli bir süre kullanılması sonucunda olumlu duygular uyandırdığına inanma derecesine ilişkin değerlendirmesi olarak tanımlanmakta ve satın alma öncesi beklenti ile satın alma sonrası karşılaştırılmasıyla oluşan psikolojik durum olarak ifade edilmektedir (Oliver, 1981: 27). Parasuraman (1994:202) memnuniyeti -müşteri memnuniyeti açısından- bir seferlik alışverişlerdeki müşteri tatmini olarak görmektedir. Turizm sektöründe ise tatil öncesi beklentiler ile tatil sonrası gerçekleşenler arasındaki fark olarak memnuniyetin derecesini belirlemektedir. (İlban vd., 2016:184).

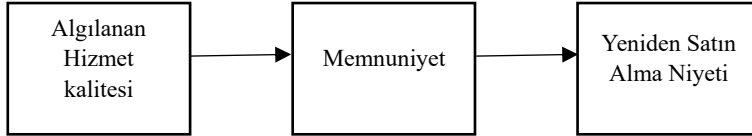
Tüketicinin gelecekte aynı ürün ya da hizmeti tekrar talep edip etmeyeceği yeniden satın alma niyeti olarak ifade edilmektedir (Yang vd., 2011). Turizm sektöründeki satın alma niyeti, tesisin hizmetinden faydalanan tüketicinin bu hizmeti tekrar alıp almama konusundaki davranışlarını içerir. Bu davranışlar, yeniden ziyaret, arkadaşlarına tavsiye ya da tesisin gönüllü olarak reklamını yapma biçiminde kendini göstermektedir (Yücenur

vd., 2011: 160). Literatürde müşteri memnuniyeti ile yeniden satın alma niyeti arasındaki ilişkinin varlığı ile ilgili pek çok çalışma bulunmaktadır. (Gyte ve Phelps, 1989; Oppermann, 2000; Bigné vd., 2001; Kozak, 2001; Yüksel, 2001; Crompton, 2003; Yoon ve Uysal, 2005; Duman ve Öztürk, 2005). Seçilmiş (2012) termal turizm destinasyonlardan duyulan memnuniyet yeniden ziyaret niyetine etkisi üzerine yaptığı çalışmada turistlere karşı tutumun müşteri memnuniyetini en çok etkileyen faktör olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışma için şu hipotez geliştirilmiştir:

H₂: Uşak termal turizm tesislerinin müşterilerinin memnuniyeti ile tekrar satın alma niyeti arasında pozitif bir ilişki vardır.

Hipotezlere uygun olarak aşağıdaki model geliştirilmiştir:

Şekil 1: Araştırma Modeli

Araştırma modelindeki geliştirilen hipotezlere ek olarak şu araştırma sorularına da yanıt aranmıştır:

- Termal turizm tesislerinin müşterilerinin cinsiyetleri ile hizmet kalite algıları, memnuniyetleri ve yeniden satın alma niyetleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?
- Termal turizm tesislerinin müşterilerinin gelir düzeyleri ile hizmet kalite algıları, memnuniyetleri ve yeniden satın alma niyetleri arasında anlamlı bir fark var mıdır?

3. Yöntem

Araştırmanın amacı Uşak'ta bulunan termal tesislerin müşterilerinin aldıkları hizmetteki kalite algısının müşteri memnuniyet düzeyi ve yeniden satın alma niyetine olan etkisini ortaya koymaktır. Uluslararası ölçekte artan küresel rekabet içerisinde Türkiye termal turizm konusunda önemli bir güce sahiptir. Türkiye'nin pek çok bölgesinde termal turizm faaliyetleri yapılmaktadır. Söz konusu faaliyetlere yakın zamanda açtığı termal tesislerle katılan Uşak ili jeopolitik konumu açısından önemli bir kavşak noktasında olması ve aynı zamanda uluslararası bağlantı yapabileceği havalimanı altyapısı sayesinde hem bölge ekonomisine hem de ülke ekonomisine önemli katkı sağlayabilecek potansiyele sahiptir.

Araştırma Uşak'ta bulunan kapasite bakımından en büyük iki termal tesis olan Kaayağıl Termal Tesisleri ile Hamamboğazı Kaplıcalarında gerçekleştirilmektedir. Hamamboğazı Kaplıcaları Uşak'ın Banaz ilçesinde yer alan İzmir-Ankara kara yolu üzerinde bulunan, Uşak Havalimanı ve Zafer Havalimanına yakın mesafede olması ile de ulaşım yönünden önemli bir avantaja sahip olan bir termal tesistir. Suyunun fiziko-kimyasal ile bakteriyolojik analizleri doğrultusunda sağlık yönünden çok yararlı olduğu görülmüştür (Türkiye Kültür Portalı, 2024). İzmir-Ankara kara yoluna yakın bir yerde kurulan Kaayağıl Termal Tesisleri ise yaklaşık 5000 metrekare alana kurulmuş 42 oda ve 168 kişi kapasite sahip bir tesis olup bu tesis içerisinde müşteriler piknik alanlarından, açık ve kapalı termal havuzdan, termal hamam, sauna, buhar ve tuz odasından yararlanabilmektedir (Uşak Belediyesi, 2024).

Termal turizmin başarısı özellikle yerel yönetimlerin tanıtım ve pazarlama çalışmalarının başarısına, tesislerin yeterli şartları sağlamasına ve bölge halkının bu tanıtım faaliyetlerine destek olmasına bağlıdır (Sandıkcı, 2013). Bu anlamda çalışmada söz konusu bu faaliyetlerin ne derece başarılı olduğunu ortaya konması ve özellikle yerel yönetimin gelecekte bu konuda oluşturacağı stratejilere katkı sağlayacaktır. Araştırmanın bir diğer amacı sektör yöneticilerine araştırma bulgularından yararlanarak hizmet düzeylerini geliştirmeleri suretiyle bölge içerisindeki diğer illerdeki termal turizm tesisleriyle rekabet etmesinde bakış açısı ortaya koymaktır.

Araştırmanın anakütlesini Uşak'ta faaliyet gösteren iki büyük termal tesisten faydalanan kişiler oluşturmaktadır. Bu kişilerden kolayda örneklem tekniği ile tesis içerisinde yüz yüze anket gerçekleştirilmiştir. Anket, yanıtlayıcının önceden belirli bir sıralamada ve yapıda oluşturulan sorulara yanıt vermesi olarak ifade edilmektedir (Altunışık vd.,2007:68). Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Söz konusu anket formunda demografik veriler ile tutum ve niyetleri ölçmek için çoktan seçmeli sorulardan oluşan toplam 40 soru üzerinden değişkenlere ait "1=Kesinlikle katılmıyorum" ile "5=Kesinlikle katılıyorum" aralığında sıralanan 5'li Likert tipi ölçekler kullanılmıştır. Algılanan hizmet kalitesi ölçeği Parasuraman vd. (1988)'nin ortaya koyduğu SERVQUAL ölçeğinden uyarlanarak yararlanılmıştır. Memnuniyet ölçeği Yoon vd. (2010) yaptığı çalışmadan, yeniden satın

alma niyeti ölçeği ise Konecnik ve Gartner'in (2007) ve Kubickova vd. (2015)'nin çalışmalarından alınmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklere ilişkin ifadeler Tablo 4'te sunulmuştur. Anket Mart-Haziran 2024 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş olup 366 anlamlı anket değerlendirmeye alınmıştır.

Anket ile elde edilen veriler SPSS v.24 ve AMOS programı yardımıyla analiz edilmiştir. Verilerin analizinde örneklemin yeterli olup olmadığı kontrol edilmiş, ardından açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri yapılmıştır. Sonrasında ise yapısal eşitlik modellemesi gerçekleştirilmiş ve modelin geçerli bir model olup olmadığı uyum iyiliği değerleriyle kontrol edilmiştir. Faktör analizi yapılarak verinin faktör analizine uygun olup olmadığı belirlenmesi için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi ve Bartlett's Sphericity testi gerçekleştirilmiştir. Faktör analizi, birbirleriyle ilişkili veri yapılarını birbirinden bağımsız daha az sayıda yeni veri yapılarına dönüştürmek ve adlandırmak amacıyla başvurulan bir yöntemler olarak ifade edilmektedir (Alpar, 2010:385). Ortaya konan faktörlere yönelik güvenilirlik analizi gerçekleştirilmiştir. Cronbach'ın alfa katsayısı, güvenilirlik analizinde sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntemde alfa katsayısı 0-1 arasında değer almakta ve değer 1'e yaklaştıkça güvenilirliğe olan eğilim artmaktadır. Bu değer her bir faktör açısından yüksek tutarlılık göstermesi beklenmektedir (Haque vd, 2009:3456). Daha sonra yapısal eşitlik modellemesi ile yapısal modeldeki faktörlerin birbiri ile olan ilişkileri ortaya konarak hipotezler test edilmiştir. Araştırma sorularının analizi için ise cinsiyetlere göre ifadelerin analizinde bağımsız örneklem t-testi, gelir seviyelerine yönelik ise Tek Yönlü Varyans Analizinden yararlanılmıştır.

4. Bulgular

Araştırmaya 381 katılımcı yanıt vermiştir. Anketteki ifadelerin bir kısmına cevap vermeyen, birden çok cevap veren ve uç değerlere sahip veriler çalışmadan çıkartılmıştır. 366 kişiden elde edilen veri SPSS v.24 programı ile analiz edilmiştir. 366 kişinin demografik özelliklerine göre frekans ve yüzde değerleri Tablo 2'de gösterilmektedir. Katılımcılardan elde edilen verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığını test etmek için basıklık ve çarpıklık değerlerinin analizi yapılarak verilerin normal dağılım gösterdiği ifade edilmiştir. Basıklık çarpıklık katsayısının +1 ile -1 değerleri arasında olması değişkenlere ait puanların normal dağıldığı anlamına gelmektedir (Büyükoztürk vd., 2017). Araştırmaya ilişkin söz konusu değerler Tablo 1'de belirtilmiştir.

Tablo1: Dağılımın Normallik Testi

Değişkenler	n	Çarpıklık		Basıklık	
		İstatistik	S.S.	İstatistik	S.S.
Algılanan hizmet kalitesi	366	-.446	.128	-.030	.254
Müşteri memnuniyeti	366	-.433	.128	-.728	.254
Yeniden satın alma niyeti	366	-.293	.128	-.496	.254

Araştırmadaki 272 kişi Kayaağıl termal tesislerinden, 94 kişi ise Hamamboğazı kaplıcalarından faydalandığını belirtmişlerdir. Araştırmaya katılanların cinsiyetlere göre dağılımı incelendiğinde %63,7'sinin erkek %36,3'ünün kadın olduğu görülmektedir. Termal turizmden faydalanan kişilerin yaş dağılımına bakıldığında yaş grupları arasında 36 yaş ve üzeri kişilerin bu hizmetten daha sık faydalandığı görülmektedir. Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde, %55,5'inin lise ve altı eğitim seviyesinde, %21,9'u ön lisans, %21,6'sı lisans ve %1'i de lisanüstü eğitim seviyesine sahiptir. Katılımcıların %51,6'sı bir işte çalıştığını, %48,4'ü herhangi bir işte çalışmadığını belirtmiştir. Aylık gelir düzeylerine ilişkin katılımcıların %57,9'u ortalama asgari ücret ve altında bir gelir belirtmişlerdir. %33,6'sı 17.500- 34.000 TL arası bir gelir düzeyine sahipken sadece %8,5'lik bir kısım 34.000 TL'den yüksek bir gelir seviyesine sahiptir. Katılımcıların yaşadıkları şehir ile ilgili soruya %81,4'ü Uşak'tan, %7,1'i Afyon'dan, %5,2'si Kütahya'dan, %2,1'i Denizli'den, %0,8'i Manisa'dan ve %3,4'ü de çeşitli illerden geldiklerini ifade etmişlerdir. Katılımcıların %63,9'unun geliş amacının eğlence olduğunu, %34,5'i sağlık, %1,6'sı iş amaçlı olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların %67,2'si tesislerden ortalama ayda 1 kez yararlandığını, %25,7'si ayda 2-4, %7,1'i ise ayda 4'ten fazla yararlandığını ifade etmişlerdir. Katılımcılardan bu tesislere gelenlerin %73'ü kendi araçlarıyla, %26,8'i belediye otobüsü ve %0,3'ü de servis araçlarıyla geldiklerini belirtmişlerdir.

Tablo 2: Katılımcıların Demografik Karakteristikleri

Demografik karakteristikler	Frekans	%
-----------------------------	---------	---

Cinsiyet		
Erkek	233	63,7
Kadın	133	36,3
Yaş		
18 altı	44	12
18-24	45	12,3
25-35	62	16,9
36-50	112	30,6
51 ve üzeri	103	28,2
Eğitim		
Lise ve altı	203	55,5
Ön Lisans	80	21,9
Lisans	79	21,6
Lisansüstü	4	1
Bir işte çalışma durumu		
Çalışıyorum	189	51,6
Çalışmıyorum	177	48,4
Aylık gelir		
17.500 TL altı	212	57,9
17.500-34.000 TL	123	33,6
34.001 TL ve üstü	31	8,5
Yaşanılan şehir		
Uşak	298	81,4
Afyon	26	7,1
Kütahya	19	5,2
Denizli	8	2,1
Manisa	3	0,8
Diğer	12	3,4
Tesis		
Kağaağıl	272	74,3
Hamamboğazı	94	25,7
Geliş amacı		
Sağlık	126	34,5
Eğlence	234	63,9
İş	6	1,6
Geliş Sıklığı		

Ayda 1	246	67,2
Ayda 2-4	94	25,7
Ayda 4'ten fazla	26	7,1
Geliş şekli		
Şahsi araç	267	73
Belediye otobüsü	98	26,8
Servis aracı	1	0,2

Araştırma modeline yönelik elde edilen veri setinin uygun olup olmadığının testi ile ilgili Tablo 3'te gösterilen Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ile Bartlett küresellik testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre KMO değeri (0,957) ve Bartlett küresellik testi sonucu (0,000 Sig.) olduğundan bu değer korelasyon matrisinin birim matris olmadığını, değişkenler arasında ilişkilerin varlığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla veri setinin faktör analizine uygun olduğu ifade edilebilir.

Tablo 3: KMO Örnekleme Uygunluk Testi ve Bartlett Küresellik Testi

		Kabul Seviyesi
KMO testi	0,957	0,60<
Barlett Küresellik Testi	0,000 (Sig.)	<0,05 (Sig.)

Araştırmada kullanılan ölçeklere açıklayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiş olup her bir maddeye ait faktör aralıkları ve Cronbach'ın alfa katsayıları belirlenmiştir. Faktör analizi birbiriyle ilişkili çok sayıda değişkeni az sayıda anlamlı ve birbirinden bağımsız faktörler haline getiren istatistik tekniği olarak ifade edilmektedir (Kalaycı, 2008). Söz konusu bilgiler Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4: Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Yapılar	Faktör Yükleri	Cronbach'ın alfa katsayısı
Algılanan hizmet kalitesi		0,949
<i>Fiziksel unsurlar</i>	.837	
Tesisin içindeki eşyalar modern görünümlüdür		
Tesisin fiziki yapısı görsel olarak çekicidir	.866	
Çalışanlar iyi giyimli ve temiz görünmektedir	.706	
Tesisinin görünümü, sunulan hizmet türüne uygundur	.531	
<i>Güvenilirlik</i>	.640	
Çalışanlar belirli bir zamana kadar bir şey yapmaya söz verdiklerinde, sözünü yerine getirmektedir.		
Çalışanlar müşteriler sorun yaşadığında, çalışanlar anlayışlı davranmaktadır.	.618	
Bu tesis güvenilirdir	.747	
Hizmetlerini söz verdikleri zamanda yerine getirmektedir	.611	
Tesis müşterilerle ilgili kayıtlarını doğru bir şekilde tutmaktadır	.631	
<i>Karşılık verme</i>		
Çalışanlar hizmeti müşterilerin sormasını beklemeden gerçekleştirmektedir.	.536	
Müşterilerin tesis çalışanlarından hızlı hizmet beklemesinin haklı olduğunu düşünürüm.	.706	
Çalışanlar her zaman müşterilere yardım etmeye isteklidir	.716	
Çalışanların müşteri isteklerine anında cevap veremeyecek kadar meşgul olmadıklarını düşünürüm	.559	
<i>Güvence</i>	.634	
Tesis çalışanlarına güvenirim		
Çalışanlar ile yaptığım işlemlerde kendimi güvende hissedirim	.603	
Çalışanlar kibardır	.624	

Çalışanlar işlerini iyi yapabilmesi için işletmeden yeterli desteği aldığını düşünürüm	.727	
<i>Empati</i>	.854	
Tesisin müşterilere bireysel ilgi gösterdiğini düşünürüm.		
Çalışanların müşterilere bireysel ilgi gösterdiğini düşünürüm.	.866	
Çalışanların müşterilerinin ihtiyaçlarının ne olduğunu bildiklerini düşünürüm.	.511	
Tesisin müşterilerinin çıkarlarını en iyi şekilde düşünmelerinin beklenmesinin haklı olduğunu düşünürüm.	.808	
Tesisin tüm müşterileri için uygun çalışma saatlerine sahip olması gerektiğini düşünürüm.	.741	
Memnuniyet		0,956
Genel olarak tesisten memnunum	.608	
Genel olarak tesisten mutluym	.627	
Tesisten yararlanmakla doğru bir şey yaptığımı düşünürüm	.674	
Yeniden satın alma niyeti		0,828
Gelecekte tesisten yeniden yararlanacağımı düşünürüm	.633	
Tesisi arkadaşlarıma tavsiye etmeyi düşünürüm	.530	
Tesisler arasında öncelikli olarak bu tesisten yararlanmayı düşünürüm	.571	
Bu tesis için daha fazla ödeme yapma durumu oluşursa bu kabul edilebilirdir.	.606	
Genel olarak bu tesisle ilgili olumlu bir algım vardır	.633	
Açıklanan Toplam Varyans: 59,158		

Algılanan hizmet kalitesine yönelik SERVQUAL ölçeğinde 5 alt faktörlü (fiziksel boyut 4 madde, güvenilirlik 5 madde, cevaplanabilirlik 4 madde, güvence 4 madde ve empati 5 madde olmak üzere) 22 maddenin 0,511-0,866 aralığında faktör yüküne sahip olduğu gözlemlenmiştir. Aynı şekilde 3 maddeli memnuniyet ölçeğinin 0,608-0,674 aralığında faktör yüküne sahip olduğu, 5 maddeli yeniden satın alma niyeti boyutuna ilişkin ölçeğinin 0,530-0,633 aralığında faktör yüküne sahip olduğu belirlenmiştir. Araştırmada kullanılan üç ölçeğin sahip olduğu Cronbach'ın alfa katsayısı değerleri kabul edilebilir seviyenin (0,7<) üzerinde gözlemlenmiştir (Hair vd., 2019:161).

Tablo 5: Araştırma Modeli Uyum İndeksleri Sonuçları

Uyum indeksleri	Tahmin	Eşik Değer	Uyum Düzeyi
χ^2	531,082	-	-
df	340	-	-
SRMR	0,061	$0 \leq SRMR \leq 0,08$	Mükemmel
IFI	0,980	$0,95 \leq IFI \leq 1$	Mükemmel
TLI	0,983	$0,95 \leq TLI \leq 1$	Mükemmel
RMSEA	0,052	$0 \leq RMSEA \leq 0,06$	Mükemmel

Tablo 5'te ifade edilen araştırma hipotezlerinin bulunduğu araştırma modeli uyum iyilik indeksleri kabul edilen değerler arasında olduğundan dolayı yol analizi için gerekli yeterliliğe sahip olduğu ortaya konmuştur. Gerçekleştirilen yol analizi sonucunda bu sonuçlarla ilgili standartlaştırılmış tahmin değeri, standartlaştırılmamış tahmin değeri, standart hataları (S.E.), kritik değerler (C.R.) ve istatistiksel anlamlılık testi sonuçları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Araştırma Modeli Hipotez Testleri Sonuçları

Hipotez	Std. Tahmin	Tahmin	S.E	C.R.	p
H ₁ : AHK → M	0,513	0,562	0,075	5,116	***
H ₂ : M → YSN	0,562	0,572	0,082	6,927	***

Elde edilen sonuçlara göre algılanan hizmet kalitesinin (AHK) memnuniyet (M) üzerinde pozitif yönde etkisi bulunduğu gözlemlenmiş ($\beta=0,513$, $p<0,05$) ve H₁ hipotezi doğrulanmıştır. Memnuniyetin yeniden satın alma niyeti (YSN) üzerinde pozitif yönde önemli bir etkisinin olduğu belirlenmiş ($\beta=0,562$, $p<0,05$) ve H₂ hipotezi doğrulanmıştır.

Araştırma hipotezlerine ek olarak hazırlanan araştırma sorularıyla ilgili bulgular elde edilmiştir. Termal turizm tesislerinin müşterilerinin hizmet kalite algıları, memnuniyetleri ve yeniden satın alma niyetleri cinsiyetleri

arasında anlamlı bir fark olup olmadığı söz konusu veri üzerinden araştırılmıştır. Buna göre bağımsız örneklem t-testinden elde edilen sonuçlar Tablo 7’de gösterilmektedir.

Tablo 7: Araştırma Soruları t-testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	Ort.	s.s.	df	t	P
Algılanan Hizmet Kalitesi	Erkek	233	4.38	.526	364	-.118	.906
	Kadın	133	4.39	.490			
Memnuniyet	Erkek	233	4.48	.557	364	.175	.861
	Kadın	133	4.47	.501			
Yeniden Satın Alma Niyeti	Erkek	233	4.11	.712	364	-.521	.603
	Kadın	133	4.15	.622			

Elde edilen bulgulara göre termal turizm tesislerinin müşterilerinin hizmet kalitesine yönelik algıları cinsiyete bağlı anlamlı farklılık göstermemektedir ($t_{(364)} = -.118$; $p > 0.05$). Erkeklerin görüşlerinin ortalaması (ort=4.38; s.s.=.526) kadınların ortalaması ile (ort=4.39; s.s.=.490) yakın sonuç göstermektedir. Termal turizm tesislerinin müşterilerinin memnuniyet ifadeleri cinsiyete bağlı anlamlı farklılık göstermemektedir ($t_{(364)} = .175$; $p > 0.05$). Erkeklerin görüşlerinin ortalaması (ort=4.48; s.s.=.557) kadınların ortalaması ile (ort=4.47; s.s.=.501) yakın sonuç göstermektedir. Son olarak, termal turizm tesislerinin müşterilerinin yeniden satın alma niyetlerine yönelik ifadeleri cinsiyete bağlı anlamlı farklılık göstermemektedir ($t_{(364)} = -.521$; $p > 0.05$). Erkeklerin görüşlerinin ortalaması (ort=4.11; s.s.=.712) kadınların ortalaması ile (ort=4.15; s.s.=.622) yakın sonuç göstermektedir.

Termal turizm tesislerinin müşterilerinin hizmet kalite algıları, memnuniyetleri ve yeniden satın alma niyetlerinin gelir düzeyleri arasında anlamlı bir fark olup olmadığı söz konusu veri üzerinden araştırılmıştır. Buna göre tek yönlü varyans analizi testinin sonuçları Tablo 8 ve Tablo 9 ’da yer almaktadır.

Tablo 8: Tek Yönlü Varyans (One-way ANOVA) Analizi Sonuçları (1)

	Gelir (TL)	N	Ort.	S.S.
Algılanan Hizmet Kalitesi	17500 altı	212	44.265	.494
	17500-34000	123	43.274	.511
	34001 ve üstü	31	43.915	.629
	Toplam	366	43.902	.513
Memnuniyet	17500 altı	212	45.094	.522
	17500-34000	123	44.146	.565
	34001 ve üstü	31	45.699	.510
	Toplam	366	44.827	.537
Yeniden Satın Alma Niyeti	17500 altı	212	41.387	.677
	17500-34000	123	40.715	.693
	34001 ve üstü	31	43.419	.630
	Toplam	366	41.333	.680

Tablo 9: Tek Yönlü Varyans (One-way ANOVA) Analizi Sonuçları (2)

	Varyans Kaynağı	Kareler Toplamı	df	Kareler Ort.	F	P
Algılanan Hizmet Kalitesi	Gruplar arası	.764	2	.382	1.452	.235
	Grup içi	95.424	363	.263		
	Toplam	96.188	365			
Memnuniyet	Gruplar arası	.957	2	.479	1.663	.191
	Grup içi	104.433	363	.288		
	Toplam	105.390	365			
Yeniden Satın Alma Niyeti	Gruplar arası	1.825	2	.912	1.979	.140
	Grup içi	167.349	363	.461		
	Toplam	169.173	365			

Farklı gelir seviyesindeki müşterilerin termal turizm tesislerine yönelik hizmet kalite algıları, memnuniyetleri ve yeniden satın alma niyetlerine ilişkin görüşleri arasında 0.05 anlamlılık oranında bir farklılık olup olmadığı 366 kişiden elde edilen veriler üzerinde araştırılmıştır. Sonuçların sağlıklı çıkıp çıkmayacağını belirlemek için yapılan varyansların homojenliği testinde Levene istatistiğine yönelik elde edilen sonuçlara göre ($L_{(AHK)}=1.299, p>0.05$, $L_{(M)}=.974, p>0.05$ ve $L_{(YSN)}=.707, p>0.05$) grupların varyanslarının homojen olduğu söylenebilir. Tek faktörlü varyans analizi sonuçlarına göre farklı gelir seviyelerindeki müşterilerin hizmet kalite algıları ($F_{(2,363)} = 1.452, p>0.05$), memnuniyetleri ($F_{(2,363)} = 1.663, p>0.05$) ve yeniden satın alma niyetlerine ilişkin görüşleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($F_{(2,363)} = 1.979, p>0.05$).

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma Uşak'ta bulunan iki büyük termal turizm tesisinin algılanan hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti ve yeniden satın alma niyeti üzerine etkisini belirlemesine yöneliktir. Araştırmanın sonuçlarında algılanan hizmet kalitesinin müşteri memnuniyetini, dolaylı olarak da yeniden satın alma niyetini anlamlı olarak etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda işletmelerin, müşterilerin tesisleri yeniden kullanması ve diğer insanlara tavsiye etmesi noktasında ortaya koyduğu hizmetin kalitesi önemli bir belirleyici olmaktadır.

Araştırmada farklı cinsiyetlerin ve gelir düzeylerinin algılanan hizmet kalitesi, memnuniyet ve yeniden satın alma niyetlerine olan etkinin belirlenmesine yönelik yapılan analiz sonucunda müşterilerin ifadeleri arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Farklı cinsiyet ve gelir gruplarında algı, memnuniyet ve niyet benzerdir. Dolayısıyla termal turizm tesisleri, hizmetlerine yönelik gerçekleştireceği herhangi bir değişiklik ya da yenilik gibi kararlarını gelir ya da cinsiyet faktörlerini dikkate almadan verebileceği söylenebilir. Araştırmanın bir diğer sonucuna göre katılımcılar arasında yabancı turistlerin bulunmaması dikkate değer bir konudur. Söz konusu bu eksikliğin giderilebilmesi ve Uşak termal tesislerin uluslararası alanda tanınırlığını arttırabilmek için yeni medya kanallarının etkin kullanılması, iş birliklerine gidilmesi veya sosyal medya reklamcılığına ağırlık verilmesi önerilebilir.

Termal tesisleri kullanım amacının sağlıkla ilgili olması dikkate değer bir konudur. Sağlık amacı ile termal tesisleri kullananların önemli bir bölümü yaşlı nüfustur. Türkiye'de yaşlı nüfus (65 ve daha yukarı yaştaki nüfus) 2018 itibarıyla 7.186.204 kişi iken 2023 yılı sonunda %21,4 artarak 8.722.806 kişiye ulaşmıştır. Söz konusu nüfusun ülke nüfus içindeki oranındaki artış ise beş yıl sonunda %1,4 oranında gerçekleşmiştir (TÜİK, 2024). Termal tesislerin sağlık vurgusunu daha etkin yapabilmesi için çeşitli meca ve teknikler yoluyla bilgilendirme faaliyetleri gerçekleştirilebilir.

Söz konusu dönemler itibarıyla yapılan araştırma sonuçlarına göre araştırmaya katılanlar bu tesisleri gelme amaçlarını eğlence (%63,9) olarak belirtmişlerdir. Tesise eğlence amacı güderek ziyarette bulunan kişilere yönelik işletmenin bu anlamda bu amaca vurguyu arttıracak özel hizmetler sunarak ve standart hizmet anlayışından uzaklaşarak müşteri sadakatini ve memnuniyetini arttırmayı hedefleyebilir.

Bu araştırma belirli bir dönemde ve sınırlı bir örneklem ile gerçekleştirilmiş olup sonuçları daha genelleştirilebilir olması açısından farklı dönemler veya farklı örneklemeler yoluyla araştırma genişletilebilir. Buna ek olarak farklı bölgelerdeki termal tesislere yönelik hizmet kalitesi algıları ve memnuniyet düzeylerinin karşılaştırılması da literatüre önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Aklanoğlu, F. (2008). Termal turizm ve Afyon-Gazlıgöl örneği. *Social Sciences*, 3(1), 83-92.
- Albacete-Saez, C. A., Fuentes-Fuentes, M. M. ve Llorens-Montes, F. J. (2007). Service quality measurement in rural accommodation. *Annals of Tourism Research*, 34 (1), 45-65.
- Alpar R. (2010). Uygulamalı istatistik ve geçerlilik-güvenilirlik. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2007). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı. Sakarya: Sakarya yayıncılık.
- Arkın, M. ve Salha, H. (2023). Sağlık personelinin sağlık turizmi farkındalığı üzerine bir araştırma: Tekirdağ örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 66-83.
- Arlı, E. (2013). Marina işletmeciliğinde ilişkisel pazarlama uygulamalarının tekrar satın alma niyeti, tavsiye etme niyeti ve memnuniyet üzerindeki etkisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 61-76.
- Balcıoğulları, A. (2013). Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde Anadolu şifalı suları günümüzün termal suları. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 173(173), 287-306.
- Bigne, J. E., Sanchez, M. I. ve Sanchez, J. (2001). Tourism image, evaluation variables and after purchase behaviour: inter-relationship. *Tourism Management*, 22(6), 607-616.

- Bulgan, G. ve Soybalı, H. H. (2011). Antalya Belek bölgesindeki beş yıldızlı otel işletmelerinde düşük sezonda konaklayan alman müşterilerin hizmet beklentilerinin ve memnuniyet düzeylerinin değerlendirilmesi. *Journal of Yaşar University*, 6(21).
- Büyüköztürk, S., Kılıç Çakmak, E., Akgün, O. E., Karadeniz, S. ve Demirel, F. (2017). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi.
- Çılğınoğlu, H. ve Aytuğar, S. (2021). Termal turizm işletmelerinde sağlık beklentileri ve müşteri memnuniyeti: Bolu örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 1088-1102.
- Çelik, A. (2009). Sağlık turizmi kapsamında termal işletmelerde sağlık hizmetleri pazarlaması ve algılanan hizmet kalitesi: Balçova termal işletmesinde bir uygulama. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Çontu, M. (2006). Alternatif turizm çeşitleri ve Kızılcahamam termal turizmi örneği. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.
- Crompton, J.L. ve Love, L.L. (1995). The predictive validity of alternative approaches to evaluating quality of a festival. *Journal of Travel Research* 34 (1), 11–24.
- Crompton, J. L. (2003). Adapting Herzberg: A conceptualization of the effects of hygiene and motivator attributes on perceptions of event quality. *Journal of Travel Research*, 41(3), 305-310.
- Çatır, O. ve Koç, F. (2021). Uşak ili turizm potansiyelinin belirlenmesi ve turizm senaryolarının oluşturulması. *Academic Social Resources Journal*, 6(21), 145-162.
- Danaher, P.J. ve Arweiler, N. (1996). Customer satisfaction in the tourist industry: A case study of visitors to New Zealand. *Journal of Travel Research* 34 (1), 89–93.
- Deniz, M. (2016). Kayaağıl köyünde (Uşak) turizmin etkileri üzerine yerel halkın turizm algısı. *Electronic Turkish Studies*, 11(18).
- Duman, T. ve Öztürk, A. B. (2005). Yerli turistlerin Mersin Kızkalesi destinasyonu ve tekrar ziyaret niyetleri ile ilgili algılamaları üzerine bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 9-23.
- Eleren, A. ve Kılıç, B. (2007). Turizm sektöründe SERVQUAL analizi ile hizmet kalitesinin ölçülmesi ve bir termal otelde uygulama. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 235-263.
- Emir, O. ve Durmaz, G. (2009). Afyonkarahisar'ın termal turizm imajı üzerine bir değerlendirme. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 20(1), 25-32.
- Giovanis, A. N., Zondiros, D. ve Tomaras, P. (2014). The antecedents of customer loyalty for broadband services: The role of service quality, emotional satisfaction and corporate image. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 148, 236-244.
- Global Wellness Enstitüsü (2024). Wellness economy statistics & facts. <https://globalwellnessinstitute.org/press-room/statistics-and-facts/>, (Erişim: 02.08.2024).
- Göde, A., Yorulmaz, M. ve Aydoğdu, A. (2021). Sağlık turizmi yetki belgesi almaya hak kazanan acentelerin web sitelerinin incelenmesi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 208-224.
- Gyte, D. M. ve Phelps, A. (1989). Patterns of destination repeat business: British tourists in Mallorca, Spain. *Journal of Travel Research*, 28(1), 24-28.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. ve Anderson, R. E. (2019). Multivariate data analysis, Cengage.
- Haque, A., Khatibi, A. ve Mahmud, S. A. (2009). Factors determinate customer shopping behaviour through internet: The Malaysian case. *Australian Journal of Basic and Applied Sciences*, 3(4), 3452-3463.
- Han, H. ve Hyun, S. S. (2015). Customer retention in the medical tourism industry: Impact of quality, satisfaction, trust, and price reasonableness. *Tourism Management*, 46, 20-29.
- Howat, G., Murray, D. (2002). The role of critical incidents to complement service quality information for a sports and leisure centre. *European Sport Management Quarterly*, 2(1), 23-46.
- İlban, M. O., Bezirgân, M. ve Çolakoğlu, F. (2016). Termal otellerde algılanan hizmet kalitesi, memnuniyet ve davranışsal niyetler arasındaki ilişkilerin incelenmesi: Edremit örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 27(2), 181-194.
- İlban, M. O. ve Kaşlı, M. (2009). Termal Turizmin gelişmesini etkileyen sorunları belirlemeye yönelik Gönen'de bir araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 9 (4), 1275-1293.
- Kalaycı, Ş. (2008). SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Konecnik, M. ve Gartner, W. C. (2007). Customer-based brand equity for a destination. *Annals of Tourism Research*, 34(2), 400-421.
- Kozak, M. (2001). Comparative assessment of tourist satisfaction with destinations across two nationalities. *Tourism Management*, 22(4), 391-401.

- Kubickova, M., Parsa, H. G., Nusair, K. ve Hu, H-H. (2015). Does green hotel image influence guests' behavior: The case of generation Y. *Journal of Services Research*, 14(2), 9-32.
- Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı (2024), Türkiye Turizm Stratejisi, 2023, https://www.kuzka.gov.tr/dosya/turizm_stratejisi_2023.pdf, (Erişim: 02.08.2024).
- Lee, S. ve Heo, C. Y. (2009). Corporate social responsibility and customer satisfaction among US publicly traded hotels and restaurants. *International Journal of Hospitality Management*, 28(4), 635-637.
- Oh, H. (1999). Service quality, customer satisfaction, and customer value: A holistic perspective. *International Journal of Hospitality Management*, 18(1), 67-82.
- Oliver, R. L. (1981). Measurement and evaluation of satisfaction processes in retail settings. *Journal of Retailing*, 57(3), 25-48.
- Oppermann, M. (2000). Tourism destination loyalty. *Journal of Travel Research*, 39(1), 78-84.
- Özkurt, H. (2007). Sağlık turizmi tahvilleri. *Maliye Dergisi*, 152(1), 122-142.
- Parasuraman, A., Berry, L. L. ve Zeithaml, V. A. (1990). Guidelines for Conducting Service Quality Research. *Marketing Research*, 2(4).
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A. ve Berry, L. L. (1985). A conceptual model of service quality and its implications for future research. *Journal of Marketing*, 49(4), 41-50.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A. ve Berry, L. (1988). SERVQUAL: A multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality. *Journal of Retailing*, 64(1), 12-40.
- Parasuraman, A.; Zeithaml, ve Valarie, A. (1994). Alternative scales for measuring service quality: A comparative assessment based on psychometric and diagnostic criteria. *Journal of Retailing*, 70(3), 201-230.
- Sandıkçı, M. ve Özgen, Ü. (2013). Afyonkarahisar ilinin termal turizm açısından SWOT analizi ile değerlendirilmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), 51-79.
- Seçilmiş, C. (2012). Termal turizm destinasyonlarından duyulan memnuniyet düzeyinin tekrar ziyaret niyetine etkisi: Sakarılıca örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(39), 231-250.
- Shi, Y., Prentice, C. ve He, W. (2014). Linking service quality, customer satisfaction and loyalty in casinos, does membership matter? *International Journal of Hospitality Management*, 40, 81-91.
- Söylemez, C. ve Karahan, M. O. (2020). E-hizmet kalitesi ve güvenin mobil uygulama kullanma memnuniyetine etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(2), 555-575.
- Şahin, A., ve Şen, S. (2017). Hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerine etkisi. *Journal of International Social Research*, 10(52), 1179-1184.
- Tsaur, S. H. ve Lin, Y. C. (2004). Promoting service quality in tourist hotels: the role of HRM practices and service behavior. *Tourism Management*, 25(4), 471-481.
- TÜİK (2024). İstatistiklerle yaşlılar, 2023, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Yaslılar-2023-53710#:~:text=Birle%C5%9Fmi%C5%9F%20Milletler%20d%C3%BCnya%20n%C3%BCfus%20tahminlerine,0%C4%B1n%C4%B1%20ya%C5%9F1%C4%B1%20n%C3%BCfus%20olu%C5%9Fturdu>, (Erişim: 02.08.2024).
- Türk, Z. (2009). Denetim firmalarının sunduğu hizmet kalitesi, müşteri tatmini ve sadakati: Servperf ölçeği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(1), 399-416.
- Türkiye Kültür Portalı (2024). Hamamboğazi Termal Turizm Tesisleri – Uşak. <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/usak/TurizmAktiviteleri/hamambogazi-termal-turizm-tesisleri>, (Erişim: 02.08.2024).
- T.C. Kültür Bakanlığı (2024). Termal turizm. <https://aydin.ktb.gov.tr/TR-64388/termal-turizm.html>, (Erişim: 02.08.2024).
- Udul, V. ve Akkan, E. (2021). Gıda perakendeciliğinde algılanan hizmet kalitesinin süpermarket ve indirim marketleri kapsamında karşılaştırılması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30(1), 183-205.
- USHAŞ (2024). Sağlık turizmi verileri. <https://www.ushas.com.tr/saglik-turizmi-verileri/>, (Erişim: 02.08.2024).
- Uşak Belediyesi (2024). Kayaagıl termal tesisleri. <https://www.usak.bel.tr/foto/kayaagil-termal-tesisleri>, (Erişim: 02.08.2024).
- Uyguç, N. (1998). Hizmet sektöründe kalite yönetimi; stratejik bir yaklaşım. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Ülker, İ. (1994). Sağlık turizmi, İstanbul: T.C. Turizm Bakanlığı
- Yang, J., Gu, Y. ve Cen, J. (2011). Festival tourists' emotion, perceived value, and behavioral intentions: A test of the moderating effect of festivalscape. *Journal of Convention & Event Tourism*, 12(1), 25-44.
- Yılmaz, V., Filiz, Z. ve Yaprak, B. (2007). Servqual yöntemiyle yükseköğretimde hizmet kalitesinin ölçülmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (1), 299-316.

- Yoon, Y. S., Lee, J. S. ve Lee, C. K. (2010). Measuring festival quality and value affecting visitors' satisfaction and loyalty using a structural approach. *International Journal of Hospitality Management*, 29(2), 335-342.
- Yücel, C. (2003). SPA turizminde büyük olanaklar, http://tursab.org.tr/dosya/1019/03eyspa_1019_1740531.pdf/, (Erişim: 02.08.2024).
- Yücenur, G. N., Demirel, N. Ç., Ceylan, C. ve Demirel, T. (2011). Hizmet değerinin müşterilerin davranışsal niyetleri üzerindeki etkisinin yapısal eşitlik modeli ile ölçülmesi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12(1), 156-168.
- Yoon, Y. ve Uysal, M. (2005). An examination of the effects of motivation and satisfaction on destination loyalty: a structural model. *Tourism Management*, 26(1), 45-56.
- Yüksel, A. (2001). Managing customer satisfaction and retention: A case of tourist destinations, Turkey. *Journal of Vacation Marketing*, 7(2), 153-168.
- Zeithaml, V. A., Berry, L. L. ve Parasuraman, A. (1996). The behavioral consequences of service quality. *Journal of Marketing*, 60(2), 31-46.

The Effect of Service Quality of Thermal Tourism Activities on Customer Satisfaction and Repurchase Intention: The Example of Uşak Thermal Facilities

Extended Abstract

Thermal tourism is a branch of tourism that occurs when people go to businesses that offer thermal tourism services for many purposes such as re-establishing their health, healthy living or healthy holidays and benefit from tourism services such as cure-health, accommodation, food and beverage, and entertainment. The aim of this study is to provide a perspective on increasing the economic contribution of the region in this field through two large facilities (Kaayağıl Thermal Facilities and Hamamboğazı Thermal Springs) operating in thermal tourism in Uşak province and to have a significant impact on ensuring the recognition of the region. This study aims to reveal the relationship between the perception of service quality of thermal facilities and customer satisfaction and repurchase intention. In order to reveal the quality perception of the service provided to customers, to learn how customers evaluate the business and to predict their future expectations, businesses need to measure the quality of their services (İlban et al., 2016:182). Due to the unique characteristics of the service, measuring its quality is more difficult than the product. Due to the abstract nature of service and subjective evaluation, the most appropriate approach to evaluate service quality is to measure the quality perceived by customers (Türk 2009:401). Therefore, since service quality is determined by the difference between expected and actual performance, the SERVQUAL scale is widely used. (Parasuraman, Zeithaml and Berry, 1985: 42). The SERVQUAL model is used in the measurement of perceived service quality in the tourism sector as well as in many service sectors (Albacete-Saez et al., 2007). In addition, there is a direct relationship between the perception of service quality and repurchase intention (Arlı 2013: 62). The measurement of service quality is only possible by determining customer satisfaction (Yılmaz et al., 2007: 234). The aim of the research is to reveal the customer satisfaction level of the service received by the customers of the thermal facilities in Uşak and its effect on repurchase intention. In addition, this study aims to contribute to regional economic growth within the framework of the United Nations Sustainable Development Goals. Our country has an important power in thermal tourism within the increasing global competition on an international scale. Thermal tourism activities are carried out in many regions of Turkey. Uşak province, which has recently opened thermal facilities, has the potential to make significant contributions to both the regional and national economy due to its important geopolitical location and the airport infrastructure that it can connect to internationally. The population of the study consists of people who benefit from two large thermal facilities operating in Uşak. A face-to-face survey was conducted on the sample obtained from these people using the convenience sampling technique. The data obtained were analyzed using SPSS and AMOS programs in order to reveal the relationships between the three factors investigated. As a result of the findings, it was revealed that perceived service quality has a positive effect on satisfaction. It was determined that satisfaction also has a positive and significant effect on repurchase intention through the mediation effect and the hypotheses were confirmed. In addition, it was concluded that the perceived service quality, satisfaction and repurchase intention expressed by the research questions did not change depending on gender and income levels. Perception, satisfaction and intention are similar in different gender and income groups. Therefore, it can be said that thermal tourism facilities can make decisions such as any changes or innovations regarding their services without considering income or gender factors. This research was conducted in a certain period and with a limited sample, and the research can be expanded with different periods or different samples in order to make the results more generalizable. In addition, it is thought that comparing the service quality perceptions and satisfaction levels towards thermal facilities in different regions will make a significant contribution to the literature.

Araştırma Makalesi / Research Article

Tms 41 Tarımsal Faaliyetler Standardı ve Vergi Usul Kanunu Çerçevesinde Büyükbaş Canlı Varlıkların Muhasebeleştirilme İşlemlerinin İncelenmesi ve Örnek Uygulamalar

An Example Application Regarding The Accounting Procedures Of Bovine Living Assets Within The Framework Of Tms 41 Agricultural Activities Standard And Tax Procedure Law

Şaban Merdane¹, Abitter Özulucan²

Makale Bilgisi

Alındı:	29.10.2024
Düzeltildi:	19.12.2024
Kabul Edildi:	27.12.2024
Yayımlandı:	31.12.2024

Öz

Büyükbaş canlı varlıklar, etinden sütünden faydalanmak, yetiştirip satmak veya damızlık olarak kullanmak amacıyla elde bulundurulmuş inek, sığır, manda gibi hayvanlardır. Canlı varlıklar, biyolojik bir organizma oldukları için doğum, ölüm, büyüme ve yaşlanma gibi özelliklere sahiptirler. Büyükbaş canlı varlıkların bu özellikleri nedeni ile muhasebeleştirilmeleri ve değerlemeleri özellik arz etmektedir. Ayrıca, tarımsal faaliyetler ile ilgili 41 No'lu Türkiye Muhasebe Standardı (TMS 41) ile Türk Vergi Mevzuatında büyükbaş canlı varlıkların değerlendirme ve muhasebeleştirme ilkeleri farklıdır. Tekdüzen Hesap Planı (THP)'ndeki hesapların canlı varlıkların ilk kez kaydedilmesi ve değerlendirme dönemlerinde canlı varlıklardaki değer değişikliklerini kaydetmede yetersiz kalması, bu tür canlı varlıkların muhasebeleştirilmesini daha da güçleştirmektedir. Bu nedenle bu çalışmada canlı varlıkların yukarıda bahsedilen düzenlemeler çerçevesinde muhasebeleştirilme işlemlerinde karşılaşılan güçlükler belirlenerek uygulamadan örnekler verilmiş ve bu güçlüklerle ilişkin çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: TMS 41, Tarım Sektöründe Muhasebe İşlemleri, Büyükbaş Canlı Varlık Üretimi Yapan İşletmelerde Maliyet Hesaplamaları.

Article Information

Received:	29.10.2024
Revised:	19.12.2024
Accepted:	27.12.2024
Published Online:	31.12.2024

Abstract

Bovine living creatures are animals such as cows, cattle, and buffaloes that are kept for the purpose of benefiting from their meat and milk, for breeding and selling, or for use as breeding stock. Since living animals are biological organisms, they have characteristics such as birth, death, growth and aging. Due to these characteristics of bovine biological assets, their accounting and valuation are special. In addition, the valuation and accounting principles of bovine living assets in the Turkish Accounting Standard No. 41 (TMS 41) regarding agricultural activities and the Turkish Tax Legislation are different. The fact that the accounts in the Uniform Chart of Accounts are recorded for the first time for biological assets and are insufficient to record the value changes in biological assets during valuation periods makes the accounting of such biological assets even more difficult. In this study, the difficulties encountered in the accounting of biological assets within the framework of the above-mentioned regulations were determined and solutions to these difficulties were presented.

Key Words: TMS 41, Accounting Transactions in the Agricultural Sector, Cost Calculations in Bovine Livestock Production Enterprises.

¹ Dr. Öğr. Gör. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi/Niğde Sosyal Bilimler MYO/Muhasebe ve Vergi Bölümü, smerdane@ohu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7278-1016>

² Prof. Dr. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi/İİBF/İşletme/Muhasebe Finansman ABD, abitter42@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4157-8218>

Citation/Atıf: Merdane, Ş., Özulucan, A. (2024). Tms 41 Tarımsal Faaliyetler Standardı ve Vergi Usul Kanunu Çerçevesinde Büyükbaş Canlı Varlıkların Muhasebeleştirilme İşlemlerinin İncelenmesi ve Örnek Uygulamalar, UÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 17(2), 153-165.

1. Giriş

Büyükbaş canlı varlıkları yetiştiren işletmeler büyükbaş canlı varlıkları genelde yetiştirip satmak veya ürünlerini hasat ederek kazanç sağlamak amacıyla elde tutarlar. Hasat edilen ürünler (süt ve et gibi) işletmede işlenip (sütün tereyağı veya peynire dönüştürülmesi gibi) satılabileceği gibi, hiçbir işleme tabi tutulmadan doğrudan da satılabilir. Büyükbaş canlı varlıkların yetiştirilip canlı veya etini işleyip (sucuk, pastırma, salam, sosis, kavurma yapısı v.s.) satılmaları amacıyla veya yararlanmak amacıyla elde bulundurulmaları, söz konusu varlıkların Vergi Usul Kanunu (VUK), THP ve TMS 41 kapsamında muhasebeleştirilme işlemlerini değiştirmektedir.

Büyükbaş canlı varlıklar; doğma, gelişme, yaşlanma ve ölüm süreçlerine tabi olan ve bu süreçlere bağlı olarak değerlerinde oluşan farklılıklar, bu varlıkların değerlendirme, muhasebeleştirme ve finansal tablolarda sunma işlemlerini özellikli kılmaktadır (Özulucan ve Deran, 2008: 2).

Canlı varlıkların ilk muhasebeleştirilmesindeki değerlendirme işlemi, bu varlıkların üreme yolu ile edinilmesi dolayısıyla özellikli bir durum arz etmektedir. Ayrıca üreme yoluyla elde edilen bu varlıkların değerini tespit ederek söz konusu varlıkların işletmenin ekonomik ve mali sonuçlarına etkisinin ne şekilde yansıtılacağı ciddi bir sorun oluşturmaktadır.

Bu çalışmada, öncelikle TMS 41 ve VUK çerçevesinde büyükbaş canlı varlıklara ilişkin değerlendirme işlemleri ve bu işlemlerin muhasebeleştirilmesi, dolayısıyla finansal tablolara yansıtılmalarına ilişkin olarak uygulamada meydana gelen sorunlar ele alınmış ve bu sorunlara ilişkin uygulamadan örnekler verilerek çözüm önerilerinde bulunulmuştur.

2. BÜYÜKBAŞ CANLI VARLIKLARIN MUHASEBELEŞTİRME İŞLEMLERİ

Üreme, büyüme, gelişme, ölme gibi değişim içinde olan niteliksel ve niceliksel olarak sürekli olarak izlenmesi ve değişimin sağlıklı bir şekilde yönetilebilmesi gereken büyükbaş canlı varlıklar, kullanım amacına göre dönen ve duran varlıklar hesap sınıfında izlenebilmektedir (Özulucan, Keleş, 2020: 103).

2.1. Dönen Varlık Hesaplarında Büyükbaş Canlı Varlıkların Muhasebeleştirme İşlemleri

Canlı varlıklar genel olarak 1 yıl ya da 1 yıldan uzun ömürlü olan bitkiler ile yaşayan hayvanlardan oluşmaktadır. Canlı varlıklar değişim özelliklerine sahip olup, bu değişim özelliklerinin ölçülebilir ve yönetilebilir olması nedeniyle en fazla 1 yılda satılacak olanlar ya da canlı varlık olma özelliği değişecek olanlar dönen varlıklar hesap sınıfında izlenmektedir (Merdane, 2024: 65). Dönen varlıklara; satılmak üzere beslenen inek, dana, manda, deve gibi büyükbaş canlı varlıklar örnek olarak gösterilebilir.

2.1.1 VUK Kapsamında Büyükbaş Canlı Varlıkların Muhasebeleştirme İşlemleri

Azami 1 yıllık sürede satılarak ya da işletmede tüketilmek suretiyle biyolojik özelliklerini yitiren büyükbaş canlı varlıklar bu hesap sınıfında izlenmektedir. VUK'a göre canlı büyükbaş canlı varlıklara ait biyolojik dönüşüm kayda alınmamaktadır. Bunun nedeni, söz konusu varlıkların maliyet değeri ile değerlemeye tabi tutulmasıdır.

Bütün canlı varlıklarda olduğu gibi büyükbaş canlı varlıklar da VUK ve THP hükümlerine göre maliyet bedelleri ile değerlendirilerek bilançoda gösterilmek zorundadır. Söz konusu canlı varlıklar öncelikle 150 İlk Madde ve Malzeme hesabında izlenir. İzleyen süreçte 151 Yarı Mamuller hesabında daha sonra da olgunlaşma sürecinin sonunda ise 152 Mamuller hesabına aktarılır ve bilançoda bu hesap aracılığı ile temsil edilir. Bu yaklaşım, büyükbaş canlı varlıkları stok kapsamında ele alarak değerlendirme yapılmasını ve biyolojik dönüşümlerini göz önüne almaması nedeniyle TMS 41 ile uyumsuzdur. Bu nedenle THP'de dönen varlık özelliğindeki canlı varlıkların 14 ya da 16 no'lu grupta yeni oluşturulacak hesaplarda izlenmesi önerilmektedir. Daha sonra hasat edilerek tarımsal ürüne dönüşen söz konusu canlı varlıklar 15 Stoklar grubunda yeni oluşturulacak olan 154 ya da 155 Tarımsal Ürünler hesabında ya da 152 Mamuller hesabında izlenebilir (Örten, Kaval ve Karapınar, 2012: 609).

VUK kapsamında, ilk olarak elde edilen büyükbaş canlı varlıklar, satın alındıklarında ve dönem sonlarında maliyet değeri belli ise maliyet değeri ile değerlemeye tabi tutulur. Eğer maliyet değeri belirlenemiyorsa emsal değeriyle değerlendirilir. Bundan dolayı değer artış ya da azalışlarından ileri gelen bir değer farkı oluşmadığı için, bu farkların muhasebeleştirilmesine yönelik zorluklarla karşılaşılmamaktadır. Fakat işletme, ilerleyen zamanlarda satmak amacıyla elinde bulundurduğu büyükbaş canlı varlıkların değerlerinde satış bedellerine oranla %10'luk ya da daha fazla bir oranda azalış olan büyükbaş canlı varlıklarını emsal değeriyle değerleyebilirler. Gerçekleşen değer azalışı 654 Karşılık Giderleri hesabının borcuna ya da 659 Diğer Olağan Gider ve Zararlar hesabının borcuna kaydedilerek gelir tablosuna aktarılır. Canlı varlıkların değerlerinde bir artış olması durumunda, maliyet bedeli dikkate alındığından dolayı muhasebe kaydına gerek kalmamaktadır.

VUK kapsamında, alınıp satılmak amacıyla elde bulundurulmuş canlı varlıklar, maliyet değeri ile değerlemeye tabi tutuldukları için, satış esnasında maliyet değeri ile satış bedeli arasında oluşacak müspet fark kar olarak, menfi fark ise zarar olarak gelir tablosuna kaydedilir (Tokay ve Deran, 2006: 17). Büyükbaş canlı varlıkların maliyet

değeri büyükbaş canlı varlıkların satın alma bedeli ile besi/gelişme döneminde katlanılan ve ilgili varlıkla doğrudan ilişkilendirilebilen giderler toplamından oluşur. Büyükbaş canlı varlıklara ait değer artışları/azalışları canlı varlığın maliyeti ile ilişkilendirilir.

2.1.2. TMS 41 kapsamında Büyükbaş Canlı Varlıkların Muhasebeleştirme İşlemleri

İşletmeler aşağıdaki üç şartın var olması durumunda canlı varlık ya da tarımsal ürünü TMS 41 kapsamında muhasebeleştirir. Bunlar (Deran, 2005: 81):

- i. İşletmenin kayda alacağı canlı varlığın geçmişte yaşadığı bir olay neticesinde kontrolünün sağlanabilmesi gerekmektedir.
- ii. Canlı varlığın ileride ortaya çıkabilecek ekonomik faydalarının işletmeye devredilme olasılıklarının olması gerekmektedir.
- iii. Canlı varlığın maliyetinin ya da Gerçeğe Uygun Değer (GUD)' in net bir biçimde ölçülebilir olması gerekmektedir.

TMS 41 kapsamında canlı varlıklar ilk elde edildiklerinde ve dönem sonlarında, GUD ile değerlendirilerek değişimden kaynaklanan artış ya da azalışların gider ya da gelir hesaplarına aktarılması ve gelir tablosuna yansıtılması gerekir. Yavru ya da fide olarak yetiştirilen canlı varlıklar, duran varlıklar grubundaki 276 no'lu Yapılmakta Olan Canlı Varlık Yatırımları hesabında izlenebilir. Yavru canlı varlığın büyümesi ile birlikte söz konusu varlıklar gerçeğe uygun değeri ile 272 no'lu Büyükbaş Hayvanlar hesabına aktarılır.

Büyükbaş canlı varlıkların değerlendirme işlemi esnasında satış anındaki olası giderler (tahmini Pazar yeri maliyetleri) varlığın değerinden indirilerek net GUD bulunur. Böylece ilk defa değer tespiti yapılan canlı varlıkta, müspet ya da menfi bir fark ortaya çıkabilir. Her iki halde de ortaya çıkan müspet ya da menfi farklar, döneme ait gelir tablosuna aktarılmalıdır. TMS 41, büyükbaş canlı varlıkların GUD ile değerlerinin belirlenmesi neticesinde biyolojik dönüşümden ve piyasa fiyatlarında ortaya çıkan değişimden kaynaklanan değer artış ya da azalışlarının açıklanarak ayrıntılı olarak gösterilmesi gerekir (Deran, 2005: 85).

Büyükbaş canlı varlıklarda ortaya çıkan biyolojik dönüşümün muhasebe hesaplarına yansıtılması ve böylelikle bilançonun GUD ile sunulması amaçlanmaktadır. TMS 41 büyükbaş canlı varlıklardaki değer artışını; fiziksel değişim sonucunda ortaya çıkan değer artışı ve fiyat hareketleri sonucunda ortaya çıkan değer artışı şeklinde iki alt başlıkta incelemekte olup, bunları birbirinden ayırt etmek zordur (Çetintaş, 2019: 71).

2.2. Duran Varlık Hesaplarında Büyükbaş Canlı Varlıkların Muhasebeleştirme İşlemleri

Uzun vadeli olarak bir yıl veya bir faaliyet döneminden fazla elde tutulup kendisinden tarımsal ürün alınacak olan büyükbaş canlı varlıklar, duran varlıklar hesap sınıfında izlenmektedir. Bilançoda büyükbaş canlı varlıklar dışında kalan duran varlıklar, eskime yıpranma dışında niteliksel olarak değişmezler, faydalı ömürlerinin sonunda hurda fiyatından ya da kıymetsiz bir fiyattan elden çıkarılırlar. Duran varlık niteliğindeki büyükbaş canlı varlıklar hem niteliksel hem de niceliksel olarak sürekli değişim durumunda olup, uzun süre yetiştirilip sonrasında satılarak nakde dönüştürülürler (Akdoğan ve Sevilengül, 2007: 55). Duran varlık niteliğindeki büyükbaş canlı varlıklara; süt ineklerini ve anaç balıkları örnek göstermek mümkündür.

2.2.1. VUK Kapsamında Büyükbaş Canlı Varlıkların Muhasebeleştirilmesi

Büyükbaş canlı varlık yetiştiren tarım işletmeleri, ürün veren veya ürün elde etmek için işletme varlıkları içerisinde yer alan büyükbaş canlı varlıkları duran varlık hesap sınıfında izlenmelidir (İldır, 2017: 33).

VUK'ta duran varlık niteliği taşıyan büyükbaş canlı varlıklar, ilk elde etme (satın alma aşamasında) ve üretimin her aşamasında maliyet bedeli ile değerlemeye tabi tutulduklarından dolayı söz konusu varlıkların dönem sonu bilanço değerleri değişmediği için müspet ya da menfi nitelikte bir değerlendirme farkı oluşmaz. Aynı zamanda bu varlıklar ile ilgili dönemde Hazine ve Maliye Bakanlığınca belirlenmiş olan amortisman oranları üzerinden amortisman hesaplanır. Satış işlemleri gerçekleştiği anda satış bedeli ve maliyet bedeli arasındaki müspet farklar kar, menfi farklar ise gelir tablosuna zarar olarak aktarılır. İlgili büyükbaş canlı varlıklardan alınan ürünler (süt, ağız gibi) ile yaşam sürecini tamamlayan diğer varlıklar 25 Maddi Duran Varlıklar grubundan çıkartılarak 15 Stoklar grubunda yer alan ilgili hesaplarda izlenir. Duran varlık hesap sınıfında takip edilen büyükbaş canlı varlıklar ürün vermeye başlayana kadar THP'de 258 Yapılmakta Olan Yatırımlar hesabında izlenir. Ürün vermeye başlayınca da canlı demirbaş olarak 255 Demirbaşlar veya 256 Diğer Duran Varlıklar hesabına alt hesap açarak kaydedilebilir. Büyükbaş canlı varlıkların piyasa değeri ile ilgili canlı varlıklar için katlanılan maliyetler arasında kayda değer farklar olabilir. Bundan dolayı tarihi maliyet değerlemesi kapsamında düzenlenmiş bilanço, işletmeye ait varlıkları tam anlamıyla yansıtamaz. Bu nedenle bilançonun "Tam Açıklama ve Sosyal Sorumluluk Kavramı"na uygun olması bakımından büyükbaş canlı varlıklar piyasa değeriyle ya da en azından piyasa değerine yakın bir

değerle bilançoda gösterilmelidir. Böylece yöneticiler muhasebe hesapları aracılığıyla gerçek durumu görebileceklerdir.

Duran varlık özelliği taşıyan büyükbaş canlı varlıklar VUK kapsamında maliyet değerleri üzerinden 256 Diğer Maddi Duran Varlıklar hesabında izlenebilir. Esasen büyükbaş canlı varlıklardan tarımsal ürün (süt ve ağız gibi) elde eden bir işletmenin “Önemlilik Kavramı” ile “Tam Açıklama Kavramı” gereğince 256 no’lu hesapta izlemesi hoş karşılanmamaktadır. Önemlilik Kavramı gereğince “diğer” hesaplar kapsamında takip edilen varlıklara ait tutarlar tabii bulunduğu grubun toplam değerinin % 20 ve daha fazlası bir tutara ulaşması durumunda ayrı olarak raporlanmalıdır. Esas faaliyeti hayvan üretimi olan tarım işletmeleri bu sorunla karşı karşıya kalabilmektedirler. Tam Açıklama Kavramı gereğince işletmelerin mali tablolarında ilgili kişi ve kuruluşlara açıkladıkları bilgiler net ve anlaşılır olmalıdır. Böylece tarım işletmelerinin esas faaliyet unsurunu oluşturan hayvancılığa ilişkin tutarların bu faaliyetle direkt ilişkili olan bir hesapta takip edilmesi daha gerçekçi olacaktır (Yazan, 2010: 68). Tarım işletmelerinin esas faaliyet unsurunu oluşturan hayvancılığa ilişkin tutarlar, VUK açısından 25 numaralı hesap grubunda açılacak hesapta izlenmelidir. Uygulamada tercih edilen bu hesap, 255 Demirbaşlar hesabıdır.

2.2.2. TMS 41 Kapsamında Büyükbaş Canlı Varlıkların Muhasebeleştirilmesi

Dönen varlıklar arasında yer alan büyükbaş canlı varlıklar ilk edinildiklerinde satın alma bedeli üzerinden sonra da GUD’a göre değerlemeye tabii tutular. Yani duran varlık hesap sınıfında yer alan büyükbaş canlı varlıklarda öncelikle ilk elde etme tarihinde maliyet bedelinin sonrasında da dönem sonlarında GUD’a göre değerlendirilerek kayıtlı değerlerinin tespit edilmesi, bu aşamada oluşan değer artış ve azalışlarının dikkate alınması zorunludur. Diğer yandan TMS 1 kapsamında büyükbaş canlı varlıkların bilançoda ayrı raporlanarak sunulması gerekmektedir. Tarım işletmelerinin uzun vadeli olarak sahip olduğu büyükbaş canlı varlıkların kalite ve miktar yönünden gözlenebilen sürekli bir değişime uğramasından dolayı gerçek değerlerinde de değişimler meydana gelmekte ve bu canlı varlıklar diğer duran varlıklardan farklı olabilmektedir. Canlı varlıkların çeşitli özellikleri göz önünde bulundurularak THP’de yer alan 25 no’lu hesap grubu içerisinde değil de 21 ya da 23 no’lu “Canlı Varlıklar” hesap grubu içerisinde, hasat edilmiş ürünler ile ömrü bitmiş olan canlı varlıklar da 15 no’lu “Stoklar” hesap grubu içerisinde gösterilebilir (Akdoğan ve Sevilengül, 2007: 272).

3. Büyükbaş Canlı Varlıkların Muhasebeleştirilmesinde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri

1994 yılından günümüze kadar ülkemizde Muhasebe Uygulamaları Genel Tebliği (MSUGT) çerçevesinde THP, bazı işletmeler tarafından zorunlu olarak uygulanmaktadır. Büyükbaş canlı varlıkların kayıtlanmasında THP’de kullanılacak özel hesaplara yer verilmemiştir. Uygulamada dönen varlık (stok) niteliğindeki büyükbaş canlı varlıkların 152 Mamuller veya 153 Ticari Mallar hesabında, duran varlık niteliğindeki büyükbaş canlı varlıklar ise 256 Diğer Duran Varlıklar veya 255 Demirbaşlar hesabında izlenmektedir. Ancak hem dönen varlık hem de duran varlık niteliğindeki büyükbaş canlı varlıkları THP’de izlemekte kullanılan hesaplar, söz konusu canlı varlıkları açıklamakta yetersiz kalmaktadır (Bellek, 1997: 46-47). Bunun sebebi 15 ve 25 gruplarda izlenen diğer varlıklarla büyükbaş canlı varlıkların hem nitelik hem de muhasebe uygulamaları açısından birbirine benzememesidir.

Büyükbaş canlı varlıklar; biyolojik dönüşüme tabii oldukları için bir başka ifadeyle değişim kapasitesine sahip oldukları için, bu değişimin yönetilebilmesi ve değişimin niteliksel (kalite) ve niceliksel (miktar) olarak ölçülebilmesi nedeniyle THP’de ayrı/müstakil bir grupta izlenmesi gerekmektedir. Bu nedenle günümüzde canlı varlıkların muhasebeleştirilmesine ilişkin olarak THP’de yeni hesap gruplarının oluşturulması ve yeni hesapların açılması ihtiyaçtan öte zorunlu hale gelmiştir.

4. Uygulama Örnekleri

4.1. Örnek Uygulama 1

“AFT” Tarım ve Hayvancılık Ürünleri Limited Şirketi bağlı bulunduğu şirketler topluluğuna dahil “KLM” Et Ürünleri İşleme Tesisi’nin et ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla 01.11.2023 tarihinde tanesi gerçeğe uygun değeri 20.000 TL olan 400 adet dana satın almıştır. Toplam tutar işletmenin bankadaki ticari mevduat hesabından havale edilerek ödenmiştir.

31.12.2023 tarihine kadar danalar için 120.000 TL direkt ilk madde ve malzeme, 80.000 TL direkt işçilik ve 100.000 TL genel üretim gideri olmak üzere toplam 300.000 TL gidere katlanılmıştır. 31.12.2023 tarihi itibarıyla danaların toplam net gerçeğe uygun değerlerinin 8.350.000 TL olduğu tahmin edilmiştir.

Danalar için 01.04.2024 tarihine kadar 200.000 TL direkt ilk madde ve malzeme, 150.000 TL direkt işçilik ve 200.000 TL genel üretim gideri olmak üzere toplam 550.000 TL gidere katlanılmıştır. Bu tarihte danaların kesilecek olgunluğa ulaştığı ve toplam net gerçeğe uygun değerlerinin 8.800.000 TL olduğu tespit edilmiştir.

Danalar, 15.04.2024 tarihinde “KLM” Et Ürünleri İşleme Tesisi’ne 8.850.000 TL’ye peşin olarak satılmıştır.

İstenenler: MSUGT, VUK/THP ve TMS 41 çerçevesinde “AFT” Tarım ve Hayvancılık Ürünleri Limited Şirketi’nin yapması gerekli muhasebe kayıtlarını gösteriniz.

4.1.1. MSUGT, VUK/THP Çerçevesinde Muhasebe Kayıtları

101/11/2023..... 150 İLK MADDE VE MALZEME 102 BANKALAR Beslemek amacıyla dana alımı	8.000.000	8.000.000
201/11/2023..... 710 DİREKT İLK MADDE ve MALZEME GİDERLERİ 150 İLK MADDE VE MALZEME 150.01 Besi Hayvanları 8.000.000 Beslemek amacıyla alınan danaların ilgili gider hesabına devri	8.000.000	8.000.000
331/12/2023..... 710 DİREKT İLK MADDE ve MALZEME GİDERLERİ 720 DİREKT İŞÇİLİK GİDERLERİ 730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ İLGİLİ HESAPLAR Döneme ait giderlerin ilgili hesaplara kaydı	120.000 80.000 100.000	300.000
431/12/2023..... 151 YARI MAMULLER - ÜRETİM 711 DİM ve MALZ. GD. YANSITMA 721 DİREKT İŞL. GİD. YANSITMA 731 GENEL ÜRETİM GD. YANSITMA Üretim giderlerinin ilgili bilanço hesabına aktarılması	8.300.000	8.120.000 80.000 100.000

Kayıtlardan da anlaşılacağı üzere MSUGT, VUK/THP çerçevesinde yapılan muhasebe kayıtları sonucunda danalar bilançoda maliyet bedeli ile 151 Yarı Mamuller-Üretim hesabında izlenmektedir. Yarı mamullerin kayıtlı bedeli 8.300.000 TL’dir.

4.1.2. TMS 41 Çerçevesinde Muhasebe Kayıtları

Büyükbaş canlı varlıklar TMS 41 kapsamında, ilk muhasebeleştirme anında GUD olarak kabul edilen maliyet bedeli esas alınarak (örneğin 172 Büyükbaş Hayvanlar hesabında) muhasebeleştirilir. Bu uygulama şekli ile TMS 41 ile VUK arasında herhangi bir farklılık yoktur. Çünkü VUK’ta da ilk kayıt anında (maliyet bedelinin bilinmesi durumunda) canlı varlıkların maliyet bedelleri ile kaydedilmesi öngörülmektedir.

Dönem sonu itibarıyla büyükbaş canlı varlıklar TMS 41 kapsamında net GUD ile değerlemeye tabi tutulacaktır. Dolayısıyla TMS 41 ile VUK arasında bu farklı anlayış, canlı varlıkların finansal tablolarda farklı değerlerle gösterilmesine neden olmaktadır.

TMS 41 kapsamında yukarıda verilen örneğin muhasebe kayıtları, aşağıdaki gibi yapılabilir.

101/11/2023..... 172 BÜYÜKBAŞ HAYVANLAR 102 BANKALAR Beslemek amacıyla dana alımı	8.000.000	8.000.000
2 31/12/2023..... 710 DİREKT İLK MADDE ve MALZEME GİDERLERİ 720 DİREKT İŞÇİLİK GİDERLERİ 730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ İLGİLİ HESAPLAR Döneme ait giderlerin ilgili hesaplara kaydı	120.000 80.000 100.000	300.000
331/12/2023..... 172 BÜYÜKBAŞ HAYVANLAR 711 DİM ve MALZ. GD. YANSITMA 721 DİREKT İŞL. GİD. YANSITMA 731 GENEL ÜRETİM GD. YANSITMA Üretim giderlerinin ilgili bilanço hesabına aktarılması	300.000	120.000 80.000 100.000
431/12/2023..... 172 BÜYÜKBAŞ HAYVANLAR 643 TARIMSAL FAALİYETLERDE DEĞ. ARTIŞLARI Canlı varlıkların net gerçeğe uygun değerle değerlendirilmesi	50.000	50.000

Yukarıdaki yevmiye kayıtlarından sonra büyükbaş canlı varlıklar MSUGT, VUK/THP'ye göre bilançoda 151 Yarım Mamuller Üretim hesabında 8.300.000 TL şeklinde, TMS 41 kapsamında ise, 172 Büyükbaş Varlıklar hesabında 8.350.000 TL şeklinde yer alacaktır.

Yukarıda da görüldüğü gibi farklı muhasebe yaklaşımları hem hesap isimlerini hem de canlı varlıkların bilançoda görünen değerlerini etkilemektedir. TMS 41 açısından da önemli bir yere sahip olan gerçeğe uygun değer yaklaşımının yalnızca bilançoya değil, aynı zamanda gelir tablosuna da bazı etkisi vardır. Çünkü dönem sonu itibari ile büyükbaş canlı varlıklar net gerçeğe uygun değer ile değerlemeye tabi tutulmuş ve 50.000 TL tutarında değer artışı gelir olarak kaydedilmiştir. VUK'a göre bu gelir tutarı, vergiye tabi değildir. Bu durum ertelenmiş vergi olgusunu da gündeme getirmekle beraber, VUK/THP ve TMS 41' göre hazırlanmış gelir tabloları arasında da 50.000 TL tutarında bir fark ortaya çıkmıştır.

MSUGT, VUK/ THP'ye göre, 01.01.2024 ile 15.04.2024 tarihleri arasında yapılan işlemlere ait yevmiye kayıtları aşağıdaki gibi yapılabilir.

101/04/2024..... 710 DİREKT İLK MADDE ve MALZEME GİDERLERİ 720 DİREKT İŞÇİLİK GİDERLERİ 730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ İLGİLİ HESAPLAR İlgili döneme ait giderlerin ilgili hesaplara kaydı	200.000 150.000 200.000	550.000
201/04/2024..... 151 YARI MAMULLER - ÜRETİM 711 DİM ve MALZ. GD. YANSITMA 721 DİREKT İŞL. GİD. YANSITMA 731 GENEL ÜRETİM GD. YANSITMA Üretim giderlerinin ilgili bilanço hesabına aktarılması	550.000 200.000 150.000 200.000	
301/04/2024..... 152 MAMULLER 151 YARI MAMULLER - ÜRETİM Olgunlaşan danaların ilgili hesabına aktarılması	8.850.000	8.850.000
415/04/2024..... 100 KASA 600 YURTIÇI SATIŞLAR Peşin dana satışı	8.850.000	8.850.000
515/04/2024..... 620 SATILAN MAMUL MALİYETİ 152 MAMULLER 152.01 Besi Hayvanları 600.000 Satışı yapılan besi hayvanlarının maliyeti nedeniyle	8.850.000	8.850.000

TMS 41 kapsamında, 01.01.2024 ile 15.04.2024 tarihleri arasında gerçekleşen işlemlere ait yevmiye kayıtları aşağıdaki gibi yapılabilir.

101/04/2024..... 710 DİREKT İLK MADDE ve MALZEME GİDERLERİ 720 DİREKT İŞÇİLİK GİDERLERİ 730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ İLGİLİ HESAPLAR İlgili döneme ait giderlerin ilgili hesaplara kaydı	200.000 150.000 200.000	550.000
201/04/2024..... 172 BÜYÜKBAŞ HAYVANLAR 711 DİM ve MALZ. GİD. YANSITMA 721 DİREKT İŞL. GİD. YANSITMA 731 GENEL ÜRETİM GİD. YANSITMA Üretim giderlerinin ilgili bilanço hesabına aktarılması	550.000 200.000 150.000 200.000	
301/04/2024..... 172 BÜYÜKBAŞ HAYVANLAR 653 TARIMSAL FAALİYETLERDE DEĞER. AZALIŞLARI 172 BÜYÜKBAŞ HAYVANLAR Yetiştirme dönemini tamamlayan danaların, olgunlaşmış canlı varlık hesabına devredilmesi	8.800.000 100.000	8.900.000
415/04/2024..... 100 KASA 600 YURTIÇI SATIŞLAR Peşin dana satışı	8.850.000	8.850.000
515/04/2024..... 620 SATILAN MAMULLER MALİYETİ 152 MAMULLER Satışı yapılan besi hayvanlarının maliyeti nedeniyle	8.800.000	8.800.000

MSUGT, VUK/THP'ye ve TMS 41 kapsamında yapılan yevmiye kayıtları finansal tabloları farklı etkilemektedir. Canlı varlıklar bilançoda farklı gruplarda ve farklı hesap isimleri ve tutarları ile yer almaktadır. Örneğin 01.04.2024 tarihinde bilanço düzenlenseydi, VUK / THP'ye göre oluşturulan bilançoda büyükbaş canlı varlıklar 152 Mamuller

hesabında 8.850.000 TL şeklinde, TMS 41 kapsamında oluşturulan bilançoda büyükbaş canlı varlıklar 172 Büyükbaş Hayvanlar hesabında 8.800.000 TL şeklinde yer alacaktır.

15.04.2024 tarihinde canlı varlıkların 8.850.000 TL'ye satılmasının ardından, aynı gün oluşturulacak gelir tablosunda VUK kapsamında brüt satış karı sıfır, TMS 41 kapsamında brüt ise $8.850.000 - 8.800.000 = 50.000$ TL olarak hesaplanacaktır.

4.2. Örnek Uygulama 2

“AFT” Tarım ve Hayvancılık Ürünleri Limited Şirketi süt ve süt ürünleri üretimi yapmak amacıyla 01.03.2023 tarihinde gerçeğe uygun değeri 15.000 TL'den 400 adet düve satın almıştır. Toplam bedel, işletmenin bankadaki ticari mevduat hesabından havale edilerek ödenmiştir.

2023 dönem sonuna kadar düveler için 150.000 TL DİMM, 100.000 TL DİG ve 150.000 TL GÜG olmak üzere toplam 400.000 TL gidere katlanılmıştır.

31.12.2023 itibariyle ineklerin olgunlaştığı (süt vermeye başladığı) varsayılmaktadır. Ayrıca ineklerin net GUD'un bu tarih itibari ile 6.500.000 TL olduğu tespit edilmiştir.

01.01.2024 - 31.12.2024 tarihleri arasında inekler için 200.000 TL direkt ilk madde ve malzeme, 150.000 TL direkt işçilik ve amortisman gideri hariç 150.000 TL genel üretim giderine katlanılmıştır.

2024 dönemi sonunda net GUD'u 6.000.000 TL olarak saptanmıştır. Ayrıca 2024 dönemi sonu itibariyle ineklerden sağılan sütlerin net GUD'unun 550.000 TL olduğu kabul edilmiştir (VUK'ta inekler için amortisman oranı % 20'dir.).

İstenenler: MSUGT, VUK/THP ve TMS 41 çerçevesinde “AFT” Tarım ve Hayvancılık Ürünleri Limited Şirketi'nin yapması gerekli yevmiye kayıtlarını gösteriniz.

4.2.1. MSUGT, VUK/THP Çerçevesinde Muhasebe Kayıtları

101/03/2023..... 150 İLK MADDE VE MALZEME 102 BANKALAR Süt üretimi yapmak amacıyla düve alımı	6.000.000	6.000.000
201/03/2023..... 710 DİREKT İLK MADDE ve MALZEME GİDERLERİ 150 İLK MADDE VE MALZEME 150.01 Besi Hayvanları 8.000.000 Süt üretmek amacıyla alınan düvelerin ilgili gider hesabına devri	6.000.000	6.000.000
331/12/2023..... 710 DİREKT İLK MADDE ve MALZEME GİDERLERİ 720 DİREKT İŞÇİLİK GİDERLERİ 730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ İLGİLİ HESAPLAR Döneme ait giderlerin ilgili hesaplara kaydı	150.000 100.000 150.000	400.000
431/12/2023..... 258 YAPILMAKTA OLAN YATIRIMLAR 711 DİM ve MALZ. GİD. YANSITMA 721 DİREKT İŞL. GİD. YANSITMA 731 GENEL ÜRETİM GİD. YANSITMA Üretim giderlerinin ilgili bilanço hesabına aktarılması	6.400.000	6.150.000 100.000 150.000

531/12/2023.....		
	256 DİĞER MADDİ DURAN VARLIKLAR	6.400.000	
	258 YAPILMAKTA OLAN YATIRIMLAR		6.400.000
	Olgunlaşan düvelerin ilgili hesaba aktarılması		

31.12.2023'te inekler olgunlaşmış kabul edildiği için, ilgili duran varlık hesabına aktarılmıştır. THP'de duran varlık niteliğindeki büyükbaş canlı varlıkların izlenmesinde kullanılacak özel bir hesap bulunmamaktadır. Bu nedenle uygulamada canlı varlıkların takip edilmesinde (255 Demirbaşlar hesabı ile birlikte) "256 Diğer Maddi Duran Varlıklar" hesabı da kullanılmaktadır. Bütün duran varlıklar için doğru maliyetin hesaplanabilmesi açısından en uygun yöntemin gün esasına dayalı "Kıst Amortisman Yöntemi" olduğu düşünülmektedir. İlgili varlıklar 31.12.2024'te aktive alınsa bile VUK'a göre inekler için % 20 amortisman ayrılması gerekmektedir. Bu sebeple aşağıdaki gibi yevmiye kaydı yapılmalıdır.

631/12/2023.....		
	730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ	1.280.000	
	257 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR		1.280.000
	Olgunlaşan düvelerin amortismanına tabi tutulması (6.400.000*0,20=1.280.000)		

Amortisman işlemi sonucunda MSUGT, VUK / THP açısından canlı varlıklar bilançoda 256 Diğer Maddi Duran Varlıklar hesabında (6.400.000 – 1.280.000) 4.120.000 TL net değeri ile yer alacaktır.

MSUGT, VUK / THP'ye göre 01.01.2024 ile 31.12.2024 tarihleri arasındaki işlemlere ait yevmiye kayıtları aşağıdaki gibidir.

1//.....		
	710 DİREKT İLK MADDE ve MALZEME GİDERLERİ	200.000	
	720 DİREKT İŞÇİLİK GİDERLERİ	150.000	
	730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ	150.000	
	İLGİLİ HESAPLAR		500.000
	İlgili döneme ait giderlerin ilgili hesaplara kaydı		
231/12/2024.....		
	730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ	1.280.000	
	257 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR		1.280.000
	Olgunlaşan düvelerin amortismanına tabi tutulması (6.400.000*0,20=1.280.000)		
331/12/2024.....		
	151 YARI MAMULLER - ÜRETİM	1.780.000	
	711 DİM ve MALZ. GD. YANSITMA		200.000
	721 DİREKT İŞL. GİD. YANSITMA		150.000
	731 GENEL ÜRETİM GD. YANSITMA		1.430.000
	Üretim giderlerinin ilgili bilanço hesabına aktarılması		
415/04/2024.....		
	152 MAMULLER	1.780.000	
	151 YARI MAMULLER - ÜRETİM		1.780.000
	Olgunlaşan düvelerin ilgili hesabına aktarılması		

4.2.2. TMS 41 Çerçevesinde Muhasebe Kayıtları

101/03/2023..... 150 İLK MADDE VE MALZEME 102 BANKALAR Süt üretimi yapmak amacıyla düve alımı	6.000.000	6.000.000
201/03/2023..... 710 DİREKT İLK MADDE ve MALZEME GİDERLERİ 150 İLK MADDE VE MALZEME 150.01 Besi Hayvanları 8.000.000 Süt üretmek amacıyla alınan düvelerin ilgili gider hesabına devri	6.000.000	6.000.000
331/12/2023..... 710 DİREKT İLK MADDE ve MALZEME GİDERLERİ 720 DİREKT İŞÇİLİK GİDERLERİ 730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ İLGİLİ HESAPLAR Döneme ait giderlerin ilgili hesaplara kaydı	150.000 100.000 150.000	400.000
431/12/2023..... 276 YAPILMAKTA OLAN CANLI VARLIK YATIRIMLARI 711 DİM ve MALZ. GİD. YANSITMA 721 DİREKT İŞL. GİD. YANSITMA 731 GENEL ÜRETİM GİD. YANSITMA Üretim giderlerinin ilgili bilanço hesabına aktarılması	6.400.000	6.150.000 100.000 150.000
531/12/2023..... 272 BÜYÜKBAŞ HAYVANLAR 276 YAPILMAKTA OLAN CANLI VARLIK YATIRIMLARI 643 TARIMSAL FAALİYETLERDE DEĞ. ARTIŞLARI Süt üretim ineklerde meydana gelen değer artışının ilgili hesaplara aktarılması	6.500.000	6.400.000 100.000

Muhasebe uygulamaları arasındaki farklılıklardan doğan büyükbaş canlı varlıkların fark tutarlarını, düzenlenecek mali tablolarda gösterilmesi açısından irdelemek gerekirse; canlı varlıkların MSUGT, VUK/THP'ye göre kaydedilmesi halinde inekler bilançoda 256 Diğer Maddi Duran Varlıklar hesabında ve amortisman işlemi dolayısıyla (6.400.000 - 1.280.000) 4.120.000 TL olarak yer alacaktır. TMS 41 kapsamında ise, 272 Büyükbaş Hayvanlar hesabında 6.500.000 TL olarak yer alacaktır. Ayrıyeten VUK esas alınarak hesaplanan amortisman tutarı nedeniyle TMS 41 kapsamında dönem karı 1.280.000 TL daha düşük hesaplanacaktır. Bu doğrultuda VUK esas alınarak tutulan muhasebe kayıtlarında işletme hem finansal açıdan daha zayıf gözükülecek hem de o yıl (kar ettiği varsayımı esas alınarak) 1.280.000 TL kadar daha az kar etmiş olacaktır.

Dönem başı ve dönem sonu tarihleri arasındaki işlemlere ilişkin yevmiye kayıtları TMS 41 kapsamında aşağıdaki gibi yapılabilir.

1//..... 710 DİREKT İLK MADDE ve MALZEME GİDERLERİ 720 DİREKT İŞÇİLİK GİDERLERİ 730 GENEL ÜRETİM GİDERLERİ İLGİLİ HESAPLAR İlgili döneme ait giderlerin ilgili hesaplara kaydı	200.000 150.000 150.000	500.000
231/12/2024..... 151 YARI MAMULLER 711 DİM ve MALZ. GD. YANSITMA 721 DİREKT İŞL. GİD. YANSITMA 731 GENEL ÜRETİM GD. YANSITMA Üretim giderlerinin ilgili bilanço hesabına aktarılması	500.000	200.000 150.000 150.000
331/04/2024..... 152 MAMULLER 151 YARI MAMULLER 643 TARIMSAL FAALİYETLER. DEĞ. ARTIŞLARI Üretilen sütün gerçeğe uygun değerle değerlendirilmesi	550.000	500.000 50.000
431/12/2023..... 272 BÜYÜKBAŞ HAYVANLAR 643 TARIMSAL FAALİYETLERDE DEĞ. ARTIŞLARI İneklerin gerçeğe uygun değerle değerlendirilmesi	500.000	500.000

TMS 41 kapsamında süt 152 Mamuller hesabında izlenebilmektedir. Yukarıda verilen örnekte sütün maliyeti 500.000 TL'dir. Fakat net GUD 550.000 TL olduğu için, TMS 41 kapsamında aradaki olumlu fark tutarı, tarımsal ürün değerlendirme farkı olarak gelir tablosuna aktarılmalıdır. Bunun içinde 643 no'lu Tarımsal Faaliyetlerde Değerleme Artışları hesabına aktarılmıştır.

5. SONUÇ

Büyükbaş canlı varlıkları ilk kayda almada, değerlemede, satışta ve hasatta VUK ve TMS 41'in farklı yaklaşımları benimsedikleri bu çalışmada tespit edilen unsurlardan bir tanesidir. Buna ilaveten, THP'nin, hem büyükbaş canlı varlıkları kayda alması, hem de canlı varlıkların TMS 41 kapsamında net gerçeğe uygun değer ile değerlendirilmesi halinde ortaya çıkacak olan değerlendirme farklarının muhasebeleştirilmesi noktasında yetersiz kaldığı tespit edilmiştir. Çünkü TMS 41, canlı varlıkların ilk kayıt anında ve her değerlendirme döneminde gerçeğe uygun değerle değerlendirilmeleri sonucu ortaya çıkacak değerlendirme farklarını kar veya zarar olarak gelir tablosuna yansıtılması gerektirmekte olup, bu hesap THP'de mevcut değildir.

MSUGT, VUK/THP dikkate alınarak yapılan kayıtlarda; besi hayvanları öncelikle 150 İlk Madde ve Malzeme hesabında izlenmiştir. 256 Diğer Maddi Duran Varlıklar hesabında olgunlaşmış inekler ve 258 Yapılmakta Olan Yatırımlar hesabında da olgunlaşmamış büyükbaş canlı varlıklar izlenmektedir. TMS 41 kapsamında yapılan kayıtlarda ise, besi hayvanları 172 Büyükbaş Hayvanlar hesabında, olgunlaşmış inekler 272 Büyükbaş Hayvanlar hesabında ve olgunlaşmamış büyükbaş canlı varlıklar ise 276 Yapılmakta Olan Canlı Varlık Yatırımları hesabında izlenmektedir. Canlı varlıkların GUD'u TMS 41 kapsamında göre aktif piyasa koşulları doğrultusunda belirlenmektedir.

TMS kapsamında tarımsal faaliyetlere ait canlı varlıkların değeri finansal tablolarda THP'deki gibi Diğer Maddi Duran Varlıklar hesabının yardımcı hesaplarında izlenmek yerine, oluşturulacak yeni ve kendine özgü hesaplarda izlenmektedir. Bu nedenle dönen varlık niteliği taşıyan varlıkların 17 no'lu grupta; duran varlık niteliği taşıyan varlıkların ise; 27 no'lu grupta yer almaktadır. TMS 41 kapsamında GUD üzerinden değerlendirilen canlı varlıkların değerinde azalış ya da artış söz konusu olabilmektedir. Bu azalış ya da artışlar söz konusu döneme ilişkin mali tablolarda yer almaktadır. İlgili artışlar 643 no'lu Tarımsal Faaliyetlerde Değerleme Artışları hesabında azalışların ise 653 no'lu Tarımsal Faaliyetlerde Değerleme Azalışları hesabında izlenmiştir.

THP’de canlı varlıkların; çağ değişimi, büyüme, çoğalma, yaşlanma ve çürüme gibi biyolojik değişimleri göz ardı edilerek bu canlı varlıklar diğer dönen ve duran varlıklar olarak değerlendirilmişlerdir. Bu canlı varlıkların bu tür özellikleri göz önünde tutularak diğer varlıklardan ayrı biçimde muhasebeleştirilmesi, değerlemesi ve raporlanması gerekmektedir. Aksi takdirde canlı varlıkların biyolojik değişimlerini dikkate almadan THP’ye göre düzenlenen mali tabloların güvenilirliği olmayacaktır.

TMS’nin tüm işlemler tarafından benimsenmesi durumunda muhasebeleştirme işlemleri esnasında yapılabilecek hileler önlenilecek, işletmelerin piyasa değeri ile defter değeri arasındaki fark ortadan kalkabilecek, vergi kayıp ve kaçakları önlenilecektir. Canlı varlıklar ve tarımsal ürünlerin gerçeğe uygun değerle değerlemeye tabi tutulması durumunda muhasebe kayıtları tutarlı ve geçekçi olacaktır. Bu nedenle Tarımsal Faaliyetler Standardının tarım sektöründe daha ciddi bir biçimde uygulanması gerekmektedir. Dolayısıyla konu ile ilgili olarak yapılacak akademik çalışmalar daha da çeşitlendirilmelidir. Bu konunun arz ettiği önem nedeniyle üniversiteler ile meslek mensupları arasında bu konu ile ilgili daha fazla bilimsel çalışmalar ve iş birliği gerçekleştirilmelidir.

KAYNAKÇA

- AKDOĞAN, N. ve SEVİLENGÜL O. (2007), Tekdüzen Muhasebe Sistemi Uygulaması, (İSMMMO Yayın No 83, İstanbul).
- Bellek, M. (1997), Tarım Ürünleri ve Tekdüzen Hesap Planı, *Mükellefin Dergisi*, (Şubat), 46-47.
- ÇETİNBAŞ, M.E. (2019). TMS 41 Kapsamında Tarımsal Faaliyetlerin Muhasebe Uygulamalarındaki Yeri ve Örnek Bir İşletme Üzerinde Uygulama Sonuçları (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- DERAN, A. (2005), Meyve Bahçelerinin Maliyetlerinin Muhasebe Kuramı Çerçevesinde Hesaplanması ve Uygulamaları (Basılmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ÖRTEN, R., KAVAL, H., ve KARAPINAR, A. (2012). Türkiye Muhasebe-Finansal Raporlama Standartları Uygulama ve Yorumları TMS-TFRS. Ankara: Gazi Kitabevi.
- ILDIR, G. (2017). Büyükbaş Canlı Varlık İşletmelerinde Maliyet Muhasebesi ve Bir Uygulama (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- MERDANE, Ş. (2024). TMS 41 Tarımsal Faaliyetler Standardı ve Vergi Usul Kanunu Çerçevesinde Canlı Varlıkların Muhasebeleştirilmesi İşlemleri ve Büyükbaş Hayvan Yetiştiriciliği Yapan Bir İşletmede Uygulama (Yayınlanmamış doktora tezi). Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- ÖZKAN, A. (2001). Büyükbaş Hayvancılık İşlemlerinde Maliyetler ve Muhasebeleştirilmesi (Yayınlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- ÖZULUCAN, A., ve DERAN, A. (2008). 41 No’lu Türkiye Muhasebe Standardı (TMS 41), Vergi Usul Kanunu ve Tekdüzen Hesap Planı Açısından Küçük ve Büyükbaş Canlı Varlıkların Muhasebeleştirilmesi ve Değerleme İşleminde Karşılaşılan Güçlükler ve Çözüm Önerileri. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(25).
- ÖZULUCAN, A., ve KELEŞ, D. (2020). 41 No.lu Türkiye Muhasebe Standardı’na Göre Küçük ve Büyükbaş Hayvanlarda Dönemiçi ve Dönemsonu Muhasebe Uygulamaları (Kayıtlama, Değerleme, Amortisman ve Teşvikler). *Mali Çözüm Dergisi*, (Sayı 161), Eylül- Ekim).
- TOKAY, S. H., DERAN A. (2006). Tarımsal Faaliyetlerin Muhasebeleştirilmesinde Türk Vergi Mevzuatı İle Sermaye Piyasası Kurulu Tarafından Getirilen Düzenlemelerin Karşılaştırılması. *Yaklaşım Dergisi*, (Yıl 14, Sayı 157, Ocak), 17.
- YAZAN, Ö. (2010), Canlı Varlıkların TMS 41 Çerçevesinde Muhasebeleştirilmesi (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- TMS 16 Maddi Duran Varlıklar Standardı. (2005). T.C. Resmî Gazete, 26040, 31.12.2005.
- TMS 23 Borçlanma Maliyetleri. (2007). T.C. Resmî Gazete, 26583, 15.07.2007.
- TMS 41. (2006). TMS 41 Tarımsal Faaliyetler Standardı. 26090 Sayılı T.C. Resmî Gazete. 24.02.2006.
- 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu (1961). T.C. Resmî Gazetesi, 10700: 06.01.1961.

213 Sayılı Vergi Usul Kanunu (1961). T.C. Resmî Gazetesi, 10703: 10.01.1961.

[https://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/Diger/Finansal%20Raporlama%20Standartlarına%20Uygun%20Hesap%20Planı%20\(PDF\).pdf](https://kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/Diger/Finansal%20Raporlama%20Standartlarına%20Uygun%20Hesap%20Planı%20(PDF).pdf)

Araştırma Makalesi / Research Article

Sürdürülebilir Kalkınmada Kurumsal Sosyal Sorumluluk Araştırmalarının Haritalanması: Sistemik Literatür İncelemesi ve Bibliyometrik Analiz¹

Mapping Corporate Social Responsibility Research in Sustainable Development: A Systematic Literature Review and Biometric Analysis

Yasin Şeker², Oğuz Yusuf Atasel³

Makale Bilgisi

Alındı:	07.12.2024
Düzeltildi:	27.12.2024
Kabul Edildi:	27.12.2024
Yayımlandı:	31.12.2024

Öz

Bu çalışmanın amacı, sürdürülebilir kalkınmada kurumsal sosyal sorumluluk üzerine yapılan çalışmaların bibliyometrik analiz yöntemi ile incelemektir. Bu amaç doğrultusunda SCOPUS veri tabanında yayımlanmış toplam 4.540 yayın bibliyometrik analiz yöntemiyle kapsamlı bir şekilde değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, kurumsal sosyal sorumluluk kavramının sürdürülebilir kalkınma süreçlerindeki merkezi rolünü açıkça ortaya koymaktadır. Bocken ve diğerleri 2014 yılındaki çalışması 2.461 atıf ile literatürde en çok referans gösterilen eser olarak öne çıkmıştır. Bunun yanı sıra García-Sánchez, alanın en fazla yayına sahip yazarı olarak dikkat çekerken, Sustainability Switzerland ve Journal of Cleaner Production dergileri bu konuda en fazla yayına ev sahipliği yapan yayın organları olmuştur. Ülkeler düzeyinde Çin, ABD ve Birleşik Krallık literatürün ana aktörleri olarak öne çıkmıştır. Türkiye'nin ise bu alandaki katkılarının oldukça sınırlı olduğu görülmüştür. Çalışma, sürdürülebilir kalkınma ile kurumsal sosyal sorumluluk ilişkisini geniş bir perspektifle ele alarak bu alandaki literatüre hem metodolojik hem de teorik açıdan önemli bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Bibliyometrik Analiz.

Article Information

Received:	07.12.2024
Revised:	27.12.2024
Accepted:	27.12.2024
Published Online:	31.12.2024

Abstract

The aim of this study is to examine the studies on corporate social responsibility in sustainable development by bibliometric analysis method. For this purpose, a total of 4,540 publications published in the SCOPUS database have been comprehensively evaluated by bibliometric analysis method. The findings clearly reveal the central role of the concept of corporate social responsibility in sustainable development processes. Bocken et al. 2014 study stands out as the most cited work in the literature with 2,461 citations. In addition, García-Sánchez stands out as the author with the highest number of publications in the field, while Sustainability Switzerland and the Journal of Cleaner Production are the journals that host the highest number of publications in this field. At the country level, China, the USA and the United Kingdom stand out as the main actors of the literature. Turkish contributions in this field are quite limited. The study makes a significant contribution to the literature in this field both methodologically and theoretically by addressing the relationship between sustainable development and corporate social responsibility from a broad perspective.

Keywords: Sustainable Development, Corporate Social Responsibility, Bibliometric Analysis.

¹Bu çalışma 13.12.2023 -15.12.2023 tarihleri arasında düzenlenen "11th International Mardin Artuklu Scientific Researches Conference" adlı etkinlikte sunulmuş bildirinin genişletilerek tamamlanmış halidir.

²Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Çorum, Türkiye, yasinseker@hitit.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0513-7682

³Doç. Dr., Trabzon Üniversitesi, SBF, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Trabzon, Türkiye, oguzatasel@trabzon.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1654-9850

1. Giriş

Günümüzde işletmeler mevcut neslin ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama kapasitesini koruma sorumluluğundadır. Bu bağlamda, işletmelerden yalnızca ekonomik kazanç elde etme amacını yerine getirmeleri değil, aynı zamanda faaliyetlerinin toplumsal ve çevresel etkilerini de göz önünde bulundurarak hareket etmeleri beklenmektedir. Diğer bir ifadeyle, sürdürülebilirlik ilkelerini işlerini yürütme biçimlerine entegre etmeleri paydaşlar tarafından istenmektedir. Bu anlamda işletmeler açısından sürdürülebilirlik kavramı, işletmelerin ekonomik faaliyetlerine ek olarak sosyal ve çevresel konuları iş süreçlerine ve paydaş ilişkilerine dâhil ederek gerçekleştirdikleri genellikle gönüllü bazı şartlar altında zorunlu çabaları ifade etmektedir. Mevcut çabaları anlamak ve geliştirmek için işletmelerin kısa ve uzun vadeli sürdürülebilirlikle ilgili gündemlerini gözden geçirmesi süreklilikleri açısından önem arz etmektedir.

Kurumsal sosyal sorumluluk kavramı ise işletmelerin çalışanlar, müşteriler, yatırımcılar, tedarikçiler, kamu otoriteleri, sivil toplum kuruluşları ve yerel topluluklar gibi paydaşlarıyla ilişkilerini güçlendiren, rekabet avantajı yaratmada ve değişen koşullara uyum sağlamada stratejik bir araç olarak öne çıkmaktadır (Bhagwat, 2011). Bu çerçevede, kurumsal sosyal sorumluluk faaliyetlerinin, işletmelerin sürdürülebilir kalkınmaya olan katkılarını artırma potansiyeline sahip olduğu görülmektedir. Bu noktada işletmelerin özellikle sürdürülebilir üretim ve tüketim, iklim değişikliği ile mücadele, enerji yönetimi, doğal kaynakların korunması, çevresel iyileştirme ve sürdürülebilir toplulukların desteklenmesi gibi sürdürülebilir kalkınma hedeflerine yönelik sorumluluk üstlenmeleri gerekmektedir (Moon, 2007).

Kurumsal sosyal sorumluluk Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'nın hayata geçirilmesinde önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir (Fallah Shayan ve diğerleri, 2022). Bu nedenle kurumsal sosyal sorumluluk ile sürdürülebilir kalkınma arasındaki ilişki literatürde hem teorik hem de pratik boyutlarda incelenmiştir. Ebner ve Baumgartner (2006) bu ilişkinin şirketlerin toplumsal talepleri karşılamalarına yardımcı olduğunu ve sürdürülebilir kalkınmaya yönelik stratejik bir katkı sunduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde Simionescu (2015) kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarının şirketlerin hesap verebilirliğini artırırken toplumun ihtiyaçlarına daha duyarlı hale gelmelerini sağladığını ifade etmektedir. Kurumsal sosyal sorumluluk araştırmalarında sürdürülebilir kalkınma bağlamında bölgesel ve tematik eğilimler de analiz edilmiştir. Ye ve diğerleri (2020) bu bağlamda kurumsal sosyal sorumluluğun literatürde artan bir şekilde çevresel sürdürülebilirlik, sosyal sorumluluk ve ekonomik büyüme gibi temalarla ilişkilendirildiğini ortaya koymuştur. Ayrıca, Lu ve diğerleri (2021) kurumsal sosyal sorumluluğun sürdürülebilir kalkınma hedefleri çerçevesinde paydaş katılımını ve kurumsal hesap verebilirliği teşvik ettiğini vurgulamaktadır. Diğer taraftan, kavramsal belirsizlikler literatürde önemli bir tartışma konusudur. Sheehy ve Farneti (2021) kurumsal sosyal sorumluluk, sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarının çoğu zaman birbiriyle karıştırıldığını ve bu durumun alanın ilerlemesini engelleyebileceğini ifade etmektedir. Bu nedenle, kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarının daha etkin ve bütüncül bir şekilde sürdürülebilir kalkınmaya katkı sunabilmesi için kavramsal netlik sağlanması kritik öneme sahiptir.

Yukarıda ifade edilenlerden de anlaşıldığı üzere kurumsal sosyal sorumluluğun sürdürülebilir kalkınma süreçlerinde kritik bir rol oynadığı açıktır. Bundan dolayı bu çalışma kapsamında sürdürülebilir kalkınmada kurumsal sosyal sorumluluk kapsamında yapılan çalışmalar inceleme konusu yapılmıştır. Çalışma SCOPUS veri tabanında 1995-2024 yılları arasında yapılan yayınları kapsamakta olup inceleme bibliyometrik analiz yoluyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında; literatür araştırması, yöntem, bulgular ile sonuç ve değerlendirme başlıkları yer almaktadır.

2. Literatür Araştırması

Sürdürülebilir kalkınma ve kurumsal sosyal sorumluluk literatürü disiplinler arası yaklaşımlarla hızla genişleyen ve çeşitlenen bir araştırma alanıdır.

Sürdürülebilir kalkınma ve kurumsal sosyal sorumluluk kavramlarının birbiriyle ilişkisini ele alan literatürdeki çalışmalar bu iki bağlantılı konunun nasıl bütünleştiğini anlamak açısından önemli bir yere sahiptir. Diğer bir ifadeyle, bu konudaki çalışmalar farklı disiplinlerden gelen çeşitli yaklaşımlar ve metodolojiler ile geniş bir çerçeve sunmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmada kurumsal sosyal sorumluluk üzerine yapılan araştırmaların kapsamı ele alınan coğrafi bölgeler, teorik yaklaşımlar ve ampirik araştırmalar bakımından büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Literatürdeki bu çeşitlilik alanın ne kadar dinamik olduğunu göstermekle birlikte daha derinlemesine analizlerin gerekliliğine işaret etmektedir. Bu noktada bibliyometrik analizler bu alandaki çalışmaların zaman içindeki gelişimini, konuların odak noktalarını ve varsa araştırma boşluklarını sistematik bir şekilde değerlendirme fırsatı sunmaktadır.

Bu bağlamda, literatür taraması sırasında bu konular üzerinde yoğunlaşan temel çalışmalar belirlenmiş olup kapsam ve öne çıkan bulguları açısından Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1: Literatür Taraması Sonuçları

Yazar(lar)	Kapsam	Sonuç
Silveira ve Petri (2017)	Sürdürülebilir kalkınmada kurumsal sosyal sorumluluk literatürünü bibliyometrik analizle değerlendirmiştir. Analiz dönemi 1998-2015 yıllarına ait yayınları kapsamaktadır.	Performans değerlendirmesi, sosyal ve/veya çevresel etkiler, sürdürülebilirlik raporları, eğitim ve sürdürülebilirlik gibi konularda sorunlar olduğu tespit edilmiştir.
Ye ve diğerleri (2020)	Sürdürülebilir kalkınmada kurumsal sosyal sorumluluk kavramının bibliyometrik analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz dönemi 1997-2019 yılları arasındaki WoS makalelerini kapsamaktadır.	Sürdürülebilir kalkınmada kurumsal sorumluluk kavramının literatürdeki merkezi konumu ortaya konulmuş ve artan önemi vurgulanmıştır.
Kocabaş ve Alkan (2020)	Sürdürülebilir kalkınma alanındaki yayınların yıllara, ülkelere ve tematik alanlara dağılımını R programı kullanılarak incelemiştir. Analiz dönemi 1995-2020 yılları arasındaki yayınları kapsamaktadır.	Konunun disiplinler arası bir nitelik taşıdığı ve gelişmekte olan ülkelerde de bu alana artan bir ilgi olduğu belirlenmiştir.
Tiltay, Öz ve Tepe (2021)	Türkiye'deki kurumsal sosyal sorumluluk uygulamaları ve eğilimlerini incelemek amacıyla bibliyometrik analiz gerçekleştirilmiştir.	Türkiye'deki araştırmaların genellikle sürdürülebilir kalkınma amaçları çerçevesinde yapılandırıldığı görülmüştür.
Sawhney ve diğerleri (2022)	Kurumsal sosyal sorumluluk alanındaki araştırmaların temalarını ve eğilimlerini bibliyometrik yöntemle incelemiştir.	Literatürün sürdürülebilirlik odaklı dönüşüm geçirdiği ve iş birliği ağlarının giderek genişlediği tespit edilmiştir.
Akman ve Erdirencelebi (2023)	2017-2021 yılları arasında kurumsal sosyal sorumluluk literatüründeki eğilimleri analiz etmek için bibliyometrik yöntem uygulanmıştır.	Araştırmaların genellikle sürdürülebilirlik temalı olduğu ve yazar iş birliklerinin arttığı gözlenmiştir.
Himmetoğlu (2023)	Kurumsal sürdürülebilirlik ve kurumsal sosyal sorumluluk alanındaki literatürü bibliyometrik yöntemle analiz etmiştir. Analiz dönemi 1990-2023 yılları arasındaki çalışmaları kapsamaktadır.	Kurumsal sosyal sorumluluk literatürünün sürdürülebilirlik ile güçlü bir bağlantı içerisinde olduğu ve bu alanda önemli bir artış gözlemlendiği tespit edilmiştir.

Literatür sonuçlarından görüleceği üzere çalışmaların kapsamı doğrudan sürdürülebilir kalkınmada kurumsal sosyal sorumluluk üzerine yoğunlaşmamakta, dönem olarak sınırlı zaman aralığında ve farklı veri setlerini içermektedir. Bu bağlamda, bu çalışma literatürdeki benzer bibliyometrik araştırmalardan kapsam, analiz dönemi ve metodolojik yaklaşım açısından farklılaşmaktadır. Ele alınan dönem aralığı bakımından da diğer çalışmalardan daha kapsamlı olarak sürdürülebilir kalkınmada kurumsal sosyal sorumluluk konusundaki hem geçmiş eğilimleri hem de güncel gelişmeleri incelemeyi sağlamaktadır. Bu yönleriyle çalışmanın, hem literatüre özgün katkılar sunduğu hem de önceki araştırmalarda ele alınmayan daha geniş bir perspektif sağladığı ifade edilebilir.

3. Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmada sürdürülebilir kalkınmada kurumsal sosyal sorumluluk konusundaki literatür bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Bibliyometrik analiz, belirli bir alandaki yayınların nicel ve nitel yönlerini inceleyerek o konunun entelektüel yapısını ve gelişim kalıplarını belirlemeye yönelik bir yöntemdir. Bu yöntem bilimsel alanların entelektüel gelişimini analiz etmek için güçlü bir araç olarak kabul edilmekte olup yazarların, kurumların ve ülkelerin katkılarının yanı sıra yayınların sayısal ve bağlamsal analizlerini gerçekleştirme imkânı sunmaktadır (Donthu, Kumar, Mukherjee, Pandey & Lim, 2021).

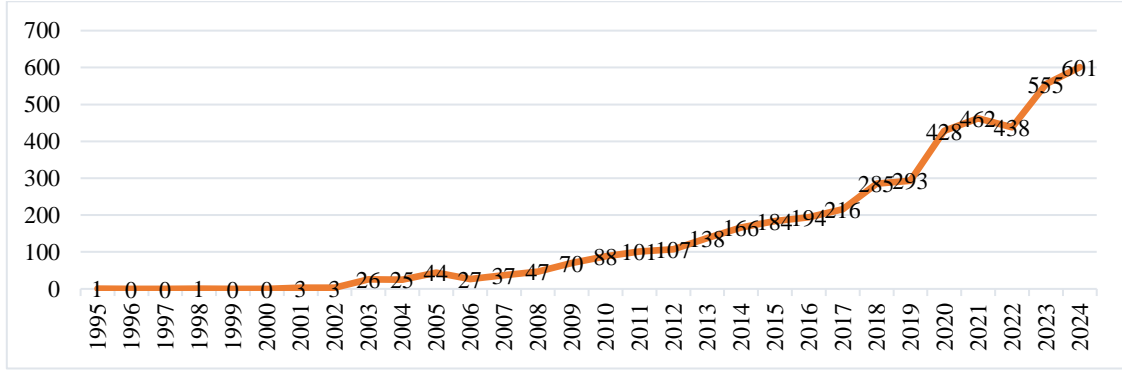
Verilerin analizi ve toplanması için SCOPUS veri tabanı tercih edilmiştir. SCOPUS bilimsel araştırmalar için geniş bir yelpazede güvenilir ve kapsamlı bir kaynak olarak öne çıkmaktadır. Bu veri tabanı, sanat ve beşeri bilimlerden fen bilimlerine, teknolojiye kadar birçok disiplini kapsamakta olup dünya genelinde 5.000'den fazla yayıncının 19.500'den fazla dergisine erişim sağlamaktadır. SCOPUS sunduğu bibliyometrik araçlarla araştırma verilerinin izlenmesi, analiz edilmesi ve görselleştirilmesi süreçlerini desteklemektedir (Elsevier, 2023). İnceleme, 1995-2024 yılları arasında makaleler, konferans bildirileri, kitap bölümleri, inceleme makaleleri ve kitap türündeki yayınları kapsamaktadır. Veriler ise yayınların başlık, özet ve anahtar kelimelerinde sürdürülebilir kalkınma (sustainable development*) ve kurumsal sosyal sorumluluk (corporate social responsibility*) ifadelerinin bulunması kriteriyle sınırlandırılmıştır. SCOPUS veri tabanından 24 Kasım 2024 tarihinde yapılan veri çekimi sonucunda toplam 4.540 yayına ulaşılmış ve analizler bu yayınlar üzerinden yapılmıştır. Analizde R programında yer alan Bibliometrix yazılımının Biblioshiny kullanılmıştır. Biblioshiny, bibliyometrik verileri analiz etmek ve görselleştirmek için kullanılan etkin bir araçtır (Aria & Cuccurullo, 2017). Araştırmanın analiz sonuçlarında literatürdeki genel eğilimlerin, alanların ve iş birliklerinin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Çalışma kapsamında ise aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmıştır:

- Sürdürülebilir kalkınmada kurumsal sosyal sorumluluk konusundaki yayınların mevcut durumu nedir?
- Yayınlar yapıları açısından ortaya çıkan eğilimler nelerdir?
- Önde gelen yazarlar, kurumlar ve ülkeler hangileridir ve aralarında nasıl bir bağlantı vardır?
- Sürdürülebilir kalkınmada kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarında hangi alanlar öne çıkmaktadır?

4. Bulgular

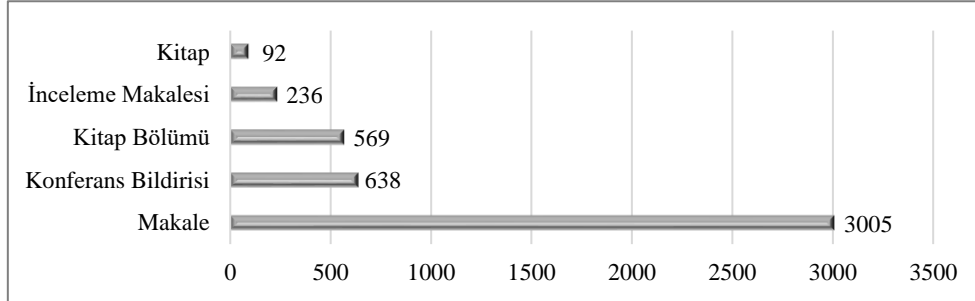
Bu başlık altında sürdürülebilir kalkınmada kurumsal sosyal sorumluluk üzerine 1995-2024 yılları arasında SCOPUS veri tabanında yapılan yayınların yıllar itibarıyla sayısına, yayın türlerine, ülkelere, kuruluşlara göre dağılımına, en fazla yayın yapılan dergilere, en fazla yayın yapan yazarlar ve ortak ağlar gibi analiz sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Görsel 1: 1995-2024 Yılları Arasındaki Yayın Sayıları

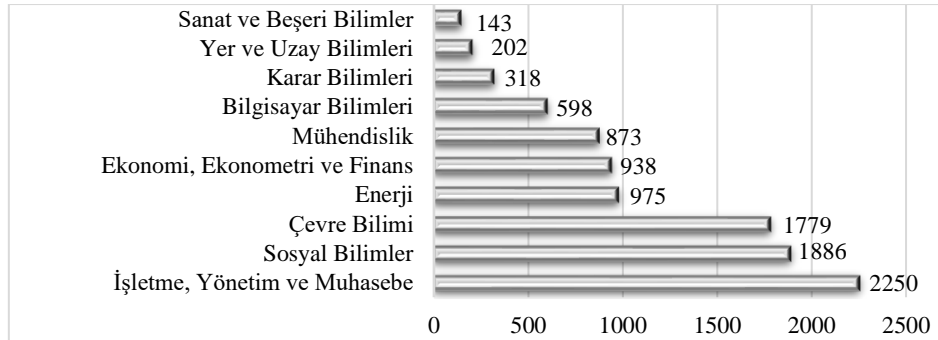
Görsel 1’den görüleceği üzere 1995 yılından itibaren sürdürülebilir kalkınmada kurumsal sosyal sorumluluk üzerine yapılan çalışmaların sayısında 2024 yılına kadar genel olarak artış eğiliminde olmuştur. 1995 yılına kadar herhangi bir yayın yapılmamış olup 2000’li yılların başına kadar da yayın sayıları oldukça sınırlı kalmıştır. Bu dönemde alanın henüz gelişmekte olduğu ve akademik ilgiyi yeni çekmeye başladığı anlaşılmaktadır. 2009 yılından itibaren ise yayın sayılarının hızla artmaya başladığı görülmektedir. 2020 yılında ise oldukça yüksek sayılabilecek bir artış söz konusudur. Son olarak 2023 yılında 555 yayına ulaşan sayı, 2024 yılında 601’e yükselerek artış trendini devam ettirmiştir. Bu artışlarda küresel finansal kriz ve COVID-19 pandemisinin konuya ilişkin farkındalığın artırıcı etkilerinin önemli bir yeri olduğu ifade edilebilir.

Görsel 2: Çalışmaların Türleri

Görsel 2’ye göre sürdürülebilir kalkınmada kurumsal sosyal sorumluluk alanındaki çalışmalar sırasıyla; makale (3.005 adet), konferans bildirisi (638 adet), kitap bölümü (569 adet), inceleme makalesi (236 adet) ve kitap (92 adet) türlerinden oluşmaktadır.

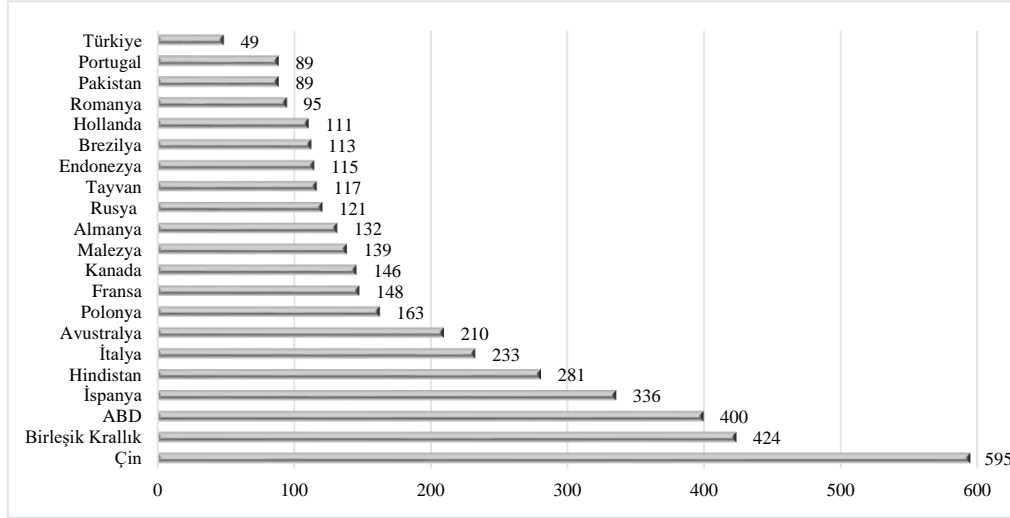
Görsel 3: Çalışmaların Genel Konu Alanları

Görsel 3’te sürdürülebilir kalkınmada kurumsal sosyal sorumluluk ile ilgili yayınların kapsamına girdiği temel konu alanları yer almaktadır. Elde edilen sonuçlara göre en kapsayıcı alan 2.250 yayın sayısı ile İşletme, Yönetim ve Muhasebe olarak öne çıkmaktadır. Sosyal Bilimler alanı 1.886 yayın sayısı ile ikinci sırada yer

alırken, Çevre Bilimi alanı 1.779 yayımla üçüncü sıradadır. Enerji (975 yayım), Ekonomi, Ekonometri ve Finans (938 yayım), Mühendislik (873 yayım), Bilgisayar Bilimleri (598 yayım) ve Karar Bilimleri (318 yayım), Yer ve Uzay Bilimleri (202 yayım) ile Sanat ve Beşeri Bilimler (143 yayım) alanları ise sürdürülebilir kalkınmada kurumsal sosyal sorumluluk konusunun disiplinler arası kapsamını ortaya koymaktadır.

Görsel 4: En Fazla Yayıma Sahip Ülkeler

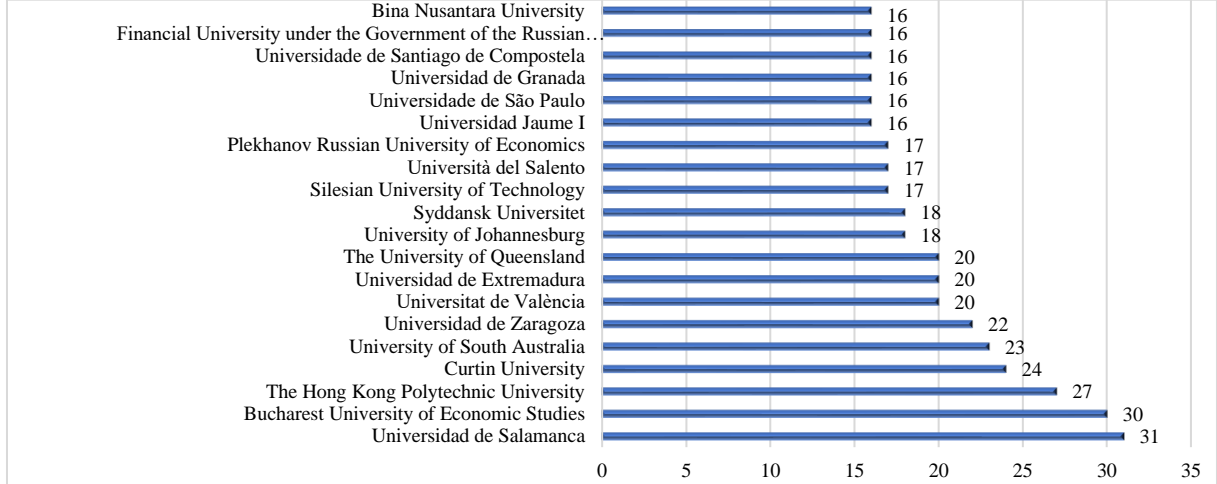

Görsel 4'te sürdürülebilir kalkınmada kurumsal sosyal sorumluluk literatürüne en çok katkı sağlayan ülkelerin yayın sayıları yer almaktadır. Çin 595 yayımla en fazla yayına sahip ülke olup Çin'in bu alandaki araştırmalara güçlü bir odaklanma gösterdiği söylenebilir. Çin'i 424 yayım ile Birleşik Krallık ve 400 yayım ile ABD takip etmektedir. İspanya'nın 336 yayım ile dördüncü sırada yer alması Avrupa'daki diğer ülkelerle kıyaslandığında dikkate değer bir durum olarak ifade edilebilir. Gelişmekte olan bir ülke olarak Hindistan (281 yayım) sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarını entegre eden çalışmalarını dikkat çekmektedir. Konu Türkiye boyundan ele alınacak olursa, Türkiye'nin 49 yayımla daha alt sıralarda (21'inci sırada) yer aldığı görülmektedir. Bu durum Türkiye'de bu alandaki araştırma yoğunluğunun artırılması gerektiğini göstermektedir. Bu aynı zamanda Türkiye'nin hem yerel sürdürülebilir kalkınma politikalarının gelişmesi hem de uluslararası iş birliklerinin artırılmasını sağlamada önemli katkılar sunacaktır.

Tablo 2: En Fazla Yayıma Sahip Dergiler

Dergi Adı	Yayın Sayısı
Sustainability Switzerland	374
Journal of Cleaner Production	226
Corporate Social Responsibility and Environmental Management	213
Business Strategy and The Environment	108
Csr Sustainability Ethics and Governance	92
Sustainable Development	63
Resources Policy	43
Social Responsibility Journal	41
E3s Web of Conferences	40
Journal of Business Ethics	39
Iop Conference Series Earth and Environmental Science	39
Environment Development and Sustainability	25
Environmental Science and Pollution Research	24
Cogent Business and Management	24
Technological Forecasting and Social Change	20

Tablo 2'de sürdürülebilir kalkınmada kurumsal sosyal sorumluluk yayınlarına en fazla yer veren dergiler bulunmaktadır. İlk sırada 374 yayımla Sustainability Switzerland yer almaktayken, Journal of Cleaner Production dergisi 226 yayımla ikinci sırada, Corporate Social Responsibility and Environmental Management ise 213 yayım ile üçüncü sıradadır. Tablo 2'nin genel bir değerlendirmesi yapılacak olursa, sürdürülebilir kalkınmada kurumsal sosyal sorumluluk çalışmalarının tamamının yaklaşık %35'inin bu dergilerde yer aldığı ve bu dergilerin alanın gelişiminde merkezi bir rol oynadığı söylenebilir.

Görsel 5: En Fazla Yayına Sahip Üniversiteler

Görsel 5'ten görüldüğü üzere Universidad de Salamanca (31 yayın), en fazla yayına sahip üniversite olarak ilk sırada yer almaktadır. Bucharest University of Economic Studies (30 yayın) ikinci ve The Hong Kong Polytechnic University (27 yayın) üçüncü sıradadır. Görsel 5'te çeşitli bölgelerden yer alan üniversiteler sürdürülebilir kalkınmada kurumsal sosyal sorumluluk literatürünün coğrafi yayılımının önemli bir göstergesidir.

Tablo 3: En Fazla Atf Sayısına Sahip Eserler

Sıra	Eser Bilgileri	Atf Sayısı
1	"Bocken, N. M. P., Short, S. W., Rana, P., & Evans, S. (2014). A literature and practice review to develop sustainable business model archetypes. <i>Journal of Cleaner Production</i> , 65, 42–56."	2.461
2	"Garriga, E., & Melé, D. (2004). Corporate social responsibility theories: Mapping the territory. <i>Journal of Business Ethics</i> , 53(1-2), 51–71."	2.307
3	"Cheng, B., Ioannou, I., & Serafeim, G. (2014). Corporate social responsibility and access to finance. <i>Strategic Management Journal</i> , 35(1), 1–23."	2.015
4	"Hahn, R., & Kühnen, M. (2013). Determinants of sustainability reporting: A review of results, trends, theory, and opportunities in an expanding field of research. <i>Journal of Cleaner Production</i> , 59, 5–21."	944
5	"Govindan, K., Khodaverdi, R., & Jafarian, A. (2013). A fuzzy multi criteria approach for measuring sustainability performance of a supplier based on triple bottom line approach. <i>Journal of Cleaner Production</i> , 47, 345–354."	847
6	"Seelos, C., & Mair, J. (2005). Social entrepreneurship: Creating new business models to serve the poor. <i>Business Horizons</i> , 48(3), 241–246."	748
7	"Labuschagne, C., Brent, A. C., & Van Erck, R. P. G. (2005). Assessing the sustainability performances of industries. <i>Journal of Cleaner Production</i> , 13(4), 373–385."	747
8	"Hutchins, M. J., & Sutherland, J. W. (2008). An exploration of measures of social sustainability and their application to supply chain decisions. <i>Journal of Cleaner Production</i> , 16(15), 1688–1698."	730
9	"Ortiz-de-Mandojana, N., & Bansal, P. (2016). The long-term benefits of organizational resilience through sustainable business practices. <i>Strategic Management Journal</i> , 37(8), 1615–1631."	620
10	"Gimenez, C., & Tachizawa, E. M. (2012). Extending sustainability to suppliers: A systematic literature review. <i>Supply Chain Management</i> , 17(5), 531–543."	562
11	"Dyllick, T., & Muff, K. (2016). Clarifying the meaning of sustainable business: Introducing a typology from business-as-usual to true business sustainability. <i>Organization and Environment</i> , 29(2), 156–174."	560
12	"Montiel, I. (2008). Corporate social responsibility and corporate sustainability: Separate pasts, common futures. <i>Organization and Environment</i> , 21(3), 245–269."	557
13	"López, M. V., García, A., & Rodríguez, L. (2007). Sustainable development and corporate performance: A study based on the Dow Jones sustainability index. <i>Journal of Business Ethics</i> , 75(3), 285–300."	546
14	"Dao, V., Langella, I., & Carbo, J. (2011). From green to sustainability: Information technology and an integrated sustainability framework. <i>Journal of Strategic Information Systems</i> , 20(1), 63–79."	542
15	"Kolk, A. (2016). The social responsibility of international business: From ethics and the environment to CSR and sustainable development. <i>Journal of World Business</i> , 51(1), 23–34."	538
16	"Xie, J., Nozawa, W., Yagi, M., Fujii, H., & Managi, S. (2019). Do environmental, social, and governance activities improve corporate financial performance? <i>Business Strategy and the Environment</i> , 28(2), 286–300."	520
17	"Klassen, R. D., & Vereecke, A. (2012). Social issues in supply chains: Capabilities link responsibility, risk (opportunity), and performance. <i>International Journal of Production Economics</i> , 140(1), 103–115."	511
18	"Steurer, R., Langer, M. E., Konrad, A., & Martinuzzi, A. (2005). Corporations, stakeholders and sustainable development I: A theoretical exploration of business-society relations. <i>Journal of Business Ethics</i> , 61(3), 263–281."	505
19	"Owen, J. R., & Kemp, D. (2013). Social licence and mining: A critical perspective. <i>Resources Policy</i> , 38(1), 29–35."	500
20	"Székely, F., & Knirsch, M. (2005). Responsible leadership and corporate social responsibility: Metrics for sustainable performance. <i>European Management Journal</i> , 23(6), 628–647."	484

Tablo 3'te sürdürülebilir kalkınmada kurumsal sosyal sorumluluk literatüründe en çok atıf alan eserler sıralanmaktadır. Bocken ve diğerleri (2014) sürdürülebilir iş modeli örneklerinin geliştirilmesini ele alan çalışmasıyla 2.461 atıf olarak literatürde ilk sırada yer almaktadır. Cheng ve diğerleri (2014) ise kurumsal sosyal sorumluluğun finansmana erişim üzerindeki etkisini ele aldığı çalışmasıyla 2.015 atıf olarak bu konuda önemli bir boşluğu doldurmuştur. Benzer şekilde, Garriga ve Melé (2004) kurumsal sosyal sorumluluk teorilerini sistematik olarak haritalandırdığı çalışmasıyla 2.307 atıf olarak alanın teorik çerçevesinin oluşumuna katkı sağlamıştır. Hahn ve Kühnen (2013) sürdürülebilirlik raporlamasının belirleyicilerini detaylı bir şekilde analiz ettiği çalışmasıyla 944 atıf almış ve bu alandaki araştırma eğilimlerini yönlendirmiştir. Govindan ve diğerleri (2013) tedarik zinciri yönetiminde sürdürülebilirlik performansını değerlendiren çalışmasıyla 847 atıf olarak iş dünyasında sürdürülebilirlik uygulamalarının ölçülmesine yönelik önemli bir çerçeve sunmuştur. Seelos ve Mair (2005) sosyal girişimcilik ve iş modellerine yönelik çalışmasıyla 748 atıf olarak toplumsal fayda yaratmayı hedefleyen işletmeler konusunda teorik temellerin oluşumuna katkıda bulunmuştur. Genel bir değerlendirme yapılacak olursa bu çalışmaların alandaki araştırmaların temel yapı taşlarını oluşturduğu ifade edilebilir.

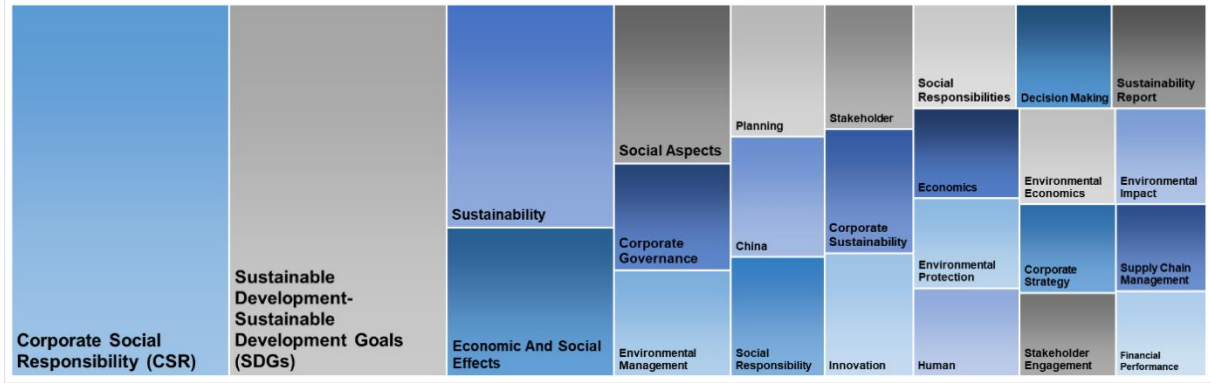
Tablo 4: En Fazla Atıf Sayısına Sahip Ülkeler

Ülke	Toplam Atıf	Yayın Ortalama Atıf
İspanya	13.803	59,50
Çin	12.105	21,70
ABD	9.418	55,10
İngiltere	8.832	45,30
Avustralya	4.828	40,90
Almanya	4.596	61,30
İtalya	4.333	26,70
Kanada	4.014	52,80
Hollanda	3.545	60,10
Hindistan	2.957	19,10
Danimarka	2.369	71,80
Avusturya	1.790	85,20
Fransa	1.608	23,00
Brezilya	1.490	22,60
Malezya	1.315	21,20
Polonya	1.311	13,10
İsviçre	1.299	37,10
İran	1.282	49,30
Güney Afrika	1.134	27,70
Pakistan	1.011	40,40
Türkiye	310	19,40

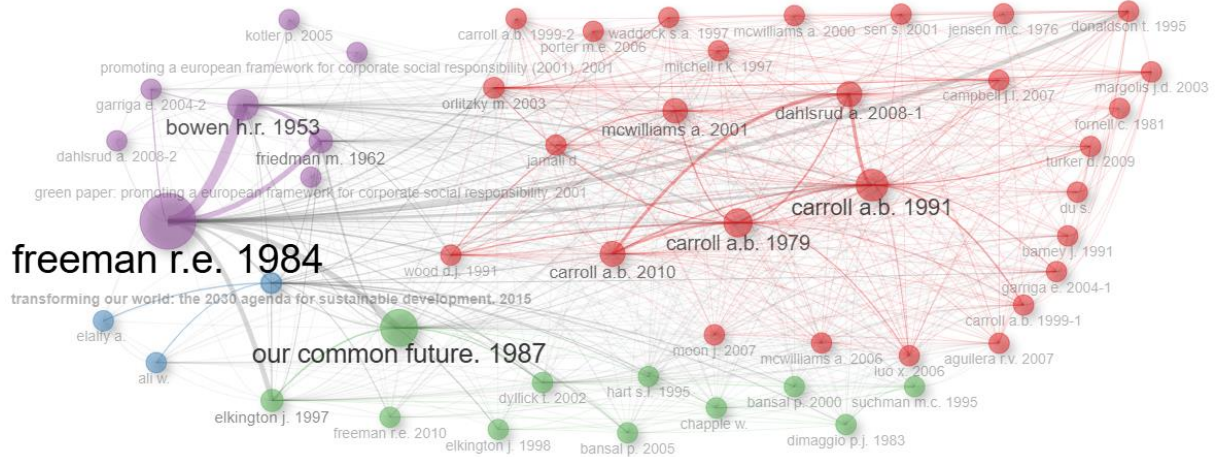
Tablo 4'te yer alan veriler sürdürülebilir kalkınmada kurumsal sosyal sorumluluk literatürüne ülkelerin katkılarının atıf düzeyinde sonuçları yer almaktadır. Toplamda 13.803 atıfı (yayın başına ortalama 59,50 atıf) İspanya en çok atıf alan ülkedir. Çin ise 12.105 toplam atıf ile ikinci sırada yer almaktadır. Ancak, yayın başına ortalama atıf sayısının 21,70 olması, Çin'in yüksek yayın sayısına rağmen bu yayınların etkisinin görece düşük olduğunu işaret etmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri ise yayın başına ortalama 55,10 atıf ve toplamda 9.418 atıfı üçüncü sırada yer alarak yüksek etkili yayınlara sahiptir. Avrupa ülkeleri arasında Almanya (61,30), Hollanda (60,10) ve Avusturya (85,20) yayın başına en yüksek ortalama atıf değerlerine sahiptir. Bu durum ilgili ülkelerdeki çalışmaların yüksek etkili olduğunu göstermektedir. Özellikle Avusturya, toplam atıf sayısı nispeten düşük olmasına rağmen yüksek yayın ortalama atıf değeri ile dikkat çekmektedir.

Türkiye'nin durumu değerlendirildiğinde, toplamda sadece 310 atıf ve yayın başına 19,40 ortalama atıf ile diğer ülkelere kıyasla düşük bir seviyede yer aldığı görülmektedir. Benzer şekilde Pakistan ve Malezya gibi Asya ülkeleri de atıf sayısı ve yayın başına atıf açısından daha sınırlı bir etkiye sahiptir.

Görsel 8: Anahtar Kelime Haritası

Yazarların anahtar kelimelerinin analizi sonucunda oluşturulan Görsel 8'deki kelime haritası, sürdürülebilir kalkınmada kurumsal sosyal sorumluluk konusunda yayınlarda en çok kullanılan 25 kavramı içermektedir. “Kurumsal Sosyal Sorumluluk-CSR” ve “Sürdürülebilir Kalkınma (Amaçları)-Sustainable Development (Goals)” kavramları görseldeki en büyük alanları kaplamakta olup bu durum çalışmanın sınırlılıklarıyla uyumlu bir sonuç olarak ifade edilebilmektedir. Sürdürülebilirlik-Sustainability, Ekonomik ve Sosyal Etkiler-Economic and Social Effects ve Sosyal Sorumluluk-Social Responsibilities gibi diğer kavramlar sosyal, çevresel ve ekonomik boyutlarıyla sürdürülebilir kalkınma çalışmalarının çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, Çevresel Yönetim-Environmental Management, Paydaş Katılımı-Stakeholder Engagement ve Finansal Performans-Financial Performance gibi daha spesifik konular, konunun uygulama boyutuyla ilgili önemli çalışmalar olduğunu göstermektedir. Konunun stratejik yönetim boyutuyla ilişkisinde ise Karar Verme-Decision Making, Tedarik Zinciri Yönetimi-Supply Chain Management ve Kurumsal Strateji-Corporate Strategy gibi konular üzerinden çalışıldığı görülmektedir.

Görsel 9: Yazarların Ortak Atıf Ağı

Görsel 9'da yer alan ortak atıf ağı, sürdürülebilir kalkınmada kurumsal sosyal sorumluluk konusundaki temel dinamiklerin analiz edilmesinde kritik bir öneme sahiptir. Ağda yer alan merkezi bağlantılar literatürde yüksek etkili çalışmaları temsil etmektedir. Bu çalışmaların diğer kaynaklarla bağlantıları ise alanın gelişimine katkısını ortaya koymaktadır. İlk olarak, Bowen (1953) Social Responsibilities of the Businessman adlı çalışmasıyla işletmelerin sosyal sorumluluklarını tanımlayarak bu alandaki akademik tartışmaların temelini atmıştır. Bowen'in (1953) çalışması, kurumsal sosyal sorumluluk kavramını iş dünyası bağlamında sistematik bir şekilde ele alan ilk eserlerden biri olarak kabul edilmektedir. Bunu takip eden dönemde Freeman (1984) Strategic Management: A Stakeholder Approach adlı eseriyle ağın en önemli isimlerinin başında gelmekte olup işletmelerin paydaşlarıyla olan ilişkilerinde stratejik bir çerçeve sunarak kurumsal sosyal sorumluluk literatürüne teorik bir derinlik kazandırmıştır. Freeman'in (1984) geliştirdiği paydaş teorisi, işletmelerin ekonomik ve sosyal bağlamda nasıl konumlandığını anlamak açısından önemli bir referans noktasıdır. Görselde yer alan Our Common Future (1987), diğer adıyla Brundtland Raporu (1987) sürdürülebilir kalkınma kavramını çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlarıyla geniş bir çerçevede ele almıştır. Bu raporda sürdürülebilir kalkınmanın tanımını yapılmış olup uluslararası literatürde geniş kabul görmüş ve bu alandaki araştırmaların temellerini oluşturmuştur. Bir diğer önemli katkı, Carroll (1991) tarafından geliştirilen kurumsal sosyal sorumluluk piramidi olup kurumsal sosyal sorumluluğun farklı boyutlarını tanımlayan çerçevesiyle ağda önemli bir bağlantı noktası olarak öne çıkmaktadır. Son olarak, The United Nations (2015) tarafından yayımlanan Transforming Our World: The 2030 Agenda for

Görsel 11 genel olarak değerlendirilecek olursa, Çin, Birleşik Krallık ve ABD sürdürülebilir kalkınmada kurumsal sosyal sorumluluk literatüründe yalnızca bilimsel iş birliğinin merkezi olmakla kalmayıp, bilgi üretiminin ve küresel dağıtımının da kilit ülkeleri olarak öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, İspanya-Portekiz ve İtalya-Romanya gibi belirgin bölgesel bağlantılar sürdürülebilir kalkınmada kurumsal sosyal sorumluluk literatürün yerel dinamiklerini ve çalışmaların derinleşmesini desteklemektedir.

5. Sonuç

Bu çalışmada sürdürülebilir kalkınma ve kurumsal sosyal sorumluluk kavramlarının kesişiminde yapılan SCOPUS veri tabanındaki bilimsel yayınlar bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmiştir. İlk olarak, bu kapsamda son 29 yılda yayın yapıldığı tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular sürdürülebilir kalkınma ile kurumsal sosyal sorumluluk arasındaki ilişkinin giderek daha entegre bir yapıya dönüştüğüne dair önemli göstergeler sunmuştur. Bu bağlamda, García-Sánchez gibi alanın önde gelen yazarlarının literatürdeki eğilimlerin şekillenmesinde önemli bir rol oynadığı belirlenmiştir. Universidad de Salamanca, Bucharest University of Economic Studies ve The Hong Kong Polytechnic University gibi üniversitelerin ise en fazla yayına sahip olarak literatüre önemli katkılar sağladığı tespit edilmiştir. Çin, ABD ve Birleşik Krallık'ın bu alandaki yoğun araştırma faaliyetleri ise konunun küresel düzeydeki önemini ortaya koymuştur. Buna karşılık, Türkiye'nin bu literatürdeki katkısının sınırlı olması ise ulusal araştırmaların artırılmasına ve uluslararası iş birliği ağlarının güçlendirilmesine yönelik bir ihtiyaç olduğunu göstermiştir.

Elde edilen sonuçlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, kurumsal sosyal sorumluluğun sürdürülebilir kalkınmadaki önemi ve bu konudaki iş birliklerinin giderek arttığı açıkça ifade edilebilir. Çevresel sürdürülebilirlik, paydaş katılımı ve yenilikçilik gibi alt çalışma konularının öne çıkması ise literatürün çok boyutlu yapısını ortaya koymaktadır. Bu noktada kurumsal sosyal sorumluluğun yalnızca işletme stratejilerinde değil, aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada temel bir araç olarak değerlendirilmesi gerektiği ifade edilebilir.

Bu çalışma literatüre hem teorik hem de metodolojik açıdan katkı sağlamaktadır. Bibliyometrik araştırmalar Türkiye'de son birkaç yıldır artmaya başlamakla birlikte yabancı kaynaklara göre oldukça sınırlı kalmaktadır. Analizler sonucunda ortaya konulan çalışma konularının eğilimleri, bilimsel ağların yapıları ve iş birliklerinin haritaları araştırmacılar için hem konuyu bir bütün olarak görebilmeyi sağlamakta hem de gelecekteki araştırmalar için yol gösterecek bir çerçeve sunmaktadır. Son olarak, kurumsal sosyal sorumluluğun sürdürülebilir kalkınma bağlamında daha etkili bir şekilde uygulanabilmesi için hem işletmelerin hem de politika yapımcıların daha bütüncül yaklaşımlar geliştirmesi gerektiği ifade edilebilir.

Kaynakça

- Akman, A. Z., & Erdıncelebi, M. (2023). Kurumsal sosyal sorumluluk kavramının bibliyometrik analizi: 2017-2021 dönemine bir bakış. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 23–45.
- Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959–975.
- Bhagwat, P. (2011). Corporate Social Responsibility and Sustainable Development. In *Conference on Inclusive & Sustainable Growth* (pp. 15-16).
- Bocken, N. M. P., Short, S. W., Rana, P., & Evans, S. (2014). A literature and practice review to develop sustainable business model archetypes. *Journal of Cleaner Production*, 65, 42–56.
- Bowen, H.R. (1953). *Social responsibilities of the businessman*. Harper & Row, New York.
- Brundtland, G.H. (1987). *Report of the World Commission on environment and development: "our common future"*. United Nations.
- Carroll A.B., (1991). Pyramid of Corporate Social Responsibility toward the Moral Management of Organizational Stakeholders, *Business Horizons*, 34, 4.
- Cheng, B., Ioannou, I., & Serafeim, G. (2014). Corporate social responsibility and access to finance. *Strategic Management Journal*, 35(1), 1–23.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285–296.
- Ebner, D., & Baumgartner, R. J. (2006, September). The relationship between sustainable development and corporate social responsibility. In *Corporate responsibility research conference* (Vol. 4, No. 5.9, p. 2006). Belfast Dublin: Queens University.
- Elsevier. (2023). *Scopus: Content coverage guide*. <https://www.elsevier.com/solutions/scopus/content>

- Fallah Shayan, N., Mohabbati-Kalejahi, N., Alavi, S., & Zahed, M. A. (2022). Sustainable development goals (SDGs) as a framework for corporate social responsibility (CSR). *Sustainability*, 14(3), 1222.
- Freeman, R. E. (1984). *Strategic management: A stakeholder approach*. Pitman Publishing.
- Garriga, E., & Melé, D. (2004). Corporate social responsibility theories: Mapping the territory. *Journal of Business Ethics*, 53(1-2), 51–71.
- Govindan, K., Khodaverdi, R., & Jafarian, A. (2013). A fuzzy multi criteria approach for measuring sustainability performance of a supplier based on triple bottom line approach. *Journal of Cleaner Production*, 47, 345–354.
- Hahn, R., & Kühnen, M. (2013). Determinants of sustainability reporting: A review of results, trends, theory, and opportunities in an expanding field of research. *Journal of Cleaner Production*, 59, 5–21.
- Himmetoğlu, A. (2023). Kurumsal sürdürülebilirlik ve kurumsal sosyal sorumluluk: Bir bibliyometrik analiz çalışması. *Erciyes İletişim Dergisi*, 10(3), 547–565.
- Kocabaş, C., & Alkan, G. (2020). Sürdürülebilir kalkınma alanındaki yayınların R programı ile bibliyometrik analizi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(29 Ekim Özel Sayısı), 3714-3732.
- Lu, J., Liang, M., Zhang, C., Rong, D., Guan, H., Mazeikaite, K., & Streimikis, J. (2021). Assessment of corporate social responsibility by addressing sustainable development goals. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 28(2), 686-703.
- Moon, J. (2007). The contribution of corporate social responsibility to sustainable development. *Sustainable Development*, 15(5), 296-306.
- Sawhney, R. K., Goel, P., & Bhardwaj, S. (2022). Mapping corporate social responsibility research: A bibliometric analysis. *Transnational Marketing Journal*, 10(2), 351-373.
- Seelos, C., & Mair, J. (2005). Social entrepreneurship: Creating new business models to serve the poor. *Business Horizons*, 48(3), 241–246.
- Sheehy, B., & Farneti, F. (2021). Corporate social responsibility, sustainability, sustainable development and corporate sustainability: What is the difference, and does it matter? *Sustainability*, 13(11), 5965.
- Silveira, L. M. D., & Petrini, M. (2017). Sustainable development and corporate social responsibility: A bibliometric analysis of international scientific production. *Gestão & Produção*, 25, 56-67.
- Simionescu, L. N. (2015). The relationship between corporate social responsibility (CSR) and sustainable development (SD). *Internal Auditing & Risk Management*, 10(2), 179-190.
- The United Nations (2015). *Transforming our world: the 2030 agenda for sustainable development*, general assembly resolution 70/1, 25 September 20151.
- Tiltay, M. A., Öz, M., & Tepe, M. E. (2021). Sürdürülebilir kalkınma amaçları bağlamında kurumsal sosyal sorumluluk uygulamaları: Türkiye’de mevcut durum ve eğilimler. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 8(2), 351-372.
- Ye, N., Kueh, T. B., Hou, L., Liu, Y., & Yu, H. (2020). A bibliometric analysis of corporate social responsibility in sustainable development. *Journal of Cleaner Production*, 272, 122679.

Araştırmacıların Çıkar Çatışması Beyanı (Declaration of Researcher’s Conflict of Interest)

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır. (There is no potential conflicts of interest in this study.)

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı (Declaration of Research and Publication Ethics)

Etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasına gerek olmayan bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur. (This study which does not require ethics committee approval and/or legal/specific permission complies with the research and publication ethics.)

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı (Researcher’s Contribution Rate Statement)

Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder. (The authors declare that they have contributed equally to the article.)

Mapping Corporate Social Responsibility Research in Sustainable Development: A Systematic Literature Review and Biometric Analysis

Yasin Şeker, Oğuz Yusuf Atasel

Extended Abstract

Research

In today's business world, companies are increasingly expected to address social and environmental challenges in addition to their financial objectives. CSR has evolved into an important tool for promoting stakeholder trust, improving economic advantage, and encouraging sustainable development. Previous study (Bhagwat, 2011; Moon, 2007) has shown that CSR can help achieve the SDGs by encouraging responsible acts like environmental protection, community participation, and resource conservation. The aim of this study is to examine the studies on corporate social responsibility in sustainable development by bibliometric analysis method. For this purpose, a total of 4,540 publications published in the SCOPUS database have been comprehensively evaluated by bibliometric analysis method.

Methodology

The study applies bibliometric analysis, which is a widely accepted tool for assessing the intellectual structure and evolution of academic disciplines. SCOPUS, known for its extensive coverage of interdisciplinary research, has been selected as the leading database. Keywords like "corporate social responsibility" and "sustainable development" have been employed to filter publications, resulting in an article, conference proceedings, and book chapter dataset. The research has been carried out using Bibliometrix, an R-based program that allows for data visualization and trend finding out. The time period spans from 1995 to 2024, providing a longitudinal look at the field's development and change.

Findings

The bibliometric analysis revealed important findings on the literature on corporate social responsibility (CSR) in the context of sustainable development. First, publication statistics reflect a consistent increase in research effort beginning in 2009. This expansion indicates a growing scholarly interest in the relationship between CSR and sustainable development. The number of publications has increased significantly since 2020, reaching 601 in 2024, indicating the field's growing relevance in scholarly discussions.

García-Sánchez is the most prolific author in the discipline, contributing significantly to its theoretical and methodological growth through several publications. Sustainability Switzerland and the Journal of Cleaner Production have emerged as the key platforms for publishing CSR-related research, with 374 and 226 publications, respectively. These journals function as the main areas for improving knowledge and establishing research agendas in the field.

In terms of geography, China, the United States, and the United Kingdom have been identified as the main contributors to the literature. China leads with 595 publications, followed by the United Kingdom (424) and the United States (400). These countries' considerable research output and collaboration networks show their critical role in driving the global debate on CSR and sustainable development. However, Turkish contributions are still very restricted, with only 49 papers, indicating the need for stronger research programs and international collaboration to improve its presence in the global academic environment.

The analysis emphasized the interdisciplinary character of CSR research. Stakeholder participation, environmental management, and corporate accountability are three key areas of focus. New concepts like as circular economy and green innovation have also acquired popularity, reflecting the changing objectives of the literature. These findings indicate that CSR research is increasingly focused on practical solutions to achieve sustainable development goals, as well as broader social, environmental, and economic concerns.

Implications and Contributions

The findings emphasize the rising integration of CSR into sustainable development strategies, emphasizing its importance as a transformative framework for achieving the SDGs. However, conceptual uncertainties between CSR, sustainability, and sustainable development remain a problem, potentially impeding theoretical progress. Addressing these issues through collaborative, interdisciplinary research is critical to increasing CSR's impact on global sustainability initiatives. Turkish's limited contributions to the global CSR literature highlight the need for

increased academic attention and collaborative efforts. Encouraging such efforts may strengthen the country's position in developing sustainable development practices both locally and globally.

Conclusion

This study comprehensively maps CSR research in sustainable development, offering a thorough overview of significant trends, contributors, and subject areas. By emphasizing the importance of CSR in addressing challenging sustainability issues, the study provides useful insights for future academic and practical activities. The findings highlight the importance of a more integrated strategy to CSR, which is aligned with strategic objectives in order to achieve significant progress toward the SDGs. By addressing conceptual and methodological inadequacies, this study provides the framework for more significant research in this subject.